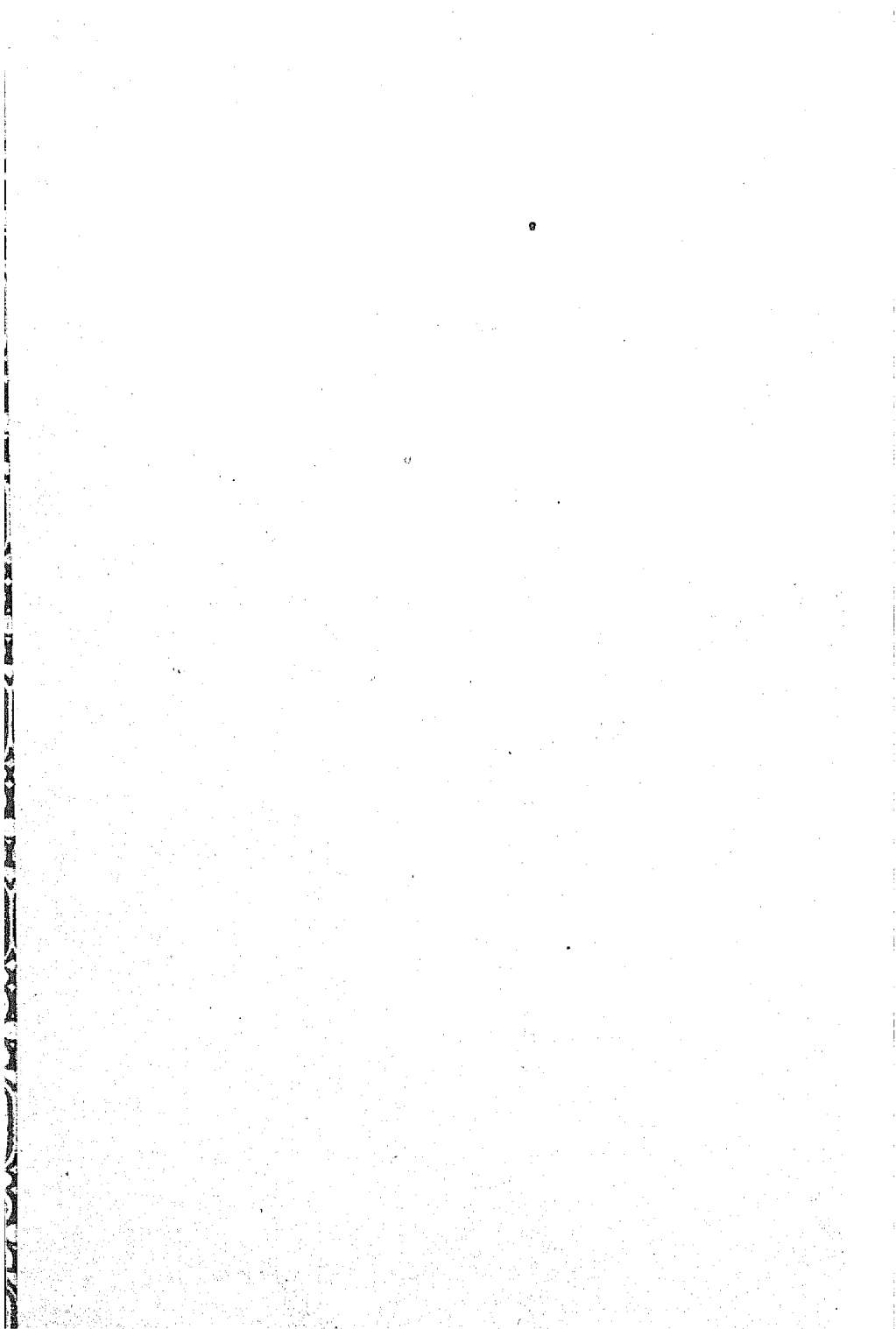

11164
42516

Ив. Ев. Гешовъ

БАЛКАНСКИЯТЪ СЪЮЗЪ

За Възрастта и Кадри.

910

ИВ. ЕВ. ГЕШОВЪ

Вз
7

БАЛКАНСКИЯТЪ СЪЮЗЪ

СПОМЕНИ И ДОКУМЕНТИ.

СОФИЯ,
Кооперативна печатница „Гутенбергъ“
1915.

За Възпитателската Академия.

910

ИВ. ЕВ. ГЕШОВЪ

Вз

БАЛКАНСКИЯТЪ СЪЮЗЪ

СПОМЕНИ И ДОКУМЕНТИ.

СОФИЯ,
Кооперативна печатница „Гутенбергъ“
1915.

~~1463~~
~~1942~~
~~910~~

~~1468~~
~~1943~~

потвърдено от И. А. /81

ИВ. ЕВ. ГЕШОВЪ

БАЛКАНСКИЯТЪ СЪЮЗЪ

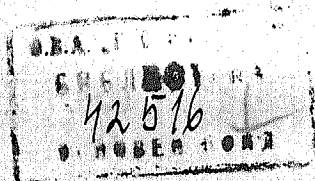
СПОМЕНИ И ДОКУМЕНТИ.

СОФИЯ,
Кооперативна печатница „Гутенбергъ“
1915.

25

1454 1164

36

Тоя трудъ, писанъ миналата зима, се обнародва това лѣто на французки, въ Парижъ, на руски, въ Петроградъ, и на английски, въ Лондонъ. За английското издание написахъ особенъ прѣдговоръ, който смѣтамъ за неизлишно да прѣдамъ и на български. Ето прѣводътъ на тоя прѣдговоръ:

Прѣди петдесетъ години баща ми, търговецъ отъ Пловдивъ, отиде да се установи въ Манчестеръ съ двойната цѣль да върши тамъ търговия и да ми даде едно английско образование. Бѣхъ тогава момче на 16 години. Една година азъ прѣкарахъ съ частенъ учителъ. И подиръ това постъпихъ въ Owens College (манчестерския университетъ). И отъ това прѣвѣсходно учебно заведение, азъ на 16 Септ. 1866 пратихъ слѣдното писмо на в. Pall Mall Gazette:

„Господине, — Въ слботашния ви брой, въ началото на статията „Язиковиятъ въпросъ въ Тиролъ и Истрия“, като зачеквате многоразискваната материя на критерия за опрѣдѣляне расата на извѣстенъ народъ, вие илюстрирате вашето мнѣние, че волята на народа трѣбва да се счита за окончателенъ критерий съ примѣра на българитъ, на чиято воля, казвате, трѣбва да се апелира за да се опрѣдѣли тѣхната народностъ, тъй като нѣкои отъ тѣхъ се мислятъ за руси, други за сѣрби, а трети за нѣщо самостоятелно. Позволете ми, Господине, да поправа едно твърдение, което е отъ естество да дискредитира нашия и тъй достатъчно злѣ прѣпоръчанъ народъ. Ни единъ Българинъ, въ сегашното състояние на нашата народна напѣдналостъ, не ще се мисли за русинъ или сѣрбинъ — народности, чийто языкъ и чиято история се съвсѣмъ отличаватъ отъ нашитѣ. И, разбира се, самото прѣдположение, че има българи, които се мислятъ за гърци, е единъ анахронизмъ. За доказателство на това, азъ, проса позволение да кажа, че ония българи, които сж се учили или се учатъ сега въ Русия, Сѣрбия и Гърция, и които естествено трѣбваше да клонатъ къмъ тия страни и тѣхнитѣ народности, сж най-смѣлитѣ борци на тезата, че сме особенъ народъ, говорятъ и пишатъ български много по-чисто отъ другитѣ. Колкото за вашето твърдение, че българитѣ сж въ положение на течностъ, което допуша да се слѣятъ съ друга нѣкоя сродна раса, трѣбва да кажа, че нѣма никаква нужда и никаква воля отъ тѣхна страна за подобно

сливане. Каква побудителна причина, наистина, може да застави единъ народъ отъ петъ милиона да се слѣе съ други — единъ народъ, чието умствено и материално развитие, тъй много занемарено подъ двойното иго на турцитѣ и на гръцкото духовенство, бързо напредва; чийто езикъ е едно отъ най-звучнитѣ славянски нарѣчия; чиято търговска дѣйностъ въ вътрѣшността на Турция и по бреговетѣ на Дунава, се е простнала дори до Манчестеръ; чиито морални качества, работливостъ и правото да добие едно по-добро положение между по-облагоприятствованитѣ европейски народи, се справедливо признаватъ отъ всичкитѣ пгтешественици; и чието, най-послѣ, бждеще е едно отъ най-свѣтлитѣ?

„Като проса извинение за дѣто заемвамъ толкозъ много отъ вашето скъпоцѣнно мѣсто, имамъ честь да бжда, Господине,

Вашъ покоренъ слуга

Единъ Българинъ“.

Манчестеръ, 16 Септември 1866.

До колкото знамъ, това писмо бѣ първата българска политическа декларация, адресирана на английски до единъ английски вѣстникъ. То се обнародва въ Pall Mall Gazette отъ 26 Септ. 1866. Лордъ Странгфордъ, който бѣ писалъ статията върху Тиролъ и Истрия, го обнародва съ дълги бѣлѣжки, отъ които азъ правя слѣднитѣ извадки:

Ние на драго сърдце даваме мѣсто на писмото на нашия българинъ приятель. То съставлява едно важно и автентично мѣрило (standard) за апелиране; едно много нужно въ настоящия моментъ, когато голѣма маса наши съвременници се просто оставятъ да вѣрватъ, че падането на турската сила въ Европа би, и по нужда и по справедливостъ, възвърнало на гърцитѣ не само автономна, но и императорска власт. Много чудно е да се вѣрва това, но нѣма полза да се протестира, тъй като практически едва ли ще даде нѣкой резултатъ. При все това, трѣбва да е мѣчно, отъ българско гледище, да си принуденъ да четешъ статия подиръ статия отъ безсмислици за нѣкаква нова византийска империя, която щѣла да бжде единъ оплотъ на Европа противъ Русия, замѣстница на Османа, починалъ отъ много лѣкуване. Най-последното остроумно изобрѣтение за гърцитѣ е, че тѣ ще бждатъ душата на новото източно тѣло на растящи народности. Какъ се нрави на българина изгледътъ на една гръцка душа? Що мисли той за вѣроятността да добие душа, ако работата дойде до тамъ? Той се види да мисли, че до-

ста му е дѣто е ималъ една, и се радва, че се е отървалъ отъ нея. Но ние забравяме. Той трѣбва да добие една влашка душа, защото Дунавътъ е, който го съединява съ Влашко, а Балканътъ, който го отдѣля отъ она частъ отъ него, която е на югъ отъ Балкана; едно гледище, което нашиятъ българинъ може да види ако случайно прочете в. Spectator отъ миналата сжбота, нѣщо, което той трѣбва да се опита да стори веднага като добръ и уменъ българинъ както безъ съмнѣние е. Когато до-пкти се изпречи или дунавската теория, или старата и краснорѣчиво-защитаваната наша стара приятелка, великата югославянска теория, ние се надѣмъ, че нашиятъ българинъ високо и силно ще си издигне гласа за своя собственъ народъ“. (Selected Writings of Viscount Strangford. London, 1869. Стр. 218.)

Лордъ Странгфордъ не живѣ за да види, какъ азъ послѣдвахъ неговия съвѣтъ. Четири години подиръ завръщанието ми въ Пловдивъ, българското възстание отъ 1876 избухна. И азъ направихъ всичко, що можахъ, за да освѣтля ония, които докараха или взеха участие въ анкетата на Г. Берингъ по „турскитѣ звѣрства,“ станали прочути благодарение на брошурата на Г. Гладстонъ. Въ навечерието на турско-руската война отъ 1877, азъ писахъ въ Таймсъ една редица отъ седемъ писма, въ които изложихъ страданията и надеждитѣ на нашия народъ и за които бѣхъ осжденъ на смъртъ. Въ 1879, подиръ Берлинския договоръ, въ 1885, подиръ съединението на България съ Източна Румелия, азъ бѣхъ пратенъ въ Англия за да пледирамъ каузата на моето отечество. И слѣдъ като служихъ България на разни постове, азъ бѣхъ назначенъ въ 1911 нейнъ пръвъ министръ. И менъ се падна да склуча она Балкански съюзъ, който имаше за цѣль да разрѣши балканската проблема. Тѣй като събитията дадоха въ 1913 едно криво разрѣшение на тая проблема, азъ се надѣя, че английската публика нѣма да ми намѣри вина, ако, въ настоящата криза на близкия Изтокъ, азъ се осмѣлявамъ да дигна пакъ гласа си за да кажа истината по единъ въпросъ отъ сждбоносно значение за българския народъ и за балканския полуостровъ.

София, Май 1915.

Ив. Ев. Гешовъ.

Двѣ грѣшки въ българското издание, несгледани при отпечатването на грѣшкитѣ, помѣстени на последната страница.

Страница 4 редъ 7 намѣсто guerre да се чете paix

„ 37 „ 7 „ октомври „ „ „ септември

Прѣдговоръ.

На 17 Септември 1912 едно епохално дѣло разтърси цѣла Европа. Разединенитѣ до тогава християнски балкански държави за пръвъ пѣтъ изпъкнаха като съюзници, за пръвъ пѣтъ заповѣдаха обща мобилизация, съ цѣль да рѣшатъ една вѣковна проблема. И положиха тѣ съвмѣстно толкозъ опорити, колкото и безрезультатни усилия, за да накаратъ Турция да помогне и тя за рѣшението на тая проблема, да въведе въ своитѣ европейски области толкозъ необходимата за мира на балканитѣ етническа автономия. Но напусто. И на 5 Октомври, слѣдъ като Високата Порта имъ обяви война, прибѣгнаха и тѣ къмъ силата на оръжието.

И се извърши едно чудо, което малцина очакваха. Въ мѣсецъ врѣме балканскитѣ съюзъ сломи Отоманската Империя. Малки държави съ население отъ десетина милиона разбиха една велика сила съ двадесетпетмилионно население. Съюзъ и побѣди се посрѣщнаха съ възторгъ отъ приятелитѣ на мира и свободата. Милиони европейци щѣха да станатъ свободни, свѣтътъ щѣше да се избави отъ единъ мъчителенъ кошмаръ. Турцитѣ пропждени въ Цариградъ и Мала-Азия, източниятъ въпросъ прѣставаше да бже изворъ на размирици и опасности.

И освети се това разрѣшение на въпроса съ лондонския договоръ отъ 17 май 1913. Съ него балканската война се свърши, както бѣ почнала, съ едно чудо: изтрѣгнаха се изъ ржцѣтъ на турцитѣ повече области, отколкото можѣ да изтрѣгне изъ тѣхъ коя да е побѣдоносна война, водена отъ една велика сила противъ Султана.

Но когато дойде врѣме да се рѣши схдбата на тия области, съюзътъ, благодарение на тѣсногржди шовинисти у съюзенитѣ народи, падна подъ ударитѣ на една нечестива братоубийствена война. Провали се той мѣсецъ подиръ своята апотеоза въ Лондонъ. И се насърдчиха всички ония, които бѣха се уплашили отъ неговитѣ успѣхи.

Отъ миролюбиви, тѣ станаха военолюбиви. И дѣйствително, на 10 августъ, 1913, споредъ разкритията на г. Джиолити, Австрия прѣдложи на Италия война срѣщу Сърбия, а на 22 ноември 1913, французкиятъ посланикъ въ Берлинъ, г. Жюль Камбонъ, писа на своето правителство, че и Императоръ Вилхелмъ II прѣстаналъ да бжде партизанинъ на мира, а cessé d'être partisan de la guerre.

Прѣдъ видъ на потреснитѣ послѣдиди, които било писано да има балканскиятъ съюзъ, струва ми се, че неговитѣ автори дължатъ на своето отечество, дължатъ и на човѣчеството, истината върху него. Щомъ самитѣ съюзни договори се разгласиха, нѣма причини защо да останатъ тайни мотивитѣ, които ги вдъхнаха, прѣговоритѣ, които ги прѣдшествуваха, събитията, които докараха проваляването имъ. И тъй като въ София въпроснитѣ договори се третираха, и България застана на чело на съюза и даде прѣзъ балканската война повече жертви за него отъ колкото всички други съюзници взети наедно, мисля, че на българина водачъ на прѣговоритѣ по тѣхъ се пада първъ да продума и да каже, какво той стори за съюза, колко много той се труди, за да не пропадне той и колко малко е отговоренъ и българскиятъ народъ за неговото пропадане.

ГЛАВА ПЪРВА.

Сключването на Балканския Съюзъ.

Повиканъ на 11/24 мартъ 1911 год. да заема поста на прѣдседател на министерския съвѣтъ и на министръ на външнитѣ работи, моя първа длъжностъ, като ръководител на българската политика, бѣ да се занимаая съ тоя злочестъ македоно-одрински въпросъ, който отъ берлинския конгресъ насамъ терзаше България. Позната е думата на Горчакова относително тоя конгресъ. За канцлера на Александра II, той билъ най-черната страница отъ неговия животъ. Той бѣ една не по-малко черна страница и въ живота на българския народъ. Съединенъ въ робството, освободенъ отъ Русия, той видѣ своето освобождение санкционирано отъ Европа, но съ цѣната на своето единство. Берлинскиятъ договоръ раздѣляше Санъ-Стефанска България на три кѣса: една васална България, една автономна Източна Румелия и Македоно-Одринско, оставено подъ турското иго. Слѣдъ съединението на Източна Румелия съ България, тая послѣдната нѣмаше освѣтъ единъ идеалъ — възстановлението на Санъ-Стефанска България или, ако тая мечта бѣ неосъществима, добиването за Македоно-Одринско на една автономия, която, като гарантираше едно човѣшко управление за нейнитѣ жители, щѣше да отърве България отъ грижитѣ и опасности, които Македоно-Одринската анархия ѝ създаваше. Тия грижи и тия опасности бѣха тъй многобройни и тъй заплашителни, че спокойствието и развитието на България страдаха отъ тѣхъ, че самото ѝ бждеще можеше да се компрометира отъ тѣхното гибелно дѣйствие. И за единъ български министръ-прѣдседател нѣмаше длъжностъ по повелителна отъ тая, да дири срѣдства за разрѣшеніе на тая проблема, която тъй съкрушително тежеше върху съединитѣ на българската държава и българското племе.

Очевидец на страхотният на българското въстание от 1876 и на руската война от 1877-78, нѣкои от които азъ описахъ и въ рапорти до английския и американския прѣдставители и въ моитѣ писма до лондонския *Таймсъ*, па и въ моитѣ *Записки на единъ осѣденъ* — поклонникъ на догмата, формулирана отъ единъ французки публицистъ, че най-добрата политика е да се води човѣкъ отъ единъ патриотизмъ пламенно пасифиченъ и отъ единъ пасифизмъ благоразумно патриотиченъ — un patriotisme ardemment pacifique et un pacifisme prudemment patriotique — азъ до 1912 год. бѣхъ най-голѣмиятъ миролюбецъ въ България. И въ рѣчи и въ статии, азъ не прѣставахъ да проповѣдвамъ крайно благоразумие, грижливо избѣгване на всѣкакви авантюри, които можеха да вплетатъ България въ война съ Турция. И въ мемоара, който подадохъ по македонския въпросъ къмъ края на 1906 год. на съръ Едуардъ Грей, азъ хваляхъ моето отечество, че едничко между балканскитѣ държави, то не бѣ нарушило мира на балканския полуостровъ. И когато осъществяването на каузата, за която азъ пледирахъ въ казания мемоаръ, стана мѣчно, вслѣдствие младотурския прѣвратъ въ 1908 г., азъ пакъ не изгубихъ надежда и идеята за едно прѣко съглашение съ младотурцитѣ ме занимава дълго врѣме и прѣди и подиръ дожаждането ми на властъ прѣвъ мартъ 1911 г.

Новиятъ режимъ въ Турция, обаче, скоро взе да разочоровава всинца ни. Младотурцитѣ, въ отношение на изтрѣблението на другитѣ елементи, неостанаха надирѣ отъ старотурцитѣ, па и отъ самия Абдулъ Хамидъ. Възмутителното клане въ Адана и отвратителната безнаказаност на неговитѣ интелектуални автори, бѣ отъ естество да стрѣсне всичкитѣ приятели на едно мирно разрѣшение на оня снопъ отъ етнически питания, който носеше името източенъ въпросъ. Но азъ все си мислѣхъ, че слѣдъ като македонцитѣ тѣй безкористно помогнаха на младотурцитѣ при контрареволуцията на старотурцитѣ прѣвъ априлъ 1909 г. и подиръ като неприятнитѣ за младотурцитѣ демократи се смѣниха въ 1911 г. съ съставеното отъ мене министерство, послѣдното можеше да очаква, особено слѣдъ повторнитѣ мои миролюбиви заявления, една политика, която напълно да отговаря на нашето желание за единъ искренъ опитъ да се споразумѣемъ съ Турция¹⁾.

¹⁾ Ето първото мое заявление по нашата политика спрѣмо Турция, направено въ Русе, мѣсець подиръ идването ми на властъ:

Такова споразумѣние азъ подробно разискахъ съ известния пасифистъ, покойния W. T. Stead, комуто миналата пролѣтъ се вдигна паметникъ въ самия Хагски Дворецъ на Мира. Той бѣ такъвъ добръ нашъ приятель и поклонникъ на Гладстона, че нему бѣха оставени книжата на великия българолюбецъ по кланетата въ 1876 г. Отъ голѣмъ противникъ на Абдулъ-Хамида, какъвто азъ бѣхъ го позналъ още въ 1879 г., когато се срѣснахме въ Лондонъ, г. Стедъ бѣ станалъ приятель на младотурцитѣ и бѣ посѣтилъ прѣвъ лѣтото на 1911 г. Цариградъ и Македония за да изучи и защити каузата имъ. И при всичко, че отпослѣ, при обявяването на турско-италианската война, той излѣзе като горещъ защитникъ на Турция, за мое

»Тая политика е искренна. И понеже искрено желаемъ да не бѣде тя ефемерна, да остане трайна, да стане не политика на нашия само кабинетъ, а политика на България, ние се надѣмъ, че и съсѣдната намъ империя ще ни улесни задачата, ще се отзове на нашия позивъ за махване причинитѣ на недоразумѣния между насъ, за отстранение мотивитѣ за възбуждане общественото мнѣние въ нашата страна. Никое правителство въ една парламентарна страна не може да се бори противъ общественото мнѣние. И ще е цѣло злощастие ако тая наша миролюбива политика падне подъ натиска на възбуденото не по наша вина общественото мнѣние. Тамъ, дѣто ние не сполучимъ, едва ли ще има друго българско правителство, което да може да сполучи».

А въ първата сесия на XV Народно Събрание, на 11 ноември 1911 г., азъ се произнесохъ както слѣдва по въпроса на нашитѣ отношения съ Турция:

»Запитаха ни отъ оппозицията, съ кого сме ние. Отговарямъ, че ние сме съ всички, които искрено искатъ мира, и които, като го искрено желаятъ, искатъ и всичкитѣ условия, необходими за поддържане на тоя миръ. Искатъ балканскитѣ полуостровъ за балканскитѣ народи, искатъ тия народи, въ която балканска държава и да живѣятъ, да се радватъ на свобода, да се радватъ на човѣшки правдини, да се радватъ на конституционни права. Ние сме съ всички, които желаятъ такъвъ миръ. Ако и турцитѣ го искатъ и могатъ да го гарантиратъ такъвъ, какъвто ние го разбираме, ние сме и съ тѣхъ. Съсѣди отъ вѣкове, свързани съ тѣсни народостопански врѣзки, ние искрено желаемъ да поддържаме съ тѣхъ добросѣсѣдски отношения. И ние желаемъ това, защото мислимъ, че тия отношения ни се повелително налагатъ отъ жизненитѣ интереси на българския народъ въ царството и вънъ отъ него. И нищо не е дошло до днесъ да ни разубѣди въ тая наша миролюбива политика; нищо не се е случило да ни разколебае въ надеждата, че и нашитѣ съсѣди ще съзнаятъ, какво сѣщата добросѣсѣдска политика се налага и тѣмъ спрѣмо насъ. Ние се надѣмъ, че и тѣ, научени отъ доскоршнитѣ и сегашни изпитания, отъ които ние обичаме да вѣрваме, че тѣ благополучно ще излѣзатъ, ще се проникнатъ отъ съзнанието за нуждата да създадатъ, прѣди всичко, въ своитѣ европейски области условия за животъ, които

очудване, когато го видяхъ въ София, прѣзъ августъ 1911 г., той ми прѣпоръчи да не бързае съ споразумѣнието. Бѣ почнало и у него разочарованието отъ младотурцитѣ, разочарование, което отпослѣ взе голѣми размѣри у много държавници, и между другитѣ и у покойнитѣ Aerenthal и Kiderlen-Wächter. Последниятъ ме очуди съ своята остра критика на младотурския режимъ, когато се срѣцнахъ съ него, въ края на май 1912 год. Както и да е, прѣзъ лѣтото на 1911 г. азъ продължавахъ моитѣ разговори за едно съглашение съ тогавашния турски министръ въ София, Асѣмъ бей. Той ужъ бѣше съгласенъ съ мене: осъждаше младотурския комитетъ за неговата кжсогледа политика спрѣмо българитѣ; говорѣше да отиде първо въ Битоля, послѣ въ Солунъ и отъ тамъ на връщане и въ Одринъ, за да се срѣцне съ самитѣ мѣстни младотурски управници, за да имъ напълни главитѣ и да почне съ тѣхъ една нова тактика. Прѣди да успѣе да направи това пътуване, той биде повиканъ въ Цариградъ да заеме поста на министръ на външнитѣ работи. Италия бѣ вече обявила война на Турция и последната имаше голѣмъ интересъ да бѣде добръ съ България. Не бѣ, слѣдователно, за чудене, че на трѣгване отъ София за Цариградъ Асѣмъ бей направи прѣдъ моя врѣмененъ замѣстникъ, г. Т. Теодоровъ — азъ бѣхъ тогава въ Виши — най-категоричнитѣ заявления въ смисълъ на едно българо-турско съглашение. За жалость, съ изключение на едно

да не каратъ нашитѣ сънародници да бѣгатъ отъ тѣхъ и да се заселватъ у насъ. Изобиленъ източникъ на злини за българското племе, за пакости на турската империя, въ нейнъ и въ нашъ интересъ е да се спре това изселване, което обезлюдва Македония и Одринско, което конжестионира съ безпокойни и озлобени елементи извѣстни наши прѣимуществено погранични окрѣзи и което, слѣдователно, създава македонска проблема въ българска територия. Създадатъ ли се условия, които да могатъ да турятъ край на това чревато съ опасности положение, отговори ли се съ дѣла и съ удовлетворение нѣкои наши справедливи искания на многобройнитѣ доказателства на нашата миролюбива политика, дадени отъ доста врѣме насамъ, ние можемъ да бѣдемъ увѣрени, че една голѣма крачка ще бѣде направена къмъ умиротворяването на областитѣ, населени съ наши сънародници, умиротворяване, което никой не жѣда тѣй пламенно както тоя миренъ и работливъ български народъ, който съ такова достолюбно спокойствие посрѣщна прѣди мѣсець и половина трѣвожитѣ извѣстия за нѣкаква мобилизация на нашата южна граница.

мъртворождено прѣдложение да се споразумѣмъ²⁾ — наричамъ го мъртворождено, защото не само то, особно въ втората си точка, бѣше за насъ неприемливо, но още защото нито Асѣмъ бей, нито Наби бей, турскиятъ министръ въ София, не отвориха вече дума за него — съ изключение, казвамъ, на това прѣдложение, турскиятъ министръ на външнитѣ работи не стори нищо за почване нова политика спрѣмо България. Напротивъ. Не само пограничитѣ инциденти, които тѣй много възбуждаха българското общественно мнѣние, зачестиха, но и кланета, като ония на Щипъ и Кочани, убийства и грабежи, изтезания и прѣслѣдвания, систематическо малтретиране на българитѣ войници въ турската армия, тѣй увеличиха числото на младитѣ българи, които бѣгаха отъ Македония и Одринско, че и най-миролюбивитѣ български държавници трѣбваше да се стрѣснатъ и да се попитатъ, дали всичко това не се дължеше на едно планомерно намѣрение на младотурцитѣ да обезбългарятъ и обезхристиянатъ Македония и Одринско за да рѣшатъ по тоя радикаленъ начинъ македоноодринския въпросъ. И това подозрѣние се

²⁾ Ето прѣводъ отъ писмото и инструкциитѣ, дадени отъ Асѣмъ бей на Наби бей:

Отъ дълго врѣме общитѣ интереси на Турция и България привличатъ сериозно моето дълбоко внимание. Измежду идеитѣ, осъществяването на които азъ прѣслѣдвамъ, нѣма друга която да ми е тѣй присърдце, както подобрието и заякчаването турско-българскитѣ отношения.

»Моля, слѣдователно, Ваше Прѣвзходителство, въ единъ отъ частнитѣ си разговори, да поискате отъ г. Гешова да опрѣдѣли и детайлира точкитѣ, които ще трѣбва да се разискватъ взаимно въ този редъ на мисли. Знаейки моето становище, Н-во Прѣвзходителство не е да не знае, какво азъ очаквамъ отъ неговия политически тактъ, отъ неговата прѣдвидливостъ и отъ неговото приятелско разположение. Вие можете повторно да го увѣрите, че това негово приятелско разположение ще ме намѣри искрено готовъ да го възприема въ сѣция духъ.»

Инструкции дадени на Наби бей:

1. Асѣмъ бей ще направи всичко възможно за благоприятното разрѣшение на висящитѣ въпроси между Царството и Империята, за да се намалятъ точкитѣ на търкане (surfaces de friction).

2. Като съществено условие, Асѣмъ бей поставя невмѣшателството на двѣтѣ страни въ вътрѣшното управление на съсѣда.

3. Успоредно и тоже като съществено условие — всѣка отъ двѣтѣ страни ще уреди вътрѣшното си управление по такъвъ начинъ, че да не дава на своитѣ съсѣди поводъ за оплакване, а напротивъ да ги задоволява.

4. Задѣлжение и за двѣтѣ страни за единъ срокъ — напр. 10 години — да не прѣдприематъ нищо за разширението на тѣхнитѣ настоящи граници.*

още повече усиляваше у ония, които имаха възможност да четат официални рапорти, като оня, например, на нашия битолски консул, според който Д-ръ Назим бей, идеологът на младотурската партия, в една рѣчь прѣд турскитѣ първенци въ Воденъ, слушана отъ г. Вигандъ, секционенъ инженеръ на линията Солунъ—Битоля, казалъ, че ако младотурцитѣ бждатъ подкрѣпени при изборитѣ, въ 30—40 години въ Македония не щѣлъ да остане ни единъ християнинъ. И можеше ли човѣкъ да се съмнѣва въ възможността на подобно изтрѣбление когато виждаше, какъ бързо се бѣше намалило българското население въ Македония и Одринско въ първитѣ десетъ години отъ текущото столѣтие? Не пишеше ли отъ Солунъ нашиятъ генераленъ консул, г. Шоповъ, още прѣзъ септември 1910 г., че неоспоримо било, какво „онова, което притежавахме въ европейскитѣ вилаети прѣди петнадесетъ години, днесъ сме изгубили едната му четвъртъ?“ Българитѣ въ Македония, които, споредъ достовѣрни свѣдѣния (Temps, брой 15950, февруарий 1905), бѣха въ кръгли цифри около 1,200,000, споредъ писмо отъ 6 априлъ 1911 на сѣщия нашъ солунски генераленъ консул, бѣха останали само 1,000,000 души. Намѣриха се наистина хора, които оспориша това намаление, особно подиръ рѣчта на г. Панча Доревъ въ турския парламентъ, рѣчь, съ която той искалъ, споредъ неговитѣ противници, да умаловажи значението на българския елементъ въ Европейска Турция, та по тоя начинъ да улесни отоманизаторската задача на младотурцитѣ. За да се добера до истината по въпроса на това намаление, азъ командировахъ въ Цариградъ г. г. Кириль Поповъ, директоръ на статистиката, и Д. Мишевъ, за да го изучатъ въ самата Екзархия. И отъ тѣхния рапортъ азъ дойдохъ до печалното заключение, че българското население бѣ дѣйствително значително намалѣло. И изтрѣбителната политика на турцитѣ бѣ до такава степенъ отчаяла македонскитѣ българи, че тѣ, споредъ рапорта на г. А. Шоповъ отъ Солунъ, съ дата 28 февр. 1912, явно говорили, че прѣдпочитали всичко отъ това непоносимо тегло. „Да се отървемъ, казвали тѣ, отъ това ужасно не-сносно положение, та който иска нека дойде; по-лошо отъ това не ще бжде!“

Можеше ли единъ държавникъ, отговоренъ за съдбинитѣ на българския родъ, да стои хладнокрѣвенъ при едно подобно явление, при турската закана, че ще се взематъ мѣрки, за да се още повече усили то, за да се

изтрѣби българскиятъ елементъ въ Македония? Моя длъжностъ бѣ да изуча сериозно всичкитѣ мѣрки отъ естество да поставятъ България въ положение да тури край на едно подобно гибелно изтрѣбление. И първа между тия мѣрки бѣ едно споразумѣние не вече съ Турция, която се показва противна на него, а съ другитѣ ни съсѣди. Задачата за едно подобно съглашение бѣ улеснена отъ еднородието, съ което българското обществено мнѣние посрѣщаше манифестации, като ония на срѣщата между сръбскитѣ и български економисти, на посѣщението на българскитѣ студенти въ Атина (априлъ 1911 г.). Тя бѣ улеснена още отъ тайния договоръ, който сръбитѣ бѣха подписали съ насъ още прѣзъ 1904 г. и отъ опита, който тѣ, и при нашитѣ прѣдшественици демократитѣ, па и прѣзъ първитѣ шестъ мѣсеци на моето министеруване, правиха за сключването на единъ отбранителенъ и нападателенъ съюзъ.

І. Българо-сръбскиятъ договоръ.

По тия опити за едно споразумѣние съ сръбитѣ говорихме съ г. Д. Ризовъ, който бѣ вече подписалъ договора съ Сърбия въ 1904 год., когато той бѣ пратенъ като български делегатъ въ Бѣлградъ. Говорихме съ него въ първитѣ дни на м. септември, когато той бѣ съ отпускъ въ София. И останахме съгласни той да уреди въпроса съ г. Миловановича, тогава министръ-прѣдседателъ и министръ на външнитѣ работи въ Сърбия, за да се срѣщнемъ ние двамата премиери при завръщането ми отъ Виши, за гдѣто азъ, слѣдъ изборитѣ за петнадесето обикновено народно събрание, се готвѣхъ да трѣгна.

Изборитѣ станаха на 4 септември и азъ трѣгнахъ за Виши на 7. Едва стигнахъ тамъ, азъ бѣхъ изненаданъ отъ критическото положение, въ което бѣха влѣзли отношенията между Италия и Турция. Съ свѣткавична бързина тия отношения тѣй се изостриха, че на 16 септ. войната бѣ вече обявена; и азъ тутакси телеграфирахъ на моитѣ колеги въ София, че трѣгвамъ за България, но че смѣтамъ за необходимо да се спра въ Парижъ и въ Виена, за да се видя съ министритѣ на външнитѣ работи. Ето бѣлѣжкитѣ, които тогава азъ съставихъ по тия мои свиждания:

Г-нъ de Selves ме прие въ срѣда 21/4 октомврий 1911, на 2 1/2 часа. Графъ Aerenthal въ сѣбота на 3 часа. Както на г. de Selves, тѣй и на г. Aerenthal азъ положихъ два въпроса: 1. войната ще

бже ли локализирана и ще се свърши ли скоро? И 2. не прѣдвж-
датъ ли се отъ турска страна компликации, било вслѣдствие едно
екзалтиране на фанатизма, едно избухване на шовинизма на тур-
цитѣ, било вслѣдствие едно негодувание срѣщо младотурцитѣ и
едно повтаряне на контра-революцията прѣзъ м. априль 1909 г.
И двамата ми отговориха утвърдително на първия въпросъ. Да,
войната ще бже локализирана; да, тя ще се свърши скоро. Г-нъ
de Selves вѣрва, какво Италия ще се съгласи да плати едно обез-
щетение за Триполитания. Тя ще се съгласи да признае сюзерини-
тета на Султана, но не може да се произнесе положително, и въ
всѣки случай той вѣрва, че Италия ще бже много примирителна,
ако турцитѣ почнатъ да прѣговарятъ веднага слѣдъ окупирването
на Триполитания. Естествено, това окупирване трѣбва да стане,
за да може Италия да почне да прѣговаря. Графъ Aerenthal не бѣше
още челъ интервюто на Хилми паша относително траенето на вой-
ната. Когато му обърнахъ вниманието върху това интервю и му
казахъ, че Хилми паша е на мнѣние, какво войната ще продължи,
графъ Aerenthal ме прѣкъсна: но дѣ искатъ да водятъ войната?
ми каза той. По сухо? по море? ни едното, ни другото е възможно
и азъ се надѣвамъ, че турцитѣ ще се съгласятъ за миръ. Колкото
за условията — ще има ли обезщетение, ще се признае ли сюзерен-
нитета на султана — графъ Aerenthal нищо не знае.

Колкото се касае до втория въпросъ — опасността отъ ком-
пликации отъ страна на Турция — г-нъ Selves допуца тая опас-
ностъ, графъ Aerenthal не. Тоя послѣдниятъ вѣрва, че младотур-
ския комитетъ, бидейки единствената организирана сила въ Тур-
ция, ще спечели по-скоро, отколкото да загуби отъ настоящето по-
ложение и че ще да има достатъчно сила да наложи волята си.
Азъ му отговорихъ, че прѣди войната той бѣ много изгубилъ и че
невиждамъ да има достатъчно авторитетъ, достатъчно престижъ
да наддѣлѣе надъ възбуденитѣ страсти, вслѣдствие тоя новъ
неуспѣхъ на младотурския режимъ. Въ всѣки случай и въ отго-
воръ на забѣлѣжката на графъ Aerenthal, че той се надѣва, какво
ние ще слѣдваме примѣра на Великитѣ сили, и ще направимъ
всичко възможно за запазването на мира, азъ му обърнахъ вни-
манието, както бѣхъ вече направилъ това и на г-на de Selves,
че опасността на Балк. п-овъ не ще доде отъ България, а отъ
Турция. Великитѣ сили знаятъ нашата миролюбива политика. И
при всичко, че младотурцитѣ не отговориха на тая наша политика,
ние не ще се отклонимъ отъ нея, ако интереситѣ на България не
го изискатъ.

На г-на Selves казахъ, че тъй като изпълнихъ вече двѣ ди-
пломатически мисии въ Франция, азъ се научихъ да цѣня просвѣ-
титѣ съвѣти, винаги придружени съ симпатии за нашата
страна, които французкото правителство тъй щедро ни е давало.
И азъ му разправихъ за тия двѣ мои мисии, прѣзъ 1879 и 1885
год. Прѣзъ послѣдната азъ имахъ честта да бжа приетъ отъ
de Freycinet и да третирамъ съ него важния тогава въпросъ за
соединението. Г-нъ de Selves ми каза, че той сподѣля симпатиитѣ
на вуйка си за България и че адмираа българския царъ. Въ
разговора ме попита, дали малкиятъ въпросъ относително обезще-
тението на единъ французинъ е билъ уреденъ. Отговорихъ му
утвърдително. Графъ Aerenthal ми говори за търговскитѣ прѣго-
вори, изказвайки надѣждата, че ще можемъ да свършимъ скоро.
Той ми говори също и за посѣщението на Н. В. Царя съ слѣднитѣ

думи: „Прѣзъ врѣме визитата, която Н. В. вашия царъ ни направи
това лѣто, стана въпросъ и за неговото посѣщение на Н. В. Им-
ператора. Казахъ му, че ще вземе заповѣдитѣ на Н. В. Императора
и ще го прѣдупрѣди. Но здравето на Н. В. нуждаеки се отъ гле-
дане, бѣхъ принуденъ да телеграфирамъ на графъ Тарновски да
прѣдупрѣди г-на Добровича, че не ще да има посѣщениа тая есенъ.“

Въ Виена ме чакаше г. Д. Ризовъ, който слѣдъ пов-
торни инструкции отъ моя замѣстникъ въ София, г. Т.
Теодоровъ, бѣше се спрѣлъ въ Бѣлградъ и бѣше наредилъ
съ г. Миловановичъ нашата срѣща. Чакаше ме тамъ и Д.
Станчовъ, който ми съобщи, че царьтъ, който бѣ въ маджар-
скитѣ си имения, е въ течение на това, що готвимъ и ще иска
да ме чуче прѣди да трѣгна. Нѣколко заседания имахме ние
съ двамата наши пълномощни министри. И подиръ дъл-
гия докладъ, който г. Ризовъ направи върху своитѣ срѣ-
щи въ Бѣлградъ, ний останахме съгласни върху точкитѣ
на нашето споразумѣние съ сѣрбитѣ, като съставихме по-
тия точки слѣдната Pro memoria. Неизлишно е да се из-
тъкне, че (1) точкитѣ по нападението отъ когото и да
било противъ Сърбия и България и по евентуалния опитъ
отъ страна на Австрия, сж писани отъ самия г. Ризовъ и
че (2) съ прѣдложението да вземемъ за разграничителна
линия границата на скопския санджакъ, ние отстъпвахме
на сѣрбитѣ и велеската каза, която влизаше въ казания
санджакъ. И тогава не бѣ още въпросъ за *арбипражѣ*.

Pro memoria.

1-о: Да се поднови нашиятъ договоръ отъ 1904 год.
mutatis mutandis, сир. на мѣсто реформи да искаме ав-
тономия и при невъзможността да се осъществи тя, да
дѣлимъ Македония.

2-о. Максималната отстъпка по дѣлбата:

а — рѣката Пчина на изтокъ отъ Вардаръ до ней-
ния изворъ.

б — границитѣ на призренския и скопския сан-
джаки западно отъ Вардаръ.

3-о. Прѣдвиждане casus foederis:

а — нападение отъ когото и да било противъ Сър-
бия и България;

б — нападение отъ страна на Турция противъ нѣкоя
отъ балканскитѣ държави;

в — евентуаленъ опитъ отъ страна на Австрия да
окупира Македония или Албания;

г — вътрѣшни неуредици въ Турция отъ естество
да заплашатъ мира или тишината на балканския п-овъ;

д — ако интереситъ на България и Сърбия изискатъ свършването на въпроса.

4-о. Условие *sine qua non* за договора сключенъ на горнитъ бази е участието на Русия.

5-о. Участието на Черна Гора въ него.

Слѣдъ като царѣтъ, въ ауденцията, която ми даде въ вагона си между Одербергъ и Виена, одобри тая програма, азъ тръгнахъ отъ Виена на 28 септември и вечерята имяхъ съ г. Миловановичъ срѣщата, по която четохъ слѣдния рапортъ на царя и на министерския съвѣтъ:

Тръгнахме, г. Миловановичъ и азъ, отъ Бѣлградъ на 28/11 октомврий по 11½ ч. прѣзъ нощта, пристигнахме на 2½ въ Лопово, каѣто сръбскиятъ министерски вагонъ, въ който пътувахме, бѣ откаченъ отъ трена и ние трѣбваше да се раздѣлимъ. Прѣзъ тритѣ часа, които заедно прѣкарахме, ние се докоснахме до всички въпроси, които интересуватъ нашитѣ двѣ страни, като започнахме съ турско-италианската война и младотурския режимъ.

Говорейки за този режимъ, г. Миловановичъ ми каза, че графъ Aerenthal билъ загубилъ всѣка надѣжда да го види да възроди Турция. Прѣди нѣколко мѣсеца — миналата пролѣтъ — билъ се произнесълъ противъ тоя режимъ и въ полза на една автономна Албания, която щѣла да помогне за разрѣшението на великия балкански въпросъ. Г-нъ Миловановичъ отново настоя върху опасността, която една такава Албания, простирайки се до българската граница и включвайки двата вилаета: Битолския и Скопския, ще прѣдставлява за славянитѣ на Балканския П-овъ. Споредъ г-нъ Миловановичъ, албанцитѣ, въ голѣма частъ мюсюлмани, имайки сѣщия недостатъкъ, като останалитѣ мюсюлмани, че не умѣятъ да образуватъ една цивилизована държава, сж осѣдени на участъта на мюсюлманскитѣ народи, на сѣдбата на Алжиря, Тунисъ, Мароко и Триполитания. Единственното разрѣшение е присъединението, при окончателната ликвидация на Турция, на сѣверната частъ на Албания къмъ Сърбия, а на южната къмъ Гърция.

Веднажъ въпросътъ за ликвидацията на Турция зачекнатъ, г-нъ Миловановичъ се впусна въ дълги разисквания върху настоящето и бъдещето на странитѣ ни. Той е на мнѣние, че понастоящемъ не може се нищо направи, че всичкитѣ сили сж рѣшени да се локализира войната и да не допускатъ усложнения на балканския полуостровъ и че ние трѣбва да стоимъ мирни. Сърбия въ никакъвъ случай нѣма да мръдне, още повече, че той мисли, какво една война между Турция и една отъ балканскитѣ държави по-скоро ще затвърди отколкото да отслаби младотурския режимъ. Трѣбва да се чака края на тая война и да се осигури поддръжката на Русия. Безъ тая поддръжка не може и не трѣбва нищо да се прѣдприема. Обаче прѣди да се обърнемъ къмъ нея ще трѣбва да се споразумѣемъ по между си, да сключимъ договоръ въ три екземпляра, отъ които единиятъ да бѣде връченъ на Русия.

Casus foederis трѣбва да бѣдатъ слѣднитѣ:

1-о. Абсолютно отбранителенъ съюзъ срѣщу всѣки, който би атакувалъ България или Сърбия;

2-о. Отбранителенъ съюзъ срѣщу тоя, който би се опиталъ да заеме частитѣ отъ Балканския п-овъ, които ще бѣдатъ изброени: Македония, Стара-Сърбия и др.

3-о. Нападателенъ съюзъ срѣщу Турция съ цѣль: 1) да се освободи Македония и Стара-Сърбия при обстоятелства считани благоприятни за двѣтѣ страни; 2) да се прѣкратятъ анархията и кланетата въ провинцитѣ, гдѣто жизненитѣ интереси на една отъ двѣтѣ страни сж засегнати.

Когато забѣлѣжихъ на г. Миловановичъ, че ако нашиятъ опитъ да освободимъ Македония и Стара-Сърбия вземе видъ на пристединение, нашата задача, поради щекотливостта на нашитѣ съсѣди, става много трудна, той се съгласи съ мене, че ще е по-добрѣ да поискаме автономията на тия освободени провинции, макаръ и това рѣшение да не му се нравеше много. Той настояваше върху дѣлежа на освободенитѣ провинции, като забѣлѣжаваше, че има области, които не могатъ да бѣдатъ прѣдметъ на споръ между насъ. Одринъ трѣбва да принадлежи на България, както Стара-Сърбия, на сѣверъ отъ Шаръ-планина, трѣбва да бѣде на Сърбия. Кolkото за Македония, по-голѣмата частъ ще бѣде българска. А една частъ отъ сѣверна Македония трѣбва да бѣде дадена на Сърбия и най-добротото нѣщо ще бѣде да се остави тоя дѣлежъ на арбитража на Руския Императоръ. Да не теглимъ никаква разграничителна линия за сега, ми каза той. По тоя начинъ вие не ще се изложите на укора, че сте се съгласили на единъ прѣдварителенъ дѣлежъ на Македония. Когато дойде моментътъ и когато вашитѣ съотечественици сторятъ тѣй, че вие да получите лѣвската частъ, никой нѣма да възстане срѣщу тая малка частъ отъ Македония, която Рускиятъ Императоръ, подъ чиято закрила и възвишено чувство на справедливостъ ще бѣде извършено това велико дѣло, ще даде на Сърбия. О! да! Ако въ сѣщото врѣме съ ликвидирането на Турция би могло да настѣпи и разкапването на Австро-Унгария, разрѣшението ще бѣде много опростоворено: Сърбия ще добие Босна и Херцеговина, както Ромъния ще добие Трансилвания и ние нѣма да се страхуваме отъ една ромънска намѣса въ войната ни съ Турция.

И царѣтъ и министерскиятъ съвѣтъ одобриха постановитѣ отъ насъ съ Миловановичъ основи за третиране и опълномошиха ме да влѣза въ формални прѣговори съ Сърбия по сключването на единъ отбранителенъ и нападателенъ съюзъ съ нея. И азъ побързахъ да почна тия прѣговори, защото положението, което заварихъ въ София слѣдъ завръщането си отъ Виши, бѣ твърдѣ обезпокоително, за да не кажа и критическо. Моитѣ колеги отъ министерския съвѣтъ, уплашени отъ свѣдения, които бѣха получили отъ Одринско за мобилизацията на турцитѣ противъ насъ, бѣха сериозно поставили на дневния редъ въпроса да мобилизираме и ние противъ турцитѣ.

И тѣхната войнственостъ бѣ цѣло откровение за мене. Поразенъ отъ тая войнственостъ, азъ се питахъ, ако моитѣ другари, тѣй прѣдпазливи и пестеливи, не могатъ вече да търпятъ турскитѣ прѣдизвикателства и сж готови да потрошатъ десетки милиони, за да ги вразумятъ, какво трѣбва да очаквамъ отъ другитѣ мои сънародници, отъ

общественното мнѣние? И дѣйствително, послѣдното бѣ вече тѣй развълнувано, всичкитѣ вѣстници, включително и неопозиционнитѣ *Денъ* и *Рѣчь*, бѣха така войнственни, че единъ извѣстенъ чуждестраненъ дописникъ писа за мене, какво азъ очевидно не бѣхъ дорасълъ за моя постъпкомъ, намѣсто да се възползувамъ отъ кризата, съмъ сторилъ всичко, за да я отстраня. Азъ я отстранихъ наистина, чрѣзъ моитѣ постѣпки прѣдъ правителствата на великитѣ сили, но сжщеврѣменно рѣшихъ непрѣмѣнно да сключа съюзъ и съ Сърбия и съ Гърция, защото ита-ло-турската война, която при самото си начало докара, такова разклащане на нашитѣ отношения съ Турция, можеше да крие за България сѣдбоносни изненади. И най-елементарното благоразумие изискваше да приготвя азъ, като ръководител на българската дипломация, ония съюзи съ Сърбия и Гърция, които бѣха необходими, за да можемъ да противостоимъ на едно нападение отъ страна на турцитѣ — слѣдъ изчезването на Абдулъ Хамидъ, една тѣхна *guerre préventive*, каквато Бисмаркъ прѣпорѣчваше, бѣ повече отъ вѣроятна — за да можемъ още въ случай на катастрофа въ Турция да си защитимъ правата и ония на нашитѣ сънародници въ нея. Ние толковъ повече бѣхме длѣжни да сключимъ подобни съглашения, че не бѣхме увѣрени, дали не сжществува между Турция и Ромжния съюзътъ, който бѣ оповѣстенъ прѣзъ августъ 1910 г. и защото, въ случай на наша война съ Турция, ние рискувахме да видимъ и сърби и гърци да се намѣсятъ въ тая война при условия много по неблагоприятни за насъ, отколкото ако се съгласехме съ тѣхъ. Дълбоко убѣденъ освѣнъ това въ нуждата да се вземе отъ рѣцѣтъ на възстаническия комитетъ македонския въпросъ, както Кавуръ бѣ взелъ отъ рѣцѣтъ на италианскитѣ революционери въпроса за обединението на Италия, азъ влѣзохъ въ прѣговори съ сърбитѣ. Отъ тѣхна страна се натовари да води тия прѣговори г. Спалайковичъ, сръбскитѣ пълномощенъ министръ въ София, а отъ наша страна отъ царя и отъ министерския съвѣтъ се опълномощихъ азъ, като се задължихъ да се допитвамъ по разнитѣ въпроси, до г. Данева, като прѣдставителъ на втората партия отъ нашата коалиция и до г. г. Т. Теодоровъ и генер. Никифоровъ, като министри на финанситѣ и войната.

Първото искане на сърбитѣ не бѣ отъ естество да ни вдѣхне голѣма надежда въ умѣреностъта на сръбското правителство. Въпрѣки увѣренията на г. Ризова, тѣ заго-

вориха съ повишенъ тонъ. Съ чл. 3, алинея 3 отъ тѣхния проектъ тѣ си запазваха правото да отварятъ война безъ наше съгласие, а въ чл. 4 не само не споменуваха нищо за автономията на Македония, но прѣдлагаха цѣлитѣ солунски и битолски вилаети да се подложатъ на арбитража на Русия. Ето тия членове 3 и 4.

Чл. 3. Въ случай, когато една отъ договорящитѣ се страни, намѣрвайки, че положението въ Турция изисква и че условията изобщо въ Европа сѣ благоприятни, се отправи къмъ другата страна съ прѣдложение да се почне акция за освобождение на българитѣ и сърбитѣ изъ подъ турското иго, поканената страна веднага ще се отзове на тая покана, влизайки незабавно въ размѣна на мисли и въ прѣговори.

Ако споразумѣнието за акция се постигне, акцията ще се почне както бѣде установено въ споразумѣнието, а ако останатъ праздници въ самото споразумѣние, двѣтъ страни ще се вѣдущевляватъ въ всичко отъ чувствата на приятелство и на взаимностъ на интереситѣ. Въ противенъ случай, ще се апелира на мнѣнието на Русия, което ще бѣде, ако и до колкото Русия се обясни, задължително за двѣтъ страни. Не иска ли Русия да даде своето мнѣние и ако споразумѣнието между договорящитѣ се страни дори и подиръ това не би могло да бѣде постигнато, тогава ако би страната, която е за акция, сама на своя отговорностъ би почнала акция противъ Турция, другата страна ще бѣде длѣжна да държи приятелски неутралитетъ спрѣмо своята съюзница, да прѣдприеме веднага мобилизация въ размѣритѣ прѣдвидени въ военната конвенция и да се притече съ всичката си сила на помощъ на своята съюзница, щомъ нѣкоя третя държава би станала на страната на Турция.

Въ случай, когато една страна се рѣши да влѣзе въ война съ Турция за да спре анархията и общото клане, които биха избухнали въ нейнитѣ погранични мѣстности, дѣто сѣ ангажирани нейни жизнени държавни или народни интереси и когато е ясно, че Турция сама не е въ състояние да прѣкрати това положение, другата страна е длѣжна слѣдъ мотивирания позивъ на своята съюзница, едновременно съ нея да обяви война на Турция.

Чл. 4. Всичкитѣ териториални придобивки, които едната или другата страна или двѣтъ заедно биха, въ случаитѣ прѣдвидени въ чл. чл. 1, 2 и 3, придобили, съ война отъ Турция, прѣдставляватъ задружни придобивки на двѣтъ страни.

Сърбия признава отъ сега и прѣдварително на България пълно и изключително право на територията на Одринския вилаетъ, а България на Сърбия сжщото право на Шкодренския вилаетъ и на оная частъ отъ Косовския вилаетъ, която е на сѣверъ отъ Шаръ-планина.

Що се отнася до оная частъ отъ Косовския вилаетъ, която е на югъ отъ Шаръ-планина, както и до Солунския и Битолския вилаети, двѣтъ страни се съгласяватъ да помолятъ Н. Величество Руския Царъ, той като върховенъ сѣдия, на чиято присѣда двѣтъ страни прѣдварително и безусловно се покоряватъ, да отреди, коя частъ отъ тая територия да се даде на България и коя на Сърбия.

Въ отговоръ на направенитѣ отъ мене възражения, г. Спалайковичъ на 24 октомври 1911 г. ми прѣдложи да се измѣнятъ приведенитѣ членове 3 и 4 както слѣдва :

Чл. 3. Въ случай, че въ Турция настѣпатъ вътрѣшни неуредици, които биха докарали въ опасностъ държавнитѣ или народни интереси на договорящитѣ се страни или на една отъ тѣхъ, както и въ случай, че вслѣдствие на вътрѣшни или външни мажнотии, които биха сполѣтѣли Турция, за подържането на statu-quo въ Балканския полуостровъ би ставалъ въпросъ, оная отъ двѣтѣ договорящи се страни, която би първа дошла до увѣрение, че вслѣдствие на това е потребно да се почне въоръжена акция, се обръща съ мотивирано прѣдложение къмъ другата страна, която е длъжна веднага да постапи въ размѣна на мисли и ако се не съгласи съ своята съюзница, да ѝ даде мотивиранъ отговоръ.

Постигне ли се споразумѣние за акция, то се съобщава на Русия, и ако тя не се възпротиви, акцията се отваря споредъ постигнатото споразумѣние и въодушевявайки се въ всичко отъ чувствата на солидарностъ и взаимностъ на интереси. Въ противенъ случай, ако споразумѣнието не се постигне, апелира се на мнѣнието на Русия, което мнѣние ще бѣде, ако и до колкото Русия се обясни, задължително за двѣтѣ страни. Не иска ли Русия да даде своето мнѣние, и ако споразумѣнието между договорящитѣ се страни, дори и подиръ това, не би могло да бѣде постигнато, тогава, ако би страната, която е за акция сама на своя отговорностъ, би почнала акция противъ Турция, другата страна ще бѣде длъжна да държи приятелски неутралитетъ спрѣмо своята съюзница, да прѣдприеме веднага мобилизация въ размѣритѣ прѣдвидени въ военната конвенция и да се притече съ всичкитѣ си сили на помощъ на своята съюзница, щомъ нѣкоя третя държава би застанала на страната на Турция.

Чл. 4. Всичкитѣ териториални придобивки, които едната или другата страна или двѣтѣ заедно биха, въ случаитѣ, прѣдвидени въ чл. чл. 1, 2, и 3, придобили, съ война отъ Турция, прѣдставляватъ задръжни придобивки на двѣтѣ страни.

Сърбия признава отъ сега и прѣдварително на България пълно и изключително право на територията на Одринския и Солунския вилаети, а България на Сърбия сѣщото право на Шкодренския вилаетъ и на оная частъ отъ Косовския вилаетъ, която е на сѣверъ отъ Шаръ-планина.

Отъ сръбска страна се заявява, че Сърбия нѣма никакви претенции по-далечъ отъ линията, която би, като трѣгне отъ българско-турската граница отъ Голѣма-планина, потегли по рѣката Брѣгалница до нейното вливане въ Вардаръ и като мине на дѣсния брѣгъ на Вардаръ, хване веднага на югъ отъ Прилѣпъ и отиде на Охридското езеро, между Охридъ и Струга, като обхване Прилѣпъ, Крушево и Струга за Сърбия, а остави Охридъ на България.

Отъ българска страна се заявява, че България признава на Сърбия правото на граница, която би, като трѣгне отъ планина Довалица (Ожегово) на турско-българската граница, върви по рѣката Вѣлна до нейното вливане въ Вардаръ, потегли по границата на Скопския санджакъ до планина Караджица, а отъ тамъ по най-кратката линия, като взима направлението между Кичево и Крушево къмъ Охридското езеро, така щото Кичево и Струга да останатъ сръбеки, а Охридъ български.

И едната и другата страна ще помолятъ Н. В. Руския Царъ да благоволи и се запознае съ тѣхнитѣ гледища прѣди да вземе рѣшение споредъ чл. 4, алинея 2, отъ тоя договоръ.

Както четцитѣ сж забѣлѣжили, ако по чл. 3 се даваше извѣстно удовлетворение намъ, по чл. 4 не само не се спомѣнуваше думата автономия на Македония, но се създаваха три зони въ тая послѣдняя областъ: една *безспорна* сръбска, една спорна, която щѣше да се подложи на арбитража на руския императоръ и третя безспорна българска. Азъ възстанахъ и противъ тоя дѣлежъ и противъ бойкотирането на самата идея за автономия на Македония. Моитѣ нови възражения се прѣдадохъ г. Миловановичу, но не намѣриха у него бързо удовлетворение. И тъй както той тогава трѣгваше съ кралъ Петръ за Парижъ, азъ делегирахъ при него г. г. Д. Станчевъ и Д. Ризовъ, съ които бѣхме установили точкитѣ на нашето възможно споразумѣние съ сръбитѣ, за да го убѣдятъ да приеме нашитѣ искания. Отъ слѣдния тѣхенъ рапортъ ще се види какъ се изпълни тая мисия.

Парижъ, 7/20 Ноември, 1911 г.

Лично, секретно

Господине Прѣдседателю,

Имаме честта да Ви доложимъ, какъ сме изпълнили възложената намъ мисия — да се видимъ и разговоримъ съ сръбския министъръ-прѣдседателъ, г-нъ Миловановичъ, върху прѣговаряното споразумѣние между България и Сърбия.

При първата си срѣща съ г-на Миловановича, на галатата прѣдставление въ Операта дадено въ честъ на Негово Величество сръбскиятъ кралъ на 5/18 того, Станчевъ е заявилъ на сръбскиятъ министъръ-прѣдседателъ, че Негово Величество Царѣтъ и г-нъ министъръ-прѣдседателя, г-нъ Гешовъ, сж отчаяни (*désolés*) отъ прѣдложенията, които г-нъ Спалайковичъ е донесълъ изъ Бѣлградъ върху прѣговаряното споразумѣние между България и Сърбия. Тѣ сж останали поразени отъ измѣненіята, които Сърбия иска да внесе въ това споразумѣние, като отблъсва идеята за автономията на Македония и като промѣня географическата граница на своитѣ претенции въ тая страна (означавайки за своя граница: рѣката Брѣгалница на изтокъ отъ Вардара, обгръщающа града Велесъ — вмѣсто рѣката „Пчиня“ и съответствующата ней линия на западъ отъ Вардара — обгръщающа градоветѣ Прилѣпъ, Крушево, Кичево и Струга — вмѣсто днешнитѣ южни граници на Скопския и Призренския санджаци) — защото: при наличността на тия измѣненія (граници) Негово Величество и г-на министъръ-прѣдседателя Гешовъ считатъ невъзможно едно споразумѣние между България и Сърбия.

Това си заявление Станчевъ е направилъ въ една сбита форма, тъй като не е разполагалъ съ достатъчно и угодно врѣме въ серкѣла на операта за по-дългъ разговоръ безъ да привлече

подозрението на другите дипломати; но Станчов е дал г-ну Миловановичу да разбере, че въпросът е крайно сериозен и заслужава едно ново и щателно проучване от сръбска страна. Заявлението на Станчова е стряснало г-на Миловановича и го е накарало да поиска едно свиждане за размъна на мисли по въпроса. Тогава Станчов е предупредил г-на Миловановича, че г. Ризов е дошъл от Рим за тая цѣль и че е желателно щото тая размъна на мисли да стане „между тримата“ — понеже българското правителство считало г. Ризова компетентно по въпросите свързани с Македония, па и самата тая размъна на мисли би се явила като продължение на разговорите що той (Ризов) е водил с г-на Миловановича в Бѣлград на 19 и 20 септември т. г. (последния разговор в присъствието на водителите на двѣте крила от радикалната партия, г. г. Пашич и Стоянович). Г-нъ Милованович се е съгласил да дойде сам в царската легация за подѣлга «conversation» на другия ден 6/19 Ноември в 10 ч. заранѣта.

(Тукъ му е мѣстото да се направи едно малко отстъпление в скоби, за да Ви се съобщи една характерна фраза, произнесена от френския външен министър, де Селвъ. Когато г. Милованович и Станчов водили горния си разговор в операта, г. де Селвъ минал покрай тях и съ усмивка на устата си им казал: „минавамъ покрай Васъ не за да ви разединявамъ“ (désunir). Станчов допълнил мисълта на г. де Селвъ съ апострофата си: „mais pour nous unir et bēnir“, който апостроф г-нъ де Селвъ посрещналъ съ думите: „oui, oui pour vous bēnir; vous faites, vous saluez de la bonne besogne“. Отпослѣ г. Милованович ни обясни смисъла на тия министерски думи, като ни разказа, че той е бѣседвалъ съ г-на де Селвъ върху евентуално едно съглашение между България и Сърбия, чийто 400,000 войници би гарантирали Балканите от всѣкакво чуждо нашествие, и Милованович срѣщналъ у г-нъ де Селвъ пълно одобрение на тезата си).

Вчера г. Милованович дойде в нашата легация и между него и насъ имѣ мѣсто нижеслѣдующия разговоръ, откритъ от г-на Станчова съ слѣдующите думи:

„Първоначалната българско-сръбска конверзация по желаето между двѣте страни споразумѣние е прѣдвиждала арбитража на руския императоръ върху слѣдната географическа граница, прѣдставляюща крайната отстъпка от българска страна:

рѣката Пчина за граница на изтокъ от Вардаръ, а южните административни граници на Скопския и Призренския санджаци за граница на западъ от Вардара, но при прежудикалното условие че ще се дойде до туй слѣд като евентуална една автономия на Македония се окаже неосъществима или нетрайна.

Донесените же изъ Бѣлградъ измѣнения от г-на Спалайковича отхвърляли идеята за една автономия и прѣдставили на арбитражъ от Руския Императоръ само върху нова една географическа граница на сръбските претенции въ Македония, която граница върви: на изтокъ от Вардара по рѣката Брѣгалница, а на западъ — по съответствующата ней линия, достигающа Охридското езеро при Струга.

Нѣщо повече: тия сръбски измѣнения искали да се счита за отстъпена на Сърбия „ab initio“ (безъ арбитражъ) обозначената от българска страна географическа граница, плюс трижълника образуванъ по права линия от планината Караджица до Струга.

Разбира се, заключи Станчовъ, че такива измѣнения не могатъ да бѣдатъ приети отъ Българското Правителство, което могло би още да допусне като послѣдна своя отстъпка: упомѣнатата по-горѣ граница, обозначена отъ него, плюс трижълника претендиранъ сега отъ сърбитѣ, но само при непрѣмнните двѣ прѣдварителни условия: че тази негова отстъпка ще бѣде подложена на арбитражъ отъ Руския Императоръ, като се смѣта обозначената отъ България граница за крайна българска отстъпка, а допълнителния ней трижълникъ — за крайна сръбска претенция, и че въпроса за автономия на Македония ще остане все пакъ прежудикаленъ.

Станчовъ добави, че за никаква географическа отстъпка „ab initio“ не може да става дума и че арбитража на Руския Императоръ трѣбва да бѣде задължителенъ по тоя въпросъ.

А Ризовъ добави, че арбитражътъ на Руския Императоръ е необходимъ и за двѣте правителства, като закрила прѣдъ тяхните обществени мнѣния крайно противоположни и трудно примирими по тоя въпросъ и че тоя арбитражъ трѣбва да се прояви и при принципиалното разрѣшение на самия въпросъ и при неговото окончателно конкретизиране и прецизиране.

Г-нъ Миловановичъ възрази, че прѣдставените отъ г. Спалайковича измѣнения имали прѣдъ видъ: а) — естественото прѣдположение, че Руския Императоръ не щѣлъ да възприеме нито българското, нито сръбското гледища по въпроса, ами щѣлъ да потърси примирение на тия гледища въ една сръбна линия между българските отстъпки и сръбските претенции въ Македония, та обозначената сега граница отъ сръбска страна нѣмало да остане окончателна, както впрочемъ и границата означена отъ българска страна; б) — убѣждението, че р. Пчина била малка, за да може да служи като граница, та за такава трѣбвало да се вземе единъ водораздѣлъ; в) — обстоятелството, че селата въ цѣлата Прешовска нахия били отдавна сръбски и че не било право тѣ да минатъ въ България; г) — увѣренността на сърбитѣ че тяхните отстъпки въ случая били много голѣми.

На тия възражения на г. Миловановича пое грижата да отговори Ризовъ и то на сръбски езикъ, за да може, както се изрази той, неговите обяснения да взематъ тонътъ на водените въ Бѣлградъ разговори, па и да припомнимъ г. Миловановичу нѣкои откъслечи отъ тѣзи разговори въ тяхната автентична форма.

Ризовъ започна съ припомнянето на важното обстоятелство: че самъ г. Миловановичъ въ нѣкогашните си разговори съ Ризова (и въ Римъ и въ Бѣлградъ) не веднѣжъ е приставалъ на автономията на Македония при условието, щото да се опрѣдѣлели прѣдварително границите на българската и сръбската сфери въ тая страна, та ако автономията не би могла да се осъществи или не би могла да изтрае, България и Сърбия да били имали обозначени своите респективни граници въ Македония за въ случай на нейното завладяване. Така че, заяви Ризовъ, прѣдложената отъ българска страна формула по въпроса е въ сѣщность *формула на самия г. Миловановичъ*, та странно изглежда отричането сега отъ нея, толкова повече, че за тая формула се е говорило и въ Бѣлградъ при послѣдните разговори на Ризова съ г. Миловановича. Освѣнъ туй, продължилъ Ризовъ, при едно свое евентуално съ Турция воюване, Сърбия и България не би могли да иматъ друга по-приемлива, по-оправдана и по-малко прѣдизвикателна за цѣлия свѣтъ

платформа отъ автономията на Македония. Нѣщо още не по-малко важно: че едва ли ще може да се дойде до ликвидацията на Турция въ Европа — особено слѣдъ изгубването на Триполитания — безъ да се мине прѣзъ единъ още етапъ, а той етапъ не може да бѣде другъ отъ автономията на Македония. А и да не говоримъ вече, приключи Ризовъ, възраженията си по тоя въпросъ, за всеизвестния фактъ: че нѣма да се намѣри нито едно българско правителство, което би рискнало да се споразумѣва съ нѣкоя държава по македонския въпросъ, безъ да фигурира между стипулациитѣ на това споразумѣние автономията на Македония.

Що се отнася до географическитѣ граници, на които претендира сега Сърбия, Ризовъ напомни г. Миловановичу: че при водения имъ разговоръ въ Бѣлградъ — на 20-й Септември вечерята — въ присѣдствието на г. г. Пашичъ и Стояновичъ, слѣдъ възраженията, които Ризовъ направилъ тогазъ на г. Пашича по въпроса г. Миловановичъ усмихнато забѣлѣжилъ: „То се видя, че ще трѣбва да се откажемъ отъ Велесъ па да пожертвуваме и родния градъ на нашия крали Марко“... Тѣй и сѣдбата на Велесъ, Прилѣпъ и Крушево била още тогазъ рѣшена въ полза на България. Останала спорна само сѣдбата на Кичево. Касателно пѣкъ Струга не станало и дума тогава по простата причина, че тя е родината на братя Миладинови, та никой българинъ не би дрѣзналъ да разговаря за нейното пожертвуване.

Възражението на г. Миловановича относително непригодността на рѣката Пчина, като граница, продължи Ризовъ, не е състоятелно, защото и р. Брѣгалница, на която Сърбия претендира, не е по-голяма отъ нея. А градътъ Велесъ, както Ризовъ е вече говорилъ и въ Бѣлградъ, е първиятъ градъ, въ който се е събудила българщината въ Македония и единствената македонска епархия, която фигурира въ фермана за Екзархията, та никое българско правителство не би могло да извърши светотатството да го отстъпи нѣкому. За селата въ Прешовската нахия, забѣлѣзалъ Ризовъ, г. Миловановичъ е просто въведенъ въ заблуждение, тѣй като тѣ сѣ отъ татъкъ рѣката Пчина и по самата означена отъ бълг. страна граница и тѣ припадатъ въ сръбската сфера.

За голѣмитѣ отстъпки на Сърбия въ случая, подзе Ризовъ, може да се говори само на шега. Защото: още отъ анксијата на Босна и Херцеговина всички почти разумни сърби бѣха ограничили претенциитѣ си въ Македония само върху скопския санджакъ. Самъ г. Пашичъ — който поради своя скѣпернически духъ, все гледа да откъсне нѣщо отъ нѣкъдѣ, а поради вѣчнитѣ противъ него обвинения, че е отъ българско произхождение, все още се бои да направи нѣкоя отстъпка на България — и той въ 1904 г., когато сѣ водили прѣговори между България и Сърбия за споразумѣние е билъ пристаналъ на прѣдложената тогава отъ Ризова автономия на Македония подъ единичката само резерва: *щото скопскиятъ санджакъ да се счита въ границитѣ на Стара Сърбия* — която резерва е била отблъсната отъ българска страна — какви голѣми отстъпки прави сега Сърбия, като претендира на Велесъ — който градъ прѣди нѣколко години, само поради близостта му до Скопие, влѣзе въ състава на скопския санджакъ и то по настояването на известния косовски валия и български врагъ Хафъзъ паша — па и на Прилѣпъ, Крушево, Кичево и даже на Струга, които влизатъ въ състава на Битолския вилаетъ?

Въ тоя моментъ Станчовъ досѣти се да излѣзе нарочно за нѣкоя минута отъ стаята и да остави сами г. г. Миловановича и Ризова, отъ което обстоятелство Ризовъ се е възползувалъ, за да направи г-ну Миловановичу *tête-à-tête* слѣднитѣ важни изявления:

„Ти знаешъ (г. Миловановичъ и Ризовъ сѣ отдавна на „ти“), че моята фатална прѣданостъ на идеята за едно окончателно споразумѣние между Сърбия и България ми е навлѣкла не малко подозрѣния отъ българска страна, та можешъ, чини ми се, да вървашъ въ моята безусловна искреностъ и откровеностъ по въпроса. Е добръ, азъ ти се заклевамъ въ името на моята родина и на моята чест, че днешниятъ нашъ опитъ за постигнатието на споразумѣние е *последниятъ* и че никога вече Сърбия нѣма да дочака друго едно българско правителство по-разположено и по-пригодно отъ днешното, за да сключи съ България такова споразумѣние. А има ли нужда тебе да убѣждавамъ, че никое българско правителство нѣма никога да посмѣе — даже да би искало — да сключва съглашение съ Сърбия, въ което да не фигурира автономията на Македония? Ако въ всичко туй вървашъ г. Миловановичъ ти вече разбирашъ, каква страшна историческа отговорност и прѣдъ самия сръбски народъ и прѣдъ цѣлото славянство, ще падне върху твоитѣ рамена съ осуетяването на това наше споразумѣние. И не ти си да не разбирашъ, колко трѣбва да се бърза съ неговото сключване, за да не ни изпрѣварятъ събитията. Като старъ твой приятелъ азъ те моля и прѣклинамъ: свържи името ти съ това велико дѣло. Имай куража да останешъ и прѣдодлѣшъ всички прѣпятствия, които могатъ ти изпрѣчи дори твои политически другари. Така се вършатъ всички значителни дѣла на този свѣтъ. Ти самъ неведнѣжъ си ми казвалъ: че първата, главната, най-важната задача на сръбската външна политика била да се споразумѣе тя съ България; щомъ си увѣренъ въ туй, тогазъ трѣбва да го постигнешъ съ рискъ даже да си навлѣчешъ врѣмено всичкитѣ проклетия отъ страна на недалновиднитѣ твои съотечественици. Разбери добръ, г. Миловановичъ, че това е последниятъ и безвъзвратния опитъ за нашето толкова желаемо и толкова плѣдирано и отъ тебъ и отъ менъ сръбско-българско споразумѣние!“

Тѣкмо при тия думи Станчовъ влѣзе въ стаята, схвана веднага, какво е могло да бѣде говорено и крайно ловко нанесе последния *«coup de grâce»* на г. Миловановича, като му каза:

„Имайте прѣдъ видъ, че отговорността прѣдъ македонцитѣ за географическитѣ отстъпки, които ви правимъ въ Македония, всецѣло е сложена върху Ризова, както отъ страна на Царя, така и отъ страна на българското правителство“.

Всичко туй толкова потресе г. Миловановича щото той не намѣри какво да върази, ами се ограничи само да заяви: че той и сега още — даже сега повече отъ всѣки другъ пътъ — е дълбоко и непоколебимо увѣденъ че за Сърбия нѣма по-важно политическо дѣло отъ споразумѣнието съ България. Но именно защото то е такова, необходимо е да се добие подрѣжката за него отъ всички рѣшающи сръбски фактори. Ето защо той е увѣренъ, че ние никакъ не се съмнѣваме въ неговата готовностъ да свърши тоя въпросъ *«à tout prix»* и че ние напълно ще повѣрваме въ обѣщанието му като се върне въ Бѣлградъ да стори всичко да убѣди и останалитѣ сръбски фактори — водителитѣ на двѣтѣ крила отъ радикалната партия г. г. Пашичъ и Стояновичъ и военния министъръ ген. Степановичъ — за да се излѣзе на срѣща на българскитѣ же-

лания и че ще извика наново г. Спалайковича изъ София за да му даде нови инструкции.

Това заявление на г. Миловановича, което имаше всичките акценти на една искрена изповѣдь, подбуди Станчова да поулесни прѣдстоящитѣ му усилия въ Бѣлградъ като му прѣдстави вашата формула по автономията на Македония въ слѣдната редакция:

„Ако подиръ война водена задружно отъ двѣтъ страни — Сърбия и България — се намѣри за необходимо да се свърши тя съ едно автономно управление на областитѣ населени отъ българи и сърби, двѣтъ страни ще се съгласятъ да сключатъ миръ при една гарантирана за казанитѣ области автономия“.

Г-нъ Миловановичъ взе прѣписъ отъ тая формула и понеже врѣмето прѣдначено за нашето съвѣщание бѣ изтекло, а пъкъ нему прѣдстоеше свиждане съ г. г. Делкасе и Бареръ, той ни помоли да го освободимъ. На отиване той още веднажъ обѣща: да стори всичко, за да излѣзе на срѣща на българскитѣ желанія. А при прощаванieto си съ Станчова, който като домакинъ излѣзе да го изпроводи до вратата, г. Миловановичъ го е помолилъ да донесе на Н. В. Царя: „Че неговото горещо стремление било да свърши тая работа за да изпълни желанието на Българския Царъ, който възлагалъ толкозъ добри надежди на него“.

Така завърши, г. министре, нашиятъ разговоръ съ г. Миловановичъ. Сега вече ваша грижа е да доведете въпроса до щастливъ край. Ние само смѣтаме за неизлишно да Ви прѣдупрѣдимъ, че г. Спалайковичъ въ неотдавнашното си минало е билъ единъ отъ най-прикрититѣ и най-опаснитѣ врагове на нашата македонска кауза, и че неговиятъ умъ не е още толкова дорасълъ за да може лесно да побѣди неговата шовинистическа твърдоглавостъ, та ще трѣбва всичко това да имате прѣдъ видъ когато ще Ви прѣдстои да разговаряте съ него по въпроса. Прѣдпочително би било, разбира се, ако можеше да не се прѣговаря съ г. Миловановича прѣзъ главата на г. Спалайковича. Не ще ни вмѣните въ грѣхъ, надѣваме се, и ако си позволимъ да Ви спомнимъ тука прѣдаденитѣ Ви въ Виена отъ Ризова характерни думи на г. Хартвига — въ отговоръ на Ризовитѣ оплаквания отъ голѣмитѣ сръбски претенции —: „Вы не обращайтесь особѣннаго вниманія на это. Они не прочь поторговаться съ вами, но въ концѣ концовъ, пристанутъ только на Скопскомъ округѣ“ — а г. Хартвигъ ли не ще знае сръбскитѣ помисли?

Очакваме, г. министре, че ще ни направите честтъ да се доверите на нашата паметъ и да не се осъмните въ щателното и вѣрно прѣдаване на всичко горѣизложено, както говореното отъ г. Миловановича, тъй и казаното отъ насъ, па се ласкаемъ и вѣрваме, че тоя нашъ рапортъ ще може да ви послужи доста много въ прѣговоритѣ, що има да водите по този съдобносенъ за насъ въпросъ.

Приемете, Господине Прѣдседателю, увѣрението въ нашето отъ лично къмъ Васъ уважение и почитание.

Станчовъ.

Ризовъ.

Слѣдъ завършването си въ Бѣлградъ г. Миловановичъ ми обади чрѣзъ г. Спалайковичъ къмъ края на м. ноември, че ще обсъди отново въпроса съ г. г. Пашичъ и Люба Стояновичъ — шефоветѣ на двѣтъ радикални пар-

тии и ще ми направи ново прѣдложение. И дѣйствително, на 15 декември г. Спалайковичъ дойде съ това ново прѣдложение. Съ него се приемваше приблизително моята формула по автономията на Македония, приемваше се тъй сжщо и сливането въ една спорна зона на първитѣ двѣ зони, за които говорихъ по-горѣ. Тая нова спорна зона обаче бѣ тъй широка, че азъ неможехъ да я приема. И почнаха се тогава дълги прѣговори между г. Спалайковичъ и мене по стѣснението на тая зона, прѣговори, въ които не веднажъ се намѣсиха и рускиятъ прѣдставителъ въ София, г. Неклюдовъ, и военното руско аташе, г. полковникъ Романовски. Тая намѣса вземаше формата ту на съвѣти да бждемъ умѣрени и отстъпчиви, за да свършимъ по-скоро доброто дѣло, ту на съобщения, че ако не свършимъ, Русия си запазва правото да постѣпи споредъ както ѝ диктуватъ нейнитѣ интереси.

Едно съобщение, направено отъ полков. Романовски на генер. Фичева, бѣ толкозъ повече отъ естество да ни безпокои, че по онова именно врѣме и споредъ вѣстницитѣ и споредъ съобщенията на нашитѣ дипломатически прѣдставители, г. Чариковъ въ Цариградъ бѣше влѣзълъ въ прѣговори съ турцитѣ за едно съглашение съ тѣхъ. Очевидна бѣ опасността за нашитѣ народни аспирации отъ едно подобно двояко съглашение на Русия, както ние поне разбрахме, съ Австрия отъ една страна, съ Турция отъ друга. И въ министерския съвѣтъ моитѣ колеги неведнажъ настояха да сторя всичко възможно за да се осуети руското съглашение съ послѣдната държава. Единственното сръдство бѣ да подпишемъ съ сръбитѣ договора. Послѣднитѣ, слѣдъ дълги настоявания, отстъпиха по другитѣ ни искания за границата на спорната зона, неотстъпиха, обаче, по Струга и брѣговетѣ на Охридското езеро, между Струга и Охридъ. И по тия послѣдни мѣстности азъ дълго спорихъ, догдѣто най-послѣ ни се обѣщаха тѣ и се състави единъ протоколъ по въпроса. Тоя протоколъ се подписа на 22 февруари 1912 г. и деветъ дена подиръ него се подписа и договорътъ съ Сърбия. Крайно опасно бѣ да се протакатъ прѣговоритѣ между другото и за това, че турцитѣ можаха да чуютъ за тѣхъ, да сключатъ миръ съ Италия и да нападнатъ насъ или да сключатъ друго нѣкое твърдѣ неизносно за насъ съглашение. Нека прибавя, че още на 15 декември 1911 г. ние се споразумѣхме съ сръбитѣ да се отдѣлятъ отъ самия договоръ и да се турятъ въ особно тайно приложение

статитѣ, които имаха за прѣдметъ нашия нападателен съюзъ сръщу Турция, разпоредбитѣ за Македония и други материи, свързани съ тия два важни въпроса.

Около мѣсецъ подиръ подписването на договора тайното приложение ние почнахме прѣговоритѣ и за прѣвидената въ чл. 4 отъ договора военна конвенция. Съ изучването и докладването на царя на проекта на тая конвенция се натовариха министрътъ на войната и началникътъ на генералния щабъ. Царьтъ се съгласи да подпише тая конвенция, заедно съ нейнитѣ разпоредби въ случай на едно нападение отъ страна на Австрия и Ромжния, защото нему бѣ познатъ текста на австро-ромжнската военна конвенция отъ септем. 1900 (подиръ ромжно-българския острѣ конфликтъ вслѣдствие убийството на Михалеану), въ преамбула на която конвенция се казваше, че твърдѣ справедливо се явява желанието на Ромжния да увеличи своитѣ владѣния съ присъединението на частъ отъ Бесарабия, тъй също да добие крѣпостъта Силистра и, ако е възможно Русе, Шуменъ и Варна. Прѣдъ видъ на това съглашение между Австрия и Ромжния, прѣдъ видъ на упорититѣ слухове, че Ромжния бѣ сключила военна конвенция и съ Турция, намъ се повелително налагаше въ една военна конвенция съ Сърбия да се прѣдвиди и възможността на едно нападение отъ страна на Австрия и Ромжния. Слѣдъ доклада на г. г. генералитѣ Никифоровъ и Фичевъ, подиръ като му се доложи, че единъ пътъ австрийцитѣ въ Санджака, тѣ ще настѣпятъ и въ Македония и ще дойдатъ въ стѣлкновение съ нашитѣ интереси, царьтъ се съгласи да подпише, толкозъ повече, че на 31 май 1901 генералъ Паприковъ бѣ подписалъ руско-българската конвенция, която служеше за отговоръ на австро-ромжнската. Въ тая руско-българска конвенция именно фигурираше оня чл. 3, по който не малко депеша отправихъ г. Бобчеву прѣзъ зимата на 1912—1913 год., когато ромжнитѣ заплашваха да нахлуятъ въ България и по който Русия съ всичкитѣ свои сили се задѣлжаваше да съдѣйствува за пазенето *цѣлостта и неприкосновеността* на територията на България. При съществуването на това руско задѣлжение, нашиятъ съюзъ съ Сърбия не можеше освѣнъ да се тури подъ егидата на държавата, която бѣ тарантирала цѣлостта и неприкосновеността на България. И естествено бѣ на нея да се прѣдостави и арбитражътъ по спорната зона, арбитражътъ и върху спорове

по тълкуването и изпълнението на договора, на неговото тайно приложение и на военната конвенция.

Българо-гръцкиятъ договоръ.

Още прѣзъ май 1911 г., два мѣсеца подиръ дождането ми на властъ, въпросътъ за едно съглашение съ Гърция се подигна отъ познатия българолюбецъ, писникътъ на *Таймсъ* въ балканския полуостровъ, г. J. D. Bourchier. Г. Баучеръ ми писа отъ Атина едно писмо, съ което ми съобщаваше желанието на гръцкия кралъ и гръцкото правителство за едно съглашение съ България. Посѣщението на българскитѣ студенти въ Атина, прѣзъ пролѣтътъ на 1911 г., любезниятъ приемъ, който тѣ намѣриха тамъ, бѣха създали една атмосфера благоприятна за една размѣна на мисли съ цѣлъ да се постигне ако не единъ съюзъ, то поне едно съглашение. И на г. Баучеръ се даде да разбере, че българското правителство не би било противно да влѣзе въ една подобна размѣна на мисли. Нищо обаче не се прѣдприе додѣто итали-турската война и поведението на младотурцитѣ спрѣмо насъ, особено при непрѣдизвиканата тѣхна мобилизация противъ насъ въ края на септември 1911 г., ни наложиха прѣговоритѣ съ Гърция.

Първата постѣпка стана веднага подиръ тая мобилизация. На 3/16 октомври 1911 г., г. Панасъ, гръцкиятъ министръ въ София, дойде да ми направи, както каза той, едно важно съобщение отъ страна на своето правителство. Слѣдъ като изложи историята на своитѣ разговори съ мене, прѣди трѣгването ми за Виши, и съ г. Т. Теодоровъ, когато той остана да ме замѣства, г. Панасъ ми заяви, че ако азъ мога да го увѣря, какво България ще дѣйствува (*marchera*) въ случай, че Гърция бѣде нападната отъ Турция, той е опълномощенъ отъ своето правителство да ми даде увѣрението, че Гърция отъ своя страна ще воюва въ случай, че България бѣде нападната отъ Турция.

Прѣдъ видъ на кризата, колто прѣкарвахъ въ началото на октомври 1911 г., нашитѣ отношения съ Турция, горното съобщение бѣ отъ първостепенна важностъ. Прѣди да имаме увѣрението на Сърбия, че тя ще се бие съ насъ, ако Турция ни отвори война, ние имаме подобно увѣрението отъ страна на Гърция. Съобщено на царя и на министърскиятъ съвѣтъ гръцкото прѣдложение бѣ прието и азъ бидохъ упълномощенъ да заявя на г. Панасъ, че България ще помага на Гърция въ случай, че тя бѣде напад-

ната отъ Турция при условия, които трѣбва да се прецизиратъ въ единъ отбранителенъ договоръ. Той се съгласи.

Проектъ за подобенъ договоръ не се изработи обаче, додѣто траяха нашитѣ прѣговори съ Сърбия. Подиръ тѣхното свършване и слѣдъ нова размѣна на мисли, азъ на 14/27 априлъ 1912 г. получихъ отъ г. Панасъ едно писмо, съ което се прѣвращаше и единъ avant-projet за отбранителенъ договоръ.

Въ тоя прѣдварителенъ проектъ не ставаше дума не само за нѣкаква автономия на Македония и Одринско, но и за ония дори права, които международнитѣ договори и особно берлинскитѣ, въ своя чл. 23, гарантираха на християнскитѣ области въ Европейска Турция. Затова азъ заявихъ на г. Панасъ, че тѣхното прѣдложение не може да бѣде прието отъ насъ, ако Гърция не се съгласи да помѣсти въ проекта задължението да се не противи на автономията. И съ тая цѣль му прѣдложихъ слѣдното:

Гърция отъ своя страна обѣщава да се не противи по никой начинъ на едно евентуално искане отъ страна на България да се даде на Македония и на Одринския вилаетъ една административна автономия съ равни права за всичкитѣ тѣхни народности.

Това измѣнение, обаче, по никой начинъ не се прие. Тогава азъ заявихъ, че безъ да се спомене поне задължението ни да се боримъ за правата на християнитѣ, произтичащи отъ договоритѣ, азъ не можахъ да подпиша договора. Г. Панасъ ми отговори, че по единъ околѣнъ пѣтъ азъ искахъ да постигна пакъ автономията, тѣй като имахъ прѣдъ видъ чл. 23 отъ берлинския договоръ, по изпълнението на който членъ именно по онова врѣме ставаха многолюдни митинги въ България. Паметно е още движението, което обхвана България, слѣдъ примѣра даденъ отъ София, дѣто на 29 априлъ, подъ прѣдседателството на г. Д-ръ Хр. Стамболски и подъ патронажа на г. г. Ив. Вазовъ, Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ, Д-ръ Ст. Сарафовъ, Ив. Грозевъ, Георги Георговъ, инженеръ Станишевъ и други, бѣ станалъ импозантенъ митингъ. Азъ не скрихъ отъ г. Панасъ, че азъ изпълнението именно на чл. 23 гонѣхъ, но за да не раздражня грѣцкитѣ susceptibilités, прѣдлагахъ въ встъплението и въ чл. 2 отъ проектодоговора, тамъ дѣто се говори за правото на християнскитѣ народности, да се каже не само *concedés* (отъ султанитѣ), но и *découlant des traités*. Г. Панасъ доста възбудено взе тогава да разисква съ мене и да ме увѣрява, че щомъ азъ съмъ разбиралъ чл. 23 отъ берлинския договоръ, моето

прѣдложение не щѣло да бѣде прието. Атина мълча доста врѣме. Г. Панасъ идеше често ужъ да ми съобщава, че отговоръ нѣма, но повече за да ме убѣждава да не настоявамъ на моята притурка. Но азъ постоянствувахъ. Най-послѣ къмъ 10 май г. Панасъ ми събщи, че грѣцкото правителство приело моето прѣдложение за правата произтичащи отъ договоритѣ. И тѣй като бѣше вече рѣшено на 18 май (1 юний н. с.) царѣтъ и азъ да трѣгваме за Виена и Берлинъ, дѣто прѣдстоеше да се направятъ първитѣ официални посѣщения на българския царъ и българската царица, ние прибързахме да подпишемъ прѣдти трѣгването си и договора съ Гърция. Той бѣ подписанъ отъ г. Панасъ и мене на 16/29 май 1912 г. Неговата ратификация отъ владѣтелитѣ на двѣтъ страни стана отпослѣ, слѣдъ завръщането ни отъ Берлинъ. Колкото за военната ни конвенция съ Гърция, тя се изучи отъ г. г. генералитѣ Никифоровъ и Фичевъ и се подписа едва прѣвъ септември 1912 г. Тукъ нека прибавя, че по нѣмане врѣме не се постигна съглашение съ Гърция за теглене граници въ Македония. Г. Панасъ впрочемъ бѣ ми казалъ, че тѣ отказали да почнатъ прѣговори съ Австрийцитѣ, защото послѣднитѣ имъ дали да разбератъ, че ще искатъ Солунъ.

Българо-черногорското съглашение.

Никакъвъ писменъ договоръ не се подписа съ Черна гора. Първата размѣна на мисли за едно евентуално общо дѣйствие между България и Черна-гора стана въ Виена. Известно е, че австрийскиятъ императоръ прие посѣщението на черногорския кралъ веднага подиръ онова на българския царъ, въ началото на юни 1912 г. Азъ се възползувахъ отъ моето отиване въ Виена и отъ моята срѣща тамъ съ г. г. Даневъ и Т. Теодоровъ, първиятъ отъ които се връщаше отъ Ливадия прѣвъ Петроградъ, а вториятъ отъ Парижъ, за да повикамъ отъ Римъ нашия тамошенъ министъръ, г. Ризова, съ цѣль да обсъдимъ четиримата въпроса за евентуалната война на балканскитѣ съюзници противъ Турция, ако ни даде поводъ послѣдната или Италия прѣнесе войната на балканския полуостровъ. Още прѣди да стигне г. Ризовъ, азъ трѣгнахъ, на 6 юни, съ Тѣхни Величестна Царя и Царицата, за Берлинъ. Като се върнахъ отъ тамъ въ Виена, за да почна прѣговоритѣ съ тримата, които ме чакаха, азъ узнахъ, че въ мое отсъствие г. Ризовъ, като се възползувалъ отъ своето пов-

нанство съ черногорския министър-прѣдседателъ, уредилъ съ него една срѣща. Тая срѣща станала между г. г. Даневъ и Ризовъ, отъ една страна, и черногорския министър-прѣдседателъ, отъ друга, и то въ самия Хофбургъ, дѣто черногорскиятъ кралъ и свитата му бѣха слѣзли. И отъ тая срѣща нашитѣ бѣха извлѣкли впечатлението, че Черна-гора е готова да вѣрви съ насъ.

И не слѣдъ много, прѣзъ юли, азъ имахъ отъ нашия пълномощенъ министъръ въ Черна-гора, г. Колушевъ, съобщение, че черногорскиятъ кралъ прави вече прѣдложение за една обща акция. Това прѣдложение веднага се обсъди отъ насъ въ София и ние рѣшихме да се срѣцна азъ съ г. Колушевъ, за да третирамъ устно тоя въпросъ, както устно бѣхъ третиралъ и въпроситѣ на българо-сръбското и българо-гръцкото съглашения. За да не дамъ поводъ да се мисли, че кроимъ нѣщо сериозно съ Черна-гора, азъ бѣхъ рѣшилъ да се срѣцна въ Мюнхенъ съ г. Колушева. Но събитията, които бързо се развиваха, не позволиха да трѣгна. Затова г. Колушевъ дойде въ София, дѣто прѣстоя до 15/28 августъ. Него день той трѣгна за Цетина, натоваренъ отъ насъ да направи устно съглашение съ Черна-гора. По условията на това съглашение има повѣрителенъ отъ него докладъ въ министерството на външнитѣ работи.

Тѣй като условията на това устно съглашение не сж се още разгласили, нѣма защо и азъ да се занимавамъ съ фазитѣ прѣзъ които тѣ минаха, както се занимахъ съ подробноститѣ по прѣговоритѣ за другитѣ писменни договори. Текстътъ на послѣднитѣ се обнародва най-напрѣдъ отъ парижкия вѣстникъ Matin, прѣзъ ноември 1913, а послѣ и отъ други вѣстници и публицисти. Затова и азъ го помѣствамъ на края на тая книга.

ГЛАВА ВТОРА

Прѣдистория на Балканската Война.

Подиръ подписването на договора ни съ Сърбия, азъ трѣбваше да се погрижа, съгласно съ чл. 3 отъ тайното му приложение, да изпрати единъ прѣписъ отъ него на Руския императоръ. И това трѣбваше да сторя толкозъ по-скоро, че итало-турската война отъ една страна, вътрѣшното политическо положение на Турция отъ друга, можеха да докаратъ събития, които да ни заставятъ да се намѣсимъ и ние. А необходимо за насъ бѣше прѣди тая намѣса да имаме ние отъ руския монархъ неговото одобрение на нашия договоръ, неговото приемане на ролята на арбитъръ прѣдвидена въ казания договоръ. Неговото пристигане въ Ливадия прѣзъ пролѣтътъ на 1912 даде удобния случай да се изпрати тамъ една българска депутация, която да го поздрави отъ страна на българския царъ и на българското правителство. За шефъ на тая мисия се избра г. Д-ръ С. Даневъ, прѣдседателтъ на Народното събрание, комуто се повѣри и посланието да врѣчи на императора Николая II прѣписи отъ сърбо-българския договоръ, отъ неговото тайно приложение и отъ военната конвенция. Другитѣ членове на депутацията бѣха Генералъ Марковъ, подполковникъ Луковъ и Г. Милчевъ. Мисията трѣгна на 21 априлъ, стигна въ Ялта на 23, прѣдстави се на Императора на 24 и на 30 трѣгна обратно за София, съ изключение на г. Данева, който на 1 май замина за Петроградъ. Тамъ той имá нови съвѣщания съ г. Сазоновъ, срѣщна се и съ други руски министри, и прѣзъ третата недѣля на май стигна, прѣзъ Берлинъ, въ Виена, дѣто и азъ бѣхъ заедно съ Тѣхни Величества, по случай на тѣхното посѣщение на Императора Францъ Иосифа и дѣто, както вече споменахъ по-горѣ, ние имаме съвѣщание не само съ него, но и съ г. Теодоръ Теодоровъ, моя колега по финансиитѣ и г. Д. Ризовъ, нашия пълномощенъ министъръ въ Римъ.

Г. Даневъ, още прѣди трѣгването си за Петроградъ, ми съобщи съ писмо своитѣ впечатления отъ ауденция си при Императора, отъ събѣщанията си съ рускитѣ министри. Въ Виена той продължи и устно своитѣ обяснения. Споредъ тия обяснения, допълнени и отъ друга, приемътъ на мисията билъ задушевенъ, особно при прѣщалния обѣдъ, на който присѣдствували и всичкитѣ дѣла на руския монархъ. Последниятъ се радвалъ за постигнатото съ Сърбия съглашение и одобрявалъ съдържанието на договора и приложенията му. Одобрявалъ и едно евентуално съглашение съ Гърция. Обѣщали и той, какъ обѣщали и министритѣ, евентуална помощ за попълване материалната частъ на нашата войска, евентуално съдѣйствие и за сключване финансови операции въ Парижъ, Лондонъ. Както можеше да се очаква, най-дълги разговори ималъ г. Даневъ съ г. Сазоновъ. Той почналъ обяснения си съ последния въ „нѣсколко повышенномъ тонѣ“ както се изрази отпослѣ г. Сазоновъ. Той се постаралъ да го убѣди въ затруднителността на положението на България, вслѣдствие тежкия финансовъ товаръ, който налага на страната отъ необходимостта да се намира постоянно въ боева готовност при невъзможността да използватъ по миренъ начинъ затрудненията, съ които се бори сега Турция. Бързото разрѣшение на неопредѣленото положение на Македония по това врѣме особено било важно за България, че вслѣдствие похватитѣ на турското управление въ тоя край българскитѣ елементи тамъ постоянно губилъ почва. Това положение заставлявало мнозина въ България да си поставятъ въпроса, дали не дошло врѣме България да прибѣгне до силата на оръжието. Съ една дума г. Даневъ не скрилъ отъ г. Сазоновъ, че България чака първъ случай да хвърли зара.

Въ отговоръ на всичко това г. Сазоновъ прѣпоръчалъ разсѣдлива политика. Той наблѣгналъ на това, че активната намѣса на България и неминуемото подирѣ неосложнение на общото положение въ близкия изтокъ бѣ се посрѣщнало несъчувствено въ Русия и отъ правителството и отъ общественото мнѣние и че невѣроятно билъ въ случай на общо облъскване събитията да се сложатъ въ полза на България.

Г. Сазоновъ самъ се билъ похвалилъ, че по тоя въпросъ въ последующитѣ срѣщци той намѣрилъ г. Даневъ успокоенъ. Като почнали да разглеждатъ руско-българскитѣ отношения, въ свръзка съ въпроса за сключва-

нето на една военна конвенция между Русия и България, г. Даневъ се постаралъ да докаже желателността на включването на Одринския вилаетъ въ сферата, която се прѣдоставяше на влиянието на България. Г. Сазоновъ отговорилъ, че Одринскиятъ вилаетъ не влизаше въ прѣдѣлитѣ на Санъ-Стефанска България и че освѣнъ това, въ случай на осъществяването на българскитѣ народни желаниа, Одринъ ще изгуби своето сегашно значение на турски форпостъ, тъй като и сама Турция ще се прѣвърне тогава въ държава отъ второстепенно значение.

Подиръ разисквания и на въпроситѣ за вдигането на капитулациитѣ, за отношенията ни съ другитѣ балкански държави, за дунавската комисия, въ която Австрия се бѣ съгласила да допусне и наши прѣдставители и пр., станало дума и за поканата, която г. Даневъ бѣ занесълъ на Руския Императоръ да присѣдствува при освещението на храма на Св. Александъръ Невски. И г. Сазоновъ казалъ г. Даневу, че отговорътъ на Негово Императорско Величество, какво при взетитѣ вече рѣшения за разнитѣ празненства прѣзъ лѣтото на 1912, не му било възможно да бѣде въ България, не трѣбва да му се е видѣлъ неочакванъ.

Съ г. Сухомлинова, министра на войната, г. Даневъ говорилъ за горѣспоменатата военна конвенция между Русия и България и останали съгласни рускиятъ министръ да се разбере устно съ нашия пълномощенъ министръ въ Русия, г. Паприковъ, и да ни прѣдложи новъ проектъ. Нека тукъ свърша съ тоя въпросъ като забѣлѣжа, че такъвъ проектъ не само не ни се прѣдложи до обявяването на балканската война, но нито дума стана вече за него отъ страна на Русия нито въ Петроградъ, нито въ София. Очевидно руситѣ не бързаха съ въпроса за особна конвенция, може би отъ страхъ, да не би сключването ѝ още повече да насърчи войнственния духъ, който тѣ бѣха съзрѣли у г. Данева, па и у нѣкои съюзнишки държавници.

Въ Виена ние съ г. г. Даневъ, Тодоровъ и Ризовъ се бавихме до края на май. Слѣдъ като дадохме на нашия пълномощенъ министръ въ Римъ нужнитѣ инструкции по важния въпросъ, по който го бѣхме викнали въ Виена, ние трѣгнахме за София, дѣто, подиръ едно кратко пътуване въ Южна България, азъ поехъ управлението на министерството на външнитѣ работи въ началото на втората седмица отъ м. юни. И скоро бѣхъ изненаданъ отъ ония сѣдбоносни събития въ Турско, които тъй мощно допри-

Г. Даневъ, още прѣди трѣгването си за Петроградъ, ми съобщилъ съ писмо своитѣ впечатления отъ ауденцията си при Императора, отъ съвѣщанията си съ рускитѣ министри. Въ Виена той продължи и устно своитѣ обяснения. Споредъ тия обяснения, допълнени и отъ другадѣ, приемътъ на мисията билъ задушевенъ, особно при прощания обѣдъ, на който присѣдствували и всичкитѣ дѣца на руския монархъ. Последниятъ се радвалъ за постигнатото съ Сърбия съглашение и одобрявалъ съдържанието на договора и приложенията му. Одобрявалъ и едно евентуално съглашение съ Гърция. Обѣщалъ и той, както обѣщали и министритѣ, евентуална помощъ за попълване материалната частъ на нашата войска, евентуално съдѣйствие и за сключване финансови операции въ Парижъ и Лондонъ. Както можеше да се очаква, най-дълги разговори ималъ г. Даневъ съ г. Сазоновъ. Той почналъ обясненията си съ последния въ „нѣсколѣко повышенномъ тонѣ“, както се изрази отпослѣ г. Сазоновъ. Той се постаралъ да го убѣди въ затруднителността на положението на България, вслѣдствие тежкия финансовъ товаръ, който се налага на страната отъ необходимостта да се намира постоянно въ боева готовность при невѣзможността да се използватъ по миренъ начинъ затрудненията, съ които се бори сега Турция. Бързото разрѣшение на неопрѣделеното положение на Македония по това врѣме особно било важно за България, че вслѣдствие похватитѣ на турското управление въ тоя край българскитѣ елементи тамъ постоянно губилъ почва. Това положение заставлявало мнозина въ България да си поставятъ въпроса, дали не е дошло врѣме България да прибѣгне до силата на оръжието. Съ една дума г. Даневъ не скрилъ отъ г. Сазоновъ, че България чака първъ случай да хвърли зара.

Въ отговоръ на всичко това г. Сазоновъ прѣпоръчалъ разсѣдлива политика. Той наблѣгналъ на това, че активната намѣса на България и неминуемото подиръ нея усложнение на общото положение въ близкия изтокъ би се посрѣщало несъчувствено въ Русия и отъ правителството и отъ общественото мнѣние и че невѣроятнo било въ случай на общо облѣскване събитията да се сложатъ въ полза на България.

Г. Сазоновъ самъ се билъ похвалилъ, че по тоя въпросъ въ послѣдующитѣ срѣщи той намѣрилъ г. Даневъ успокоенъ. Като почнали да разглеждатъ руско-българскитѣ отношения, въ свръзка съ въпроса за сключва-

нето на една военна конвенция между Русия и България, г. Даневъ се постаралъ да докаже желателността на включването на Одринския вилаетъ въ сферата, която се прѣдоставяше на влиянието на България. Г. Сазоновъ отговорилъ, че Одринскиятъ вилаетъ не влизаше въ прѣдѣлитѣ на Санъ-Стефанска България и че освѣнъ това, въ случай на осществяването на българскитѣ народни желаниа, Одринъ ще изгуби своето сегашно значение на турски форпостъ, тъй като и сама Турция ще се прѣвърне тогава въ държава отъ второстепенно значение.

Подиръ разисквания и на въпроситѣ за вдигането на капитулациитѣ, за отношенията ни съ другитѣ балкански държави, за дунавската комисиа, въ която Австрия се бѣ съгласила да допусне и нашъ прѣдставителъ и пр., станало дума и за поканата, която г. Даневъ бѣ занесълъ на Руския Императоръ да присѣдствува при освещението на храма на Св. Александъръ Невски. И г. Сазоновъ казалъ г. Даневу, че отговорътъ на Негово Императорско Величество, какво при взетитѣ вече рѣшения за разнитѣ празненства прѣзъ лѣтото на 1912, не му било възможно да бѣде въ България, не трѣбва да му се е видѣлъ неочакванъ.

Съ г. Сухомлинова, министра на войната, г. Даневъ говорилъ за горѣспоменатата военна конвенция между Русия и България и останали съгласни рускиятъ министръ да се разбере устно съ нашия пълномощенъ министръ въ Русия, г. Паприковъ, и да ни прѣдложи новъ проектъ. Нека тукъ свѣрша съ тоя въпросъ като забѣлѣжа, че такъвъ проектъ не само не ни се прѣдложи до обявяването на балканската война, но нито дума стана вече за него отъ страна на Русия нито въ Петроградъ, нито въ София. Очевидно руситѣ не бързаха съ въпроса за особна конвенция, може би отъ страхъ, да не би сключването ѝ още повече да насърчи войнствения духъ, който тѣ бѣха съзрѣли у г. Данева, па и у нѣкои съюзнишки държавници.

Въ Виена ние съ г. г. Даневъ, Тодоровъ и Ризовъ се бавихме до края на май. Слѣдъ като дадохме на нашия пълномощенъ министръ въ Римъ нужнитѣ инструкции по важния въпросъ, по който го бѣхме викнали въ Виена, ние трѣгнахме за София, дѣто, подиръ едно кратко пътуване въ Южна България, азъ поехъ управлението на министерството на външнитѣ работи въ началото на втората седмица отъ м. юни. И скоро бѣхъ изненаданъ отъ ония сѣдбоносни събития въ Турско, които тъй мощно допри-

несоха за да ни се наложи първо мобилизацията на съюзнитѣ държави, а послѣ и балканската война.

Не напразно покойниятъ Кидерленъ-Вехтеръ бѣше ме прѣдупрѣдилъ, че трѣбва скоро да чакаме падането на младотурския режимъ. Но това падане се съпроводи отъ такива сътресения, че и нашитѣ съсѣди не по-малко отъ насъ се стрѣснаха и поискаха да вземемъ мѣрки, за да не би анархията, която бѣ избухнала въ Турция, да докара единъ катаклизъмъ, който да повлече и насъ, християнскитѣ народи на балканския полуостровъ. Думата *катаклизъмъ* бѣ именно терминътъ употребенъ отъ тогавашния ромънски министъръ-прѣседателъ, г. Майореско, когато той прѣвъ заговори на управляющия нашата легация въ Букурещъ, прѣвъ юни 1912, за отчаяното положение на отоманската империя. Азъ се възползувахъ отъ случая, за да отговоря, че съмъ готовъ да почна прѣговори съ него за едно съглашение съ Ромъния за въ случай на една катастрофа въ Турция. Г. Майореско отказа да влѣзе въ прѣговори, дори и когато повторно му се говори по въпроса отъ титулярния нашъ пълномощенъ министъръ въ Букурещъ, г. Калинковъ. Ромънскиятъ министъръ се задоволи съ увѣрението, че ако дѣйствително настане нѣкоя катастрофа, лесно и скоро ще се разбератъ съ насъ. И той отказа да опрѣдѣли придобивката, която Ромъния очакваше отъ разгрома на Турция.

Прѣсна сж още въ паметта на всички първитѣ прояви на движението, което докара тоя разгромъ. Брожение противъ младотурцитѣ въ цѣлата страна; циркуляръ на военния министъръ Махмудъ Шефкетъ Паша, да се не занимаватъ офицеритѣ съ политика; бунтъ на гарнизона въ Одринъ; пронунциаменто въ Битоля; въстание на албанцитѣ; падане на младотурския кабинетъ; сражение при Митровица, подиръ което побѣдителитѣ албанци заематъ ипекския, призренския и пришенския санджаци; ултиматума на албанцитѣ; клане въ Кочани; клане въ Берана; завземане на Скопие отъ албанцитѣ. Всичкитѣ тия събития, особно послѣднитѣ три, имаха такъвъ силенъ отзвукъ въ София и Бѣлградъ, въ Атина и Цетина, че лесно бѣ да се прѣдвиди, какво тѣ нѣма да останатъ безъ сериозни послѣдци. Стрѣснаха се отъ тѣхъ и европейскитѣ кабинети и най-благоразположениятъ отъ тѣхъ къмъ Турция, виенскиятъ, излъчае на 1/14 августъ съ паметното прѣдложение на графа Берхтолда за една прогресивна административна децентрализация на Европейска Турция.

Ако Австрия излизаше съ подобно прѣдложение, можеха ли балканскитѣ държави да стоятъ равнодушни къмъ сждбата на своитѣ сънародници? Къмъ грижата за тая сжда въ Атина и Бѣлградъ се притуряше и страхътъ отъ албанскитѣ претенции за грѣцки и сръбски земи. Албанцитѣ не криеха, че считатъ за албански цѣлиятъ скопски и битолски вилаети. Въ София страхъ отъ албанцитѣ не сжществуваше. Но тамъ пъкъ, особено слѣдъ клането на българитѣ въ Кочани, прѣкипъ чашата на търпѣнието. Трѣбваше ли да се церемонимъ съ една Турция, изтощена отъ войната съ Италия, разкъсвана отъ вжтрѣшни раздори, съ армия безъ дисциплина, съ хазна безъ пари? И на 1 августъ стана въ столицата на България единъ импозантенъ митингъ, а на 12 августъ се събра и конгресътъ на македоно-одринскитѣ братства. И на митинга и на конгреса резолюциитѣ бѣха почти еднакви: България веднага да мобилизира, да иска автономията на Македония и Одринско и, ако тя не се осжществи, да обяви освободителна война. Другояче ще се прѣдизвикатъ въ страната сътресения съ неизброими послѣдци.

Моментътъ бѣ сждбоносенъ, натискътъ на общественото мнѣние неотразимъ. Въ разгара на войнственното настроение, пристигна въ София г. Колушевъ, нашиятъ пълномощенъ министъръ въ Чернагора, съ прѣдложение отъ страна на черногорския кралъ за незабавна акция. Трѣбваше да приемемъ това прѣдложение или да го отхвърлимъ. И на 13/26 августъ, съ рѣшението на министерския съвѣтъ, ние четворицата, г. г. Даневъ, Т. Теодоровъ, Генералъ Никифоровъ и азъ, имахме аудиенция отъ Царя, въ Царска Бистрица, при Чамъ-Кория. Слѣдъ докладъ отъ мене по положението, дълго и всестранно разисквахме ние съ държавния глава най-трудния въпросъ, който отъ освобождението насамъ български държавници сж имали да обсъждатъ. И ние единодушно рѣшихме това, което бѣ рѣшено вече и отъ министерския съвѣтъ — а именно да приемемъ прѣдложението на Чернагора, да влѣземъ и въ бърза размѣна на мисли съ Сърбия и Гърция, съ цѣль да се постигне едно споразумѣние за една незабавна съюзнишка намѣса въ полза на християнското население на Европейска Турция.

И съгласно съ взетото рѣшение, трѣгна веднага за Цетина г. Колушевъ, опълномощенъ да сключи съ Чернагора устното съглашение, за което говорихъ по-горѣ. Влѣзохъ и въ прѣговори съ прѣдставителитѣ на Сърбия

и Гърция, г. г. Спалайковичъ и Панасъ, първиятъ отъ които тръгна незабавно за Българъ, отъ дѣто се върна на 18 августъ. Подиръ него дойде въ София и г. Тошевъ, нашиятъ пълномощенъ министръ въ Българъ. И додѣто съ Сърбия разплатенъ на мисли ставаше чрѣзъ посрѣдството на пълномощнитѣ министри, съ Гърция водѣхме прѣговоритѣ по телеграфа. На 8 септември тръгна и г. Даневъ за Нишъ. Страхътъ на сѣрбитѣ отъ евентуална австрийска намѣса бѣ твърдѣ оправданъ и ние трѣбваше сериозно да се занимаемъ съ него, както сериозно се занимахме и съ нееднократнитѣ приятелски свѣти на г. Сазонова да не докарваме работата до война. Слѣдъ арѣло обсъждане, ние се приближавахме до желаното споразумѣние съ нашитѣ съюзници, когато, ненадѣйно, на 16 септември отъ Цариградъ получихъ извѣстие, че Турция заповѣдала обща мобилизация. И на тая турска мобилизация на 17 септ. отговорихме и ние, съюзницитѣ, съ обща на четиретѣ държави мобилизация.

И веднага се занимахме съ капиталния въпросъ за реформитѣ, които трѣбваше да искаме отъ Турция за областитѣ, населени отъ нашитѣ сънародници. За реформи заговориха и великитѣ сили веднага подиръ нашата мобилизация. Но отговорътъ на Високата Порта на постѣпката на силитѣ бѣ тѣй неудовлетворителенъ, че не бѣше мѣчно да се прѣдвиди, какво Турция иска война, която впрочемъ тя докара съ спираването на сръбскитѣ мунииции въ Скопие, съ запора на грѣцкитѣ кораби въ Цариградъ, съ отзоваването на своитѣ прѣдставители въ столицитѣ на съюзнитѣ държави и най-послѣ съ самото обявяване на войната.

Ето дипломатическитѣ ноти, размѣнени тогава и не-обнародвани цѣли до сега:

I. Нота до България, подадена на 27 Септември 1912.

Руското и Австро-Унгарско Правительства деклариратъ на балканскитѣ държави:

Първо, че великитѣ сили ослждатъ енергически всѣкаква мѣрка, която би докарала нарушението на мира;

Второ, че основавайки се на чл. 23 отъ Берлинския договоръ, тѣ ще взематъ въ своитѣ рѣшѣния, въ интереса на населението, ослществяването реформитѣ въ управлението на Европейска Турция, като се разбира, че тия реформи не ще накърнатъ суверенитета на Н. В. Султана и териториалната цѣлостъ на Турската Империя. Тая декларация запазва впрочемъ свободата на великитѣ сили за съвмѣстно и бждеще изучаване на реформитѣ;

Трето, че ако при всичко това войната избухне между балканскитѣ държави и Турската Империя, тѣ не ще допустнатъ, при свѣршека на конфликта, никакво измѣнение на териториалното statu-quo въ Европейска Турция.

Великитѣ сили ще направятъ съвмѣстно, прѣдъ Високата Порта, постѣпкитѣ произлизащи отъ настоящата декларация.

II. Нота връчена въ Цариградъ на 27 Октомври 1912.

Подписанитѣ, посланници на Австро-Унгария, Англия, Франция, Русия и Германия, се натовариха отъ своитѣ надлежни правителства да съобщатъ на Високата Порта, че петѣтъ велики сили взиматъ актъ отъ желанието, публично изказано, на турското правителство да въведе реформи и че тѣ ще разискватъ веднага заедно съ Високата Порта въ духа на чл. 23 отъ Берлинския договоръ и на закона отъ 1880 г. реформитѣ, които се изискватъ отъ положението на Европейска Турция и мѣркитѣ, които ще могатъ да осигурятъ тѣхното ослществяване въ интереса на народноститѣ, като се разбира, че тия реформи не ще накърнатъ териториалната цѣлостъ на Империята.

III. Отговоръ на Турското Правителство.

Въ отговоръ на съобщението отъ 27 Септември, което посланницитѣ на Австро-Унгария, Англия, Франция, Русия и Германия бѣха натоварени отъ надлежитѣ правителства да направятъ на Портата, долуподписаниятъ султански министръ на външнитѣ работи има честта да имъ напомни, че, както Тѣхни Прѣвзходителства ще благоволятъ сами да констатира, Императорското Правителство е вече съзнало нуждата отъ въвеждането на реформи въ управлението на вилаетитѣ въ Европейска Турция. Отоманското Правителство гледа съ толковъ по-голямъ сериозностъ на реформитѣ, че смѣта да ги прилага безъ никаква чуждестранна намѣса и прѣдвижда, че при това условие, ослществяването имъ ще спомогне безъ друго за благоденствието и стопанственния развой на страната, като се обезпечи въ либералниятъ духъ на отоманската конституция хармония между разнороднитѣ елементи, отъ каквито състои населението на империята. Остава да се изтъкне, че ако правенитѣ до сега разни опити за подобрене на вътрѣшното положение въ тѣзи области не сѣ дали всичкитѣ плодове, каквито сѣ могли да се очакватъ отъ тѣхъ, една отъ главнитѣ причини за това забавяне е, безспорно, смѣтното състояние и не-сигурността, причинявани отъ всевъзможни покушения произлизащи отъ агитационни опгнща, цѣлѣта на които е съвсѣмъ несъмнѣнна. Императорското Правителство при все това цѣни приятелското намѣрение на съобщението, което великитѣ сили сѣ намѣрили за умѣстно и наврѣменно да му направятъ прѣдъ видъ сегашнитѣ обстоятелства. То се присѣдинява отъ все сърдце къмъ развиванитѣ отъ тѣхъ усилия за прѣдотвратяване опасността отъ едно стѣлкновение, що би имало за сѣтина голѣми бѣдствия, които цивилизованиятъ свѣтъ е длъженъ да прѣдотврати съ всички примирителни срѣдства. Въ туй отношение Отоманското Правителство има съзнанието, че е побързало да улесни хуманната задача на великитѣ сили прѣдъ страшната проблема, на която тѣ търсятъ разрѣшението. Безъ да искаме да изтъкваме въ своя полза факта, че много отъ прѣдписанията на Берлинския договоръ не сѣ

били прилагани съобразно съ духа, отъ който сж били продиктувани и че отоманскитѣ интереси сж бивали много силно нахвърлявани отъ това въ много случаи; безъ да искаме, особено, да изследваме, до каква степенъ чл. 23 е можалъ повече отъ другитѣ членове, да запази актуалната си стойностъ, отоманското правителство заявява, че е взело по собственъ починъ рѣшение да внесе, съгласно конституцията на империята, за одобрение отъ парламента, тутакси слѣдъ отварянато на идущата му сесия и сетнѣ да поднесе на Султанското утвърждение закона отъ 1880-г. въ пълната му историческа цѣлокупностъ. Силитѣ могатъ да бждатъ убѣдени, че императорскитѣ власти ще иматъ присърдце съвѣстното прилагане на този законъ тутакси подиръ турянетъ му въ сила. Крайно несправедливо би било да се сжди по едновременнонитѣ необрѣжности и протакания, повече или по-малко систематични и свойствени на други режими, че конституционната отоманска империя днесъ не ще се рѣши и не ще бжде способна да скъса окончателно съ заблуденията на миналото, и че ще вземе поводъ отъ извѣстно съмнѣние въ това отношение за да потърси мѣрки различни отъ ония, които сж единствено съвмѣстими съ добръ разбрания интересъ на страната и на самитѣ населения.

IV. Нота на България до Великитѣ Сили.

(30 септ. 1912 г.)

Българското правителство, имайки прѣдъ видъ декларацията, отправена на България отъ шестѣтъ велики сили чрѣзъ правителствата на Австро-Унгария и Русия и въ съгласие съ правителствата на останалитѣ балкански държави, изказва своята благодарностъ за проявения интересъ отъ страна на шестѣтъ велики сили въ полза на населенията на Европейска Турция и за тѣхното обѣщание да взематъ въ рѣцѣ осъществяването на реформитѣ въ управлението, като се основаватъ върху чл. 23 отъ Берлинския договоръ. Царското правителство при все това, въ съгласие съ ония на Гърция и Сърбия, счита, че слѣдъ толкозъ обѣщания за реформи тѣй често и тържествено дадени отъ Турция и тѣй изрично опрѣдѣлени въ международни актове, би било жестоко да не се постарее да добие въ полза на християнскитѣ населения на отоманската империя по-радикални и по-опрѣдѣлени реформи, които биха могли дѣйствително да подобрятъ тѣхната злочеста съдба, ако бждатъ искрено и напълно приложени. Затова тѣ считатъ за свой дългъ да се отнесатъ направо до правителството на Н. В. Султана, като му посочатъ принципитѣ, върху които трѣбва да почиватъ реформитѣ за прокарване и гаранцитѣ, които трѣбва да се дадатъ за искреното тѣхно прилагане. Тѣ сж увѣрени, че ако императорското турско правителство възприеме сящото пледище, редътъ и спокойствието въ областитѣ на империята ще бждатъ възстановени и единъ траенъ миръ ще бжде осигуренъ между Турция и балканскитѣ държави, които до днесъ твърдѣ често сж страдали отъ прѣдизвикателното и произволно поведение на Високата Порта.

V. Нота на България до Турция.

(30 септ. 1912 г.)

Подписаниятъ, Прѣдседателъ на Министерския Съвѣтъ и Министръ на Външнитѣ Дѣла и на Външнотърговията, има честь

да помоли управляющия турската легация да има добрината да прѣпрати на отоманското императорско правителство слѣдното съобщение, както и тукъ приложената бѣлжка.

Въпрѣки постапката, която чрѣзъ правителствата на Австро-Унгария и Русия шестѣтъ велики сили направиха прѣдъ балканскитѣ държави, постапка, съ която тѣ общаватъ да взематъ въ своитѣ рѣцѣ осъществяването на реформи въ управлението на Европейска Турция, правителствата на България, Гърция и Сърбия считатъ при все това за свой дългъ да се отнесатъ направо до правителството на Н. В. Султана и да му заяватъ, че единствено радикални реформи, искрено и напълно приложени, могатъ дѣйствително да подобрятъ злочестата съдба на християнскитѣ населения въ вилаетитѣ на империята, да гарантиратъ реда и спокойствието въ Европейска Турция и да осигурятъ единъ траенъ миръ между Отоманската Империя и Балканскитѣ Държави, къмъ които Високата Порта твърдѣ често е държала едно произволно и прѣдизвикателно поведение, което нищо не оправдаваше.

Правителствата на България, Гърция и Сърбия, съжелявайки, че Черно-горското правителство не може, по причина на настѣпили събития, да вземе участие въ тази постапка, поканватъ Високата Порта да пристъпи веднага, въ съгласие съ великитѣ сили и балканскитѣ държави, къмъ изработването и въвеждането въ Европейска Турция на реформитѣ, прѣдвидена въ чл. 23 отъ Берлинския договоръ, като ги основе върху принципа на етническитѣ народности (административна автономия на областитѣ, генералъ-губернатори белгийци или швейцарци, изборни областни събрания, жандармерия, свобода на образованието и мѣстна милиция) и като възложи тѣхното прилагане на единъ висшъ съвѣтъ, съставенъ отъ равно число християни и мохамедани подъ надзора на посланицитѣ на великитѣ сили и на министритѣ на четиритѣхъ балкански държави.

Тѣ се надѣватъ, че Турция ще може да заяви, че приема това искане, като се задължава да прокара въ единъ срокъ отъ шестъ мѣсеца реформитѣ, изложени въ настоящата нота и въ приложената обяснителна записка и че ще желее, като доказателство за своето съизволение, да отпѣни ирадето за мобилизирането на своята армия.

Подписаниятъ се ползува отъ случая да поднесе на Господина Управляющия Легацията на Турция увѣрението на своето високо уважение.

(п.) *Ив. Ев. Гешовъ.*

Обюнителна таблица

приложена къмъ нотата отъ 30 септември 1912 г.

1. Подтвърждаване етническата автономия на народноститѣ въ Империята съ всичкитѣ ѣ послѣдствия;
2. Съразмѣрно прѣдставяние въ турския парламентъ на всѣка една народностъ;
3. Допущане на християнитѣ въ всички общественни длѣжности въ областитѣ населени съ християни;
4. Признаване на равна нога съ турскитѣ училища на всичкитѣ училища на християнскитѣ общини;

5. Задължение отъ Високата Порта да не се опитва да измени етнологическия характеръ на областитѣ въ Турската Империя, като заселва въ тѣхъ мохамеданско население;

6. Мѣстно свикване на християнитѣ за военна повиностъ съ християнски кадри. До сформириването на кадри да се отложи свикването;

7. Прѣустройство на жандармерията по вилаетитѣ на Европейска Турция подъ ефективното командване на белгийски и швейцарски организатори;

8. Назначаване въ вилаетитѣ населени съ християни на швейцарски или белгийски валии одобрени отъ силитѣ и подпомогнати отъ окръжни съвети, избрани отъ избирателни окръжия.

9. Учредяване при великия визирь на единъ висшъ съветъ, съставенъ отъ равно число християни и мохамедани, който да надзирава въвеждането на тия реформи. Посланицитѣ на великитѣ сили и министритѣ на четиретѣ балкански държави ще иматъ за мисия да слѣдятъ за вървежа и работитѣ на тоя съветъ.

VI. Нота на България до Турция.

(5 окт. 1912).

Подписаниятъ, Министръ на Негово Величество Царя на Българиятъ, по заповѣдъ на правителството си, има честь да направи на Негово Прѣвзходителство Министра на Външнитѣ Работи на Негово Императорско Величество Султана, слѣдното съобщение:

Тѣй като Високата Порта не отговори на тождествената нота, която правителствата на България, Гърция и Сърбия имаха честта да ѝ връчатъ на 30 септември и тѣй като положението, което бѣ вече тежко по причина на запора на сръбскитѣ муниции и гръцки параходи направенъ отъ Турция въпрѣки международното право, стана още по заплашително, вслѣдствие атакитѣ върху българскитѣ и сръбскитѣ постове отъ турски войски нарушавайки международнитѣ принципи и вслѣдствие скѣсването на дипломатическитѣ сношения, прѣдизвикано отъ Високата Порта, правителството на Негово Величество Царя се вижда, за голѣма своя жалостъ, принудено да прибѣгне до силата на оръжието, като оставя всичката отговорностъ на Турското Правителство за скѣсване на отношенията между България и Турската Империя. Подписаниятъ имамъ честь да увѣдомя Императорското Правителство, че отъ тоя моментъ, България се счита въ война съ Турция и че, считайки моята мисия за свършена, азъ ще напусна Цариградъ въ най-късъ срокъ. Турскитѣ поданици живущи въ България, които биха желали да напуснатъ страната, сѣ свободни да сторятъ това, а ония, които биха прѣдпочели да останатъ, могатъ да разчитатъ на покровителството на законитѣ.

(п.) М. К. Сарафовъ.

VII. Окръжно на България по почването на войната

(5 окт. 1912).

Българската Царска Легация е натоварена отъ своето правителство да съобщи на Императорското Царско Правителство слѣдното:

Анархията, която царува въ Турция и която тѣй дълбоко смущава спокойствието и сигурността на съседнитѣ страни, като се влоши отъ извѣстно врѣме насамъ, великитѣ сили счетоха за нужно да взематъ въ свои рѣцѣ осъществяването на реформитѣ, прѣдвидени въ чл. 23 отъ Берлинския договоръ. Въ отговоръ на тоя послѣденъ изразъ на колективната воля на Европа, Високата Порта прибѣгна до единъ начинъ на дѣйствие, който ѝ е служилъ не единъ пътъ. Тя заяви, че ще приложи сериозни реформи, както въ Европейска Турция, тѣй и въ азиатскитѣ си провинции, но че мисли, какво една чужда намѣса при прилагането имъ ще бѣде врѣдно за самитѣ реформи. Това обѣщание на турското правителство да приложи самѣ сериознитѣ реформи, срѣсна у всичкитѣ недовѣрието, за което писа графъ Андраши въ своята нота отъ 30 декември 1875. „Една отъ главнитѣ причини на това дълбоко вкоренено недовѣрие, казваше съ право бившиятъ канцлеръ на Австро-Унгария, трѣбва да се търси въ факта, че не една отъ мѣрките, изброени въ послѣднитѣ рескрипти на Султана бѣ обявена, безъ съ това съдбата на християнитѣ да е почувствувала сѣщественно подобрене“. Отъ тридесетъ години насамъ събитията доказаха изобилно правотата на тая присѣда. Поради това царскитѣ правителства на България, Гърция и Сърбия, като не могатъ да трѣпять вече мжкитѣ на своитѣ сънародници въ Турция и едно положение пълно съ опасностъ за тѣхното бъдеще, бѣха рѣшили да поискатъ единъ ефикасенъ контролъ за изработване и осъществяване на единственитѣ радикални реформи, способни да подобрятъ отчаяното положение на християнитѣ и умиротворяването на балканския полуостровъ.

Тоя послѣденъ опитъ, умѣреността на който се различаваше отъ прѣдизвикателното поведение на Турция, която мобилизира безъ сериозна причина срѣщу балканскитѣ държави, като пропадна, и скѣсването на дипломатическитѣ отношения като се заповѣда отъ Високата Порта, царскитѣ правителства на България, Сърбия и Гърция се видѣха, за голѣма жалостъ, принудени да прибѣгнатъ до силата на оръжието. България, считайки се слѣдователно въ война съ Турция, ѝ отправи една формална декларация, съгласно чл. 1 отъ конференцията за откриване неприятелскитѣ дѣйствия отъ 17 октомври 1907.

Българското Царско Правителство се надѣва, че цѣлѣта, която прѣслѣдва съ обявяването на войната съпада съ интереситѣ на всички цивилизовани страни. Чужденцитѣ, живущи въ провинциитѣ, постоянното умиротворяване на които е цѣль на войната, не могатъ освѣнъ да се ползуватъ отъ това умиротворяване. Подъ единъ режимъ на редъ, свобода и прогресъ, интереситѣ на поданицитѣ на всички страни сѣ сигурни да бждатъ защищавани, материалното процѣтяване и умственото развитие сѣ сигурни, че ще бждатъ прѣдметъ на една колкото постоянна, толкова и мѣдра грижа. Поради това, Царското Правителство вѣрва, че може да разчита на симпатитѣ на приятелскитѣ държави и отправя горещъ апелъ къмъ Императорското Царско Правителство да не му отказва благосклония си неутралитетъ въ трудната задача, която е поело.

ГЛАВА ТРЕТЯ.

История на Междусъюзнишките Отношения прѣзъ врѣмето на Балканската Война.

Съ трудъ и търпѣние можехме да постигнемъ споразумѣние съ нашитѣ съюзници върху цѣльта, която балканскиятъ съюзъ трѣбваше да гони — етническата автономия на балканскитѣ народи съ всичкитѣ ѣ послѣдници. Съ непосилни страдания и беззавѣтенъ героизмъ можахъ нашитѣ армии да сломятъ противника на тоя балкански идеалъ — турския деспотизмъ. Но слѣдъ неговото сломяване още въ първия мѣсець на балканската война намѣ въ София се доставиха документи, достигнаха ни и свѣдѣния, които разкриваха у нашитѣ съюзници чувства и похвати, които никакъ не хармонираха съ цѣльта, върху която бѣхме се съгласили, съ буквата и духа на нашитѣ съглашения. Съ гърцитѣ нѣмахме наистина съглашение за нѣкакво разграничение на Македония. Но съ сърбитѣ имаме ясно по тоя въпросъ споразумѣние. Та съвършено изненадани останахме когато, скоро подиръ почването на войната, ние получихме прѣписъ отъ окръжното на г. Пашичъ, съ дата 15 Септ. 1912 (два дена прѣди мобилизацията) и № 5669, окръжно, съ което петъ и половина мѣсеца подиръ подписването на българо-сръбския договоръ, Сърбия даваше на своитѣ прѣдставители въ странство съвсѣмъ криви свѣдѣния за постигнатото между насъ и тѣхъ съглашение върху сѣдбата на Македония. Като говори за прѣдложението на графъ Берхтолда по децентрализацията на Европейска Турция, г. Пашичъ прѣпорѣчваше на сръбскитѣ дипломати и консули въ странство да работятъ за реформи въ Стара Сърбия, да работятъ и за опрѣдѣление на границитѣ на тая област и то въ слѣдната посока:

„Географическата граница на тая територия трѣбва да бѣде слѣдната: тя трѣгва отъ Патерица, отъ турско-българската граница и върви на югъ къмъ водораздѣла на вардарскитѣ води и отъ тамъ продължава къмъ Бабуна по едно направление, което включва въ Стара Сърбия градоветѣ Прилѣпъ, Кичево и Охридъ съ тѣхнитѣ околности“.

И тѣй на 29 февр. 1912 г. Миловановичъ сключва съ насъ договоръ, споредъ който Прилѣпъ и Охридъ оставаха въ безспорната българска зона, а на 15 Септ. г. Пашичъ включва тия два града и тѣхнитѣ околности въ границитѣ на Стара Сърбия! Поразително бѣ впечатлението ни отъ тая постѣпка, енергиченъ бѣ протестътъ ни противъ нея.

Скоро подиръ пристигането на тоя документъ въ София, вихренниятъ полетъ на нашата войска къмъ Цариградъ, съкрушителнитѣ поражения нанесени отъ нея на главната турска сила, рѣшиха сѣдбата на Европейска Турция. При очевидното разкапване на Отоманската Империя, не само нашитѣ съюзници настояха за окончателното ликвидиране на нейнитѣ европейски области, но и великитѣ сили заговориха въ полза на това радикално рѣшение на въпроса. Още на 18 октомври 1912 единъ английски министръ каза на нашия посланикъ въ Лондонъ, г. Маджаровъ, че Европейска Турция трѣбва да се подѣли и че ако ние се задоволимъ съ Одринъ и не искаме Цариградъ, то той ни сърадва за нашата мъдростъ и умѣреностъ. На 20 окт. г. Сазоновъ отправя едно дълго окръжно до рускитѣ прѣдставители въ странство, отъ което извадки се обнародваха и въ руската Оранжева Книга (№ 40). Въ него се казва, че „завоеваната отъ съюзницитѣ частъ отъ „Европейска Турция подлежи, по правото на фактическото „завладѣване, на полюбовна раздѣла между тѣхъ. Само „по тоя начинъ може да се обезпечи траенъ миръ „на Балканитѣ“. Всички искаха траенъ миръ и, за да се постигне той именно, идеята за създаване нови привилегировани автономни области се изостави. Изключение отъ началото още се направи за Албания. Желанието да се подѣли послѣдната между нашитѣ съюзници посрѣщна енергична съпротива у Тройния Съюзъ. Вслѣдствие на тая съпротива още на 27 окт. 1912 г. Сазоновъ заяви категорически, че ние, българитѣ, „които застанахме на „чело на балканския съюзъ, трѣбва да обѣрнемъ вниманието на сърбитѣ върху твърдѣ важното обстоятелство, че необходимостта налага да не се домогватъ тѣ за те-

риториални придобивки на Адриатическото море. Тройният Съюзъ билъ окончателно рѣшилъ тоя въпросъ и не трѣбвало за едно пристанище на морето, подиръ толкова печалби, да отидемъ до нова война. Всѣко сръбско упорство могло да създаде ужасни усложнения. И ние българитѣ, като *мѣдри ръководители на вървежа на събитията*, имали сме най-голъмъ интересъ да спремъ думи и жестове на нашитѣ съюзници, които биха могли да напакостватъ на нашитѣ велики успѣхи". Трѣбваше и сѣрбитѣ подиръ извѣстно врѣме да прѣклонятъ глава прѣдъ необходимостта. Но слѣдъ като сториха това, и то безъ да ни прѣдупрѣдятъ, тѣ се оплакаха, че ние не сме ги подкрѣпили въ тѣхното искане за излазъ на Адриатическото море. А истината е, че като имъ напомняхме събититѣ на Русия, ние всѣкога имъ повтаряхме, че ще изпълнимъ, въ кръга на възможността, всичкитѣ ни задължения по съюзния договоръ.

По нататѣкъ читателтъ ще види, отъ една депеша на г. Сазоновъ, какъ, още прѣди да се рѣшатъ да се откажатъ отъ адриатическото пристанище, сръбскитѣ шовинисти заговориха за компенсации въ Македония. Почнаха да пристигатъ и извѣстия, че се крои сключването съ гърцитѣ, както ми телеграфираше на 4 Ноември 1912 г. Хаджи-миневъ, ако не единъ двоенъ съюзъ въ четворния балкански блокъ, то нѣкакво съглашение противъ насъ. Заедно съ тия извѣстия азаханаха да долѣтяватъ и слухове за непрѣпоръчителния начинъ, по който сѣрби и гърци третираха българскитѣ учители и свещеници, млади и стари българи дѣйци въ Македония. Строго провѣрени подробности по тая материя се даватъ въ рапорта на Карнегиевата комисия*), рапортъ, който по своята безукорна обективностъ

*) Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars. Published by the Carnegie Endowment for International Peace. Washington, D. C. 1914. — Enquête dans les Balkans. Rapport présenté aux Directeurs de la Dotation par les Membres de la Commission d'enquête. Paris, Centre Européen de la Dotation Carnegie, 24, rue Pierre-Curie (Ve) 1914. Напомена е да се напомни, кои бѣха членове на тая анкетна комисия. Ето имената имъ, по избученъ редъ на странитѣ: Австрия, Dr Joseph Redlich, професоръ на публичното право въ виенския университетъ; Англия, Francis W. Hirst, главенъ редакторъ на Economist и Dr H. N. Brailsford, журналистъ; Германия, Dr Walther Schücking, професоръ на юридическия факултетъ въ марбургския университетъ; Русия, професоръ Павелъ Милуковъ, членъ на Думата; Съединенитѣ Държави, Dr Samuel T. Dutton, професоръ въ Columbia University; Франция, Baron d'Estournelles de Constant,

и примѣрно безпристастие прѣдставлява единъ цѣненъ сборникъ на факти и данни по поведението на сръбскитѣ и грѣцки власти въ Македония. Публицистъ, който иска да пише по тоя въпросъ безъ да е чель тоя рапортъ, се излага на справедливото натекване, че не е искалъ да се добере до истината.

Тѣжна въ всѣко отношение бѣ тая истина. Додѣто въ Чаталджа и Булаиръ рѣдѣха редоветѣ на нашитѣ борци за защита на съюза, за сломяване на главната мощъ на турската армия, печални рицари на стари вражди се подвизаваха въ Македония, за да разлукватъ едва що задремалитѣ етнически раздори. И, подпомогнати за жалостъ и отъ наши шовинисти, тѣ създадоха една атмосфера твърдѣ неблагоприятна за укрѣпването на ония чувства на братство и приятелство между балканскитѣ народи, които бѣха необходими за полюбовното разрѣшение на между-съюзнишкитѣ спорове.

За да не възбудямъ страсти, които толкозъ пакости причиниха на балканскитѣ народи и толкозъ горести на тѣхнитѣ приятели, азъ нѣма да цитирамъ дори и грижливо констатиранитѣ свѣдения на Карнегиевата комисия по физическитѣ и морални страдания, констатирани отъ нея у македонскитѣ българи. Нѣма да се впускамъ надълго и въ перипетитѣ на дипломатическата борба съ нашитѣ съюзници по изпълнението на нашитѣ съюзнишки договори и по дѣлежа на Македония, борба, която се отвори съ окръжното на г. Пашича отъ 15 септ. 1912. Подробната история на тая глава отъ балканския съюзъ ще може да се напише само когато правителствата на бившитѣ съюзници обнародватъ необходимитѣ за една обективна прѣцѣнка документи. Въ отсъствие на тия документи, азъ съмъ принуденъ да си послужа съ обнародванитѣ вече депеши и рапорти, особно ония на руската Оранжева

сенаторъ и Justin Godard, адвокатъ, членъ на камарата на депутатитѣ. Комисията особно грижливо се е занимавала по въпроса на изстъпленията, извършени въ двѣтѣ балкански войни и е доказала колко несъстоятелни бѣха обвиненията, че само българитѣ сѣ се провинили въ жестокости. Тя констатира при това, че единствени българското главно командване и командуващитѣ армии сѣ дали заповѣди на офицеритѣ да пазятъ женевската конвенция, да не допускатъ прѣстъпления и нарушения на законитѣ и обичаитѣ на войната. Въ своитѣ статии въ в. Рѣчь, прѣзъ втората половина на миналата година, г. Милуковъ неведнажъ е писалъ, че въ това отношение българскитѣ офицери сѣ се показали по прѣввидливи отъ офицеритѣ на извѣстни държави отъ тройния съюзъ, па и на други.

и на ромжската Зелена книги. И азъ почвамъ съ една моя телеграма отъ 13 априлъ 1913 до нашия пълномощенъ министръ въ Петроградъ, и то защото тя на кратко очертáva ония разрушителни течения въ срѣдата на съюзниците, които спомогнаха за краха на съюза. Първи между тия разрушителни течения бѣха прѣкаленитѣ претенции на националноститѣ у съюзницитѣ за колкото се може по-обширни териториални придобивки. Образецъ на подобни прѣувеличени притязания прѣдставляваха исканията на грѣцкия министръ на външнитѣ работи, г. Коромиласъ, който още на 20 октомври 1912. даде на г. Хаджимишева, нашия министръ въ Атина, грѣцкото прѣдложение за подѣлба на завоеванитѣ мѣста. Споредъ това прѣдложение, по прѣсмѣтванията направени тогава отъ нашитѣ добри познавачи на Македония, г. г. А. П. Шоповъ и Д-ръ Георги Радевъ, г. Коромиласъ отъ завладѣнитѣ турски области искаше за Гърция територии, които имаха население отъ около 2,000,000 души, а великодушно отстъпваше намъ мѣстности съ население отъ около 1,300,000. Напуста протестирахме ние, че е недопустимо да се приеме подобно разпрѣдѣление основано на една въпиюща несправедливостъ, напуста настояхме, че най-елементарната справедливостъ изискваше щото, въ отсъствие на прѣдварително съгласение по тая материя, придобивкитѣ да се раздѣлятъ, както бѣше прѣдложилъ и знаменитиятъ французки економистъ, г. Paul Leroy Beaulieu, съразмѣрно съ силитѣ и жертвитѣ на двѣтъ страни. И тъй като ние бѣхме противопоставили на турцитѣ една армия отъ 563,000 души, а грѣцитѣ една войска отъ 215,000 (цифри, констатирани и отъ Карнегиевата комисия), а пъкъ нашитѣ жертви бѣха три и четире пѣти повече отъ тѣхнитѣ, лесно бѣше да се намѣри, приблизително разбира се, каква частъ трѣбваше да вземемъ ние и каква частъ грѣцитѣ отъ областитѣ и островитѣ, населени съ споменатото население отъ 3,300,000 души. Но г. Коромиласъ бѣ непримиримъ. И той не веднажъ повтори заканата, че нѣма да се съгласи да подпише Гърция примирие и миръ съ Турция, ако ние прѣдварително не се съгласимъ по подѣлбата. И дѣйствително грѣцитѣ не подписаха примирието. И обща бѣше тогава радостъта на атинската шовинистична преса. Колкото за прѣговоритѣ на мира, едва на 18 ноември ни се телеграфира, че рускиятъ министръ въ Атина успѣлъ да убѣди г. Венизелосъ да прѣдстави Гърция своитѣ условия за миръ прѣди да се постигне съгласие между насъ по

въпроса за бѣдещата ни граница. И отиде г. Венизелосъ въ Лондонъ дѣто срѣщна г. Данева, нашия делегатъ въ конференцията за мира и му прѣдложи тамъ устно новъ проектъ за опрѣдѣляне нашитѣ граници. Подиръ неслуката на казаната конференция, г. Венизелосъ посѣти на 24 януарий 1913 София, дѣто, на моята молба да прѣдстави писмено прѣдложението направено въ Лондонъ устно на г. Данева, за да послужи то за база на прѣговори, г. Венизелосъ се обѣща да стори това подиръ завръщанието си въ Атина. Но види се подъ влиянието на г. Коромиласъ, забави се това прѣдставление, както се бави отпослѣ изпълнението на други обѣщания, като назначението на грѣцки делегатъ по разграничението между окупираниитѣ отъ двѣтъ армии области и демобилизацията. Има оплаквания по тия два въпроса отъ г. Сазоновъ въ руската Оранжева книга (№ № 138 и 183). И когато най-послѣ новиятъ проектъ ни дойде, г. Коромиласъ пакъ бѣ наддѣлѣлъ и границитѣ не бѣха ония, които г. Венизелосъ бѣ прѣдложилъ въ Лондонъ. По разискване на тая граница ние прѣзъ априлъ 1913 година прѣдложихме да пратимъ въ Атина г. М. К. Сарафовъ, но г. Коромиласъ не се отзова на нашето искание и мощно помогна по тоя начинъ на нашитѣ шовинисти, които, въпрѣки моето мнѣние и мнѣнието на цѣлата наша партия, не искаха арбитражъ съ Гърция. Арбитражътъ се прие най-послѣ отъ кабинета, който се състави отъ г. Данева и въ който мнозинството имаше нашата партия, но когато г. Даневъ се готвеше да трѣгне за Петроградъ по окончателното уреждане на въпроса за арбитража, избухна междусъюзнишката война, даде се смѣртниятъ ударъ на балканския съюзъ.

Много по-късно отъ грѣцитѣ се обадиха сърбитѣ съ своитѣ извъндоговорни искания. На 10 януари 1913 год. г. Пашичъ за прѣвъ пѣтъ проговори на нашия министръ за нѣкакво изправление на прѣдвидената въ договора ни граница, а едва на 16 февруари той, чрѣзъ г. Спалайковича, ми отпрати нота, съ която официално повдигна въпроса за компенсации непрѣдвидени въ нашия съюзеиъ договоръ. Подиръ едно дълго разискване съ г. Спалайковичъ на тия нови срѣбски искания и слѣдъ като той ми заяви, че щомъ ние не можемъ помежду си да се съгласимъ по тѣхъ, нѣма освѣнъ да се отнесемъ до прѣдвидения въ договора ни арбитражъ, ние мислѣхме, че конфликтъ между насъ и сърбитѣ, при ясниятъ текстъ на договора ни и приложението му, не можеше да се появи. Не тъй обаче раз-

бираха въпроса сръбският крайни националисти. И първа Русия осжди тяхните прѣкалени претенции. И продължитя своето неодобрително държане спрѣмо политиката на Сърбия, както това става явно отъ маса депеши на г. Сазонова, които азъ смѣтамъ за необходимо да приведа, като почна отъ начало Декември 1912 и свърша съ юни 1913, когато, и подиръ отяврянето отъ наша страна на прѣдложението, направено отъ Сърбия на 12 Май 1913 да се ревизира договортъ ни, г. Сазоновъ настояваше да дадемъ и ние и сърбитъ съгласието си за да пристъпи Русия къмъ арбитража. Тия документи, които не бѣха обнародвани когато Карнегиевата Комисия си писа рапорта, ще докажатъ, все въ свързка съ нашитѣ отношения съ съюзниците, и то по единъ необоримъ начинъ:

Първо, какъ, подиръ като ние приехме поканата на Русия да се подчинимъ на нейния арбитражъ, Сърбия до послѣдния часъ упорствува да иска нийдѣ непрѣдвидената и съ нищо немотивираната ревизия на договора;

Второ, какъ сърби и гърци прѣговаряха за съюзъ противъ насъ и съ съдѣйствието на Ромъния и Турция;

Трето, какъ тѣ отлагаха да подпишатъ въ Лондонъ договора за мира съ Турция съ цѣль да ни изтощаватъ и умаломощаватъ и какъ сръ Едуардъ Грей ги накара или да подпишатъ или да напуснатъ Лондонъ.

Но прѣди да цитирамъ тия документи, нека тукъ дамъ горѣспоменатата моя депеша отъ 13 априлъ 1913. до нашия министръ въ Петроградъ. Ето я:

Съ депеша отъ 11 того г. Сазоновъ телеграфира на г. Неклюдовъ, че били много загрижени по извънредното изострювание по въпроса за разграничение между България, Гърция и Сърбия, че не искали да допуснатъ и мисль за братоубийствена война и че като пращали сжщеврѣменно настоятелни съвѣти за успокоение въ Атина и Бѣлградъ, тѣ обръщали и нашето внимание върху неизброимитѣ и бѣдствени послѣдствия, въ които би вкарало България едно солъскване съ нейнитѣ съюзници. Имало опасностъ отъ Ромъния и Турция. Русия сторила всичко за ограждане на България отъ нападение изотзадъ. Но въ случай на братоубийствено солъскване, руското обществено мнѣние щѣло да се отвърне отъ България, Русия щѣла да остане безучастна зрителка на гибельта на българското дѣло и да се ограничи изключително съ запазването рускитѣ интереси. Българитѣ не трѣбвало да губятъ изъ прѣдъ видъ, че при солъскване съ сърбитъ ще рухне цѣлиятъ договоръ отъ 1912 г., на който се основаватъ българскитѣ права за разграничение на Македония. Това солъскване щѣло да поврѣди нашитѣ парични домогателства и да ни затвори вратитѣ за заеми. На края г. Сазоновъ съвѣтѣва прѣди всичко да обуздаемъ печата и послѣ да се срѣщнемъ съ г. Пашича.

Вижте г. Сазонова и му изкажете нашата голѣма признателностъ за неотслабната му грижа за сждбата на България. Изкажете му обаче сжщеврѣменно нашата дълбока скръбъ за факта, че ние като че се туряме на равна нога съ нашитѣ съюзници въ отношение на изострюването въпроса за дѣлежа на Македония. Ние твърдимъ най-категорически, че ние не сме нищо сторили за изострюването тоя въпросъ. Една безпристрастна анкета ще докаже, че не нашиятъ печатъ почна полемиката, а сръбскиятъ и грѣцкиятъ. Г. Сазонову е познато, че не ние, а г. Пашичъ, съ писмото си отъ 16-й февруарий, повдигна въпроса за ревизирането договора ни. Г. Демидовъ ще засвидѣтелствува, че не ние, а г. Венизелосъ, слѣдъ като и г. Даневу въ Лондонъ, и г. Демидову въ Атина, прѣдложи една прецизна линия на разграничение, сега се поврѣща и ни прѣдлага една неопрѣдѣлена граница, която да отнеме всичкитѣ грѣцки мѣстности на западъ отъ Кавала. Не българскиятъ, а сръбскиятъ министръ на финанситѣ тържествено въ парламента декларира, че демобилизация не може да става до гдѣто не се рѣши въпроса за границитѣ. Не българскиятъ, а сръбскиятъ началникъ на щаба отива въ Солунъ, гдѣто сръбски и грѣцки офицери се побратимяватъ и отъ тамъ съ специаленъ тренъ посѣщава и Битоля и се връща въ Скопие прѣзъ Тетово. Не ние, а други, отидоха да дирятъ съюзници срѣщу ония съюзници, които двойно и тройно повече жертви дадоха за общото дѣло. И най-послѣ и най-главно, когато ние изтощаваме и армия и народъ, като сами, не помогнати отъ никого, държимъ съ гърдитѣ си огромнитѣ турски войски затворени въ Чатаджа и Булаиръ, сърби и гърци трупатъ войски не противъ общия врагъ, а противъ насъ. Седемъ грѣцки дивизии има около Солунъ, двѣтѣ сръбски дивизии, върнати отъ Одринъ, се оставятъ около Пиротъ за да бждатъ готови за борба съ България; всичкитѣ други сръбски войски се концентриратъ, все срѣщу насъ, отъ Куманово до Битоля. Ако и подиръ всичко това, г. Сазоновъ иска още едно рѣшающе доказателство, че не ние искаме изострюване конфликта съ съюзниците, че напротивъ, ние искрено желаеме миролюбиво да се свърше тоя конфликтъ, ние сме готови да му дадемъ и това доказателство. И съ тая цѣль, както и съ цѣльта да намѣримъ изходъ отъ днешното положение, натоварваме Ви, колкото за Сърбия, веднага да му прѣдложите, на основание чл. 4 отъ тайното приложение къмъ договора ни, Русия да рѣши окончателно нашия споръ съ нея. Сръбската теза по тоя споръ е изложена въ горѣспоменатото писмо на г. Пашича. Ние категорически отблъскаме тая теза и понеже по нея пакъ г. Пашичъ иска да се срѣщне съ мене, всѣка срѣща е излишна, защото министерскиятъ съвѣтъ по никой начинъ не може да разисква вече на тая основа. Ние настояваме за изпълнението на договора и нашето становище, тъй спасително, чрѣзъ строгото съблюдене на поетитѣ задължения, за бждещето на балканскитѣ народи, намира, както знае Сазоновъ, най-авторитетно одобрение. Има явенъ споръ, обаче, между насъ и сърбитъ и тоя споръ попада подъ казания чл. 4, та ние най-убѣдително молимъ и настояваме руското правителство да се наеме съ разрѣшението на тоя споръ, като поиска отъ насъ и отъ сърбитъ всичкитѣ доводи необходими за неговото освѣтление. Нека прибавя, че при подаването писмото на г. Пашича, г. Спалайковичъ, въ отговоръ на моето изявление, че ние не приемаме да ревизираме договора, ми заяви, че не остава друго освѣнъ да се отнесемъ до прѣдвидения

арбитражъ. Бързото оповѣстяване, че Русия присма веднага да разрѣши спора, ще внесе онова голѣмо успокоение въ духоветъ у насъ и въ Сърбия, което тъй много се желае отъ г. Сазонова. Колкото за спора ни съ Гърция, ние сега се занимаваме съ него и допълнително ще Ви телеграфирамъ, какво да съобщите Сазонову за да се постигне и съ нея исканото успокоение. Но и за Гърция и за Сърбия ние най-убѣдително молимъ г. Сазонова да побърза да ги успокои относително нашитъ намѣрения и да настоя да спратъ трупанието на тѣхни войски и въобще на дѣйствиия, които могатъ да иматъ неблагоприятни, за всички насъ балкански народи, послѣдствия.

Гешовъ.

Нека тукъ прибавя, че мѣсецъ подиръ датата на тая депеша, ние приехме прѣпоръчената отъ г. Сазонова моя срѣща съ г. Пашичъ, която стана на 19 май. Азъ прѣди всичко настояхъ да се обнародватъ нашитъ съглашения съ сърбитъ за да се освѣтли общественото мнѣние въ Сърбия, дѣто то бѣ тъй много заблудено отъ нарочно пушани криви свѣдѣния. Сърбия отказа това искание. По ревизия на договора дума не стана въ срѣщата. По нея ревизия България отговори съ нотата отъ 5 и съ меморандума отъ 12 юни, частъ отъ който се помѣства на края на тая книга.

Ето сега и рускитъ и ромжиски документи, за които говорихъ по горѣ и които извличамъ изъ руската Оранжева Книга (№ № 131, 135, 140, 141, 138, 160, 161, 163, 166, 181, 233, 235, 241 и 253) и отъ ромжиската Зелена Книга (№ № 107, 116, 130, 134 и 137).

Министрътъ на Външнитѣ работи до Посланика въ Бѣлградъ.

Петербургъ, 3 декември, 1912 г.

Въ разговоръ съ нашия посланикъ въ Парижъ, г. Новаковичъ каза, че въ случай на отказъ отъ получаването суверенно обладаване на адриатически портъ, Сърбия ще бѣде принудена да търси компенсации задъ прѣдѣлитъ на границата, установена отъ българо-сръбския договоръ. Отъ друга страна, послѣднитѣ свѣдѣния свидѣтелствуватъ за една значителна промѣна на тона у турскитѣ пълномощници, които сочатъ на опасностъ отъ несговорностъ отъ тѣхна страна.

Споредъ нашия възгледъ, жизненитѣ интереси на Сърбия и на всички съюзници изискватъ най-бързо сключване на мира съ Турция.

Еднакво е важно запазването на пълното единогласие между Сърбия и България; възможността за нарушение на толкова мѣчно постигнатото между двѣтъ държава разграничение не може да намѣри отъ наша страна нито съчувствие, нито поддръжка.

Ние смѣтаме, че въ интереса на съюзницитѣ въобще да не подигатъ въпроса за взаимното разграничение, до като не се разрѣши главниятъ въпросъ въ свързка съ прѣговоритѣ въ Лондонъ.

Сазоновъ.

Министрътъ на Външнитѣ работи до Посланика въ Бѣлградъ.

Петербургъ, 25 февруари, 1913 г.

Позовавамъ се на телеграмата на посланика въ София отъ 23 февруари.

Не можемъ да не съжаляваме за това, че недочаквайки сключването на мира, сръбското правителство възбужда въпросъ, на постановката на който съвсѣмъ не можемъ да съчувствуваме, защото той противорѣчи на приетитѣ отъ сръбското правителство задѣлжения.

Сазоновъ.

Министрътъ на Външнитѣ работи до Посланика въ Бѣлградъ.

Петербургъ, 4 априлъ, 1913 г.

По порѣчка на Софийския кабинетъ, тукашниятъ български посланикъ обърна нашето внимание на опаснитѣ течения, угрожаващи трайността на балканския съюзъ. Така, неотдавна сръбскиятъ министръ на финанситѣ посочилъ на необходимостта отъ допълнителни кредити за военни нужди слѣдъ сключване на мира до окончателното разпрѣдѣление на новитѣ територии между съюзницитѣ. Сръбскитѣ и грѣцки войски се усилятъ по направление разположението на българскитѣ войски. Отъ друга страна, между Сърбия и Гърция сѣ започнати, както изглежда, особени прѣговори и настойчиво се разпространява слухъ за съюзъ между тия двѣ държави. Благововете да съобщитѣ на министра на външнитѣ работи, колко опасни и прискърбни сѣ всички мѣрки, клонящи къмъ разтурване на балканския съюзъ.

Сазоновъ.

Посланиякътъ въ София.

6 Априлъ, 1913 г.

Враждата между българитѣ, отъ една страна, и грѣци и сърби, отъ друга, взема заплашителни размѣри. Сърбитѣ се укрѣпватъ въ Битоля и трупатъ войска къмъ Велесъ. Грѣцитѣ сѣ изпратили подкрѣпления къмъ Нигрита и къмъ други мѣста. Българскитѣ вѣстници, особено опозиционнитѣ, сѣ пълни съ обвинения и нападки противъ съюзницитѣ; между публиката открито се говори за неминуемо стѣлкновение и изказватъ увѣреностъ, че българитѣ въ нѣколко дни ще разбиятъ съюзницитѣ и ще взематъ Солунъ и южна Македония. Българската главна квартира взема всички мѣрки за въ случай на братоубийствена война.

Неклюдовъ.

Министрътъ на Външнитѣ работи до Посланицитѣ въ София и Бѣлградъ.

Петербургъ, 17 априлъ, 1913 г.

Изострящитѣ се всѣки день отношения между България и Сърбия ни вдѣхватъ най-сериозни опасения.

Русия, положила всячки усилия за примиряване България и Сърбия, и която с радост следи тяхните успѣхи, които, тя се надѣваше, трѣбваше да послужат само за по-тѣсно сплотяване на балканския съюзъ, прислѣтствува сѣ болка на сърдце на промѣната на тяхните отношения, грозяща сѣ разгромъ на постигнатите резултати отъ рѣшитѣ на самите съюзнции, за явно тържество на общите имъ врагове, които досега бѣха безсилни въ стремежа си да посѣятъ раздоръ помежду имъ.

Разногласията, раздѣлящи Сърбия и България, се съсредоточаватъ въ въпроса за това, какъ слѣдва да се тълкува договорътъ между имъ.

Прѣдъ видъ на това, безъ да влизаме за сега въ разборъ на въпроса по сѣщество и, отъ своя страна, стремейки се да запазимъ по него най-пълно безпристрастие къмъ двѣтѣ страни, ние считаме за дългъ да напомнимъ за едно постановление, което при всѣко тълкуване на договора не би могло да загуби силата си, а именно, че всѣки споръ по поводъ тълкуването и изпълнението, както на договора, така и на военната конвенция, се подлага на рѣшението на Русия, щомъ една отъ страните заяви за невъзможността да достигне съгласие съ непосредствени прѣговори.

Безъ да чака обръщането къмъ насъ на една отъ страните, което би свидѣтелствувало за настѣпване на крайно изостряване, Русия прѣдоставя на двѣтѣ правителства своеврѣменно да потвърдятъ, че разногласията помежду имъ ще се рѣшаватъ отъ способитѣ, прѣдвидени въ договора, а не по силата на оръжието.

Възлагаме Ви да се обясните въ тая смисълъ съ правителството, при което сте акредитирани.

Сазоновъ.

Посланикътъ въ София.

19 априлъ, 1913 г.

Азъ се обяснихъ съ г. Решовъ по съдържанието на Вашата телеграма отъ 17 априлъ. Той ме помоли да Ви прѣдамъ, че Българското правителство съчувствува на Вашето прѣдложение, разногласието между Сърбия и България относно разграничението на Македония да се разрѣши съ способъ, посоченъ въ сръбско-българския съюзнъ договоръ. Г-нъ Решовъ порѣча едновременно съ това на българския посланикъ въ Петербургъ да Ви заяви за това устно и да Ви изрази прѣдварително довѣрието на България къмъ справедливостта и безпристрастието на арбитражното рѣшение на Императорското правителство.

Неклюдовъ.

Посланикътъ въ Бѣлградъ.

19 Априлъ, 1913 г.

Г-нъ Пашичъ категорично ми заяви, че Сърбия не само не храни затаени замисли противъ България, но както и по-рано, скъпи искрената дружба съ нея, което се явява като залогъ за трайността на балканския съюзъ. Признаването необходимостта отъ ревизията на договора, който не е прѣдвидѣлъ хода на разигралитѣ се събития, съвсѣмъ не означава стрѣмление за нарушението му. Г-нъ Пашичъ посочи, че, при добросъвестни и безпри-

страстни отношения къмъ дѣлата, съюзнитѣ ще успѣятъ да дойдатъ до примирителенъ резултатъ, а въ случай на недоразумѣние има другъ изходъ — върховниятъ арбитражъ на Русия. Тѣй сѣщо, по всичките данни, гледа на въпроса и Гърция. Сърбия, по думитѣ на Пашича, не е сключила сепаратно съглашение съ Гърция, но такова може да се осъществи, като самозащита противъ враждебни дѣйствия на България. Г-нъ Пашичъ е готовъ въ всѣко врѣме да се отправи въ неутралния пунктъ на прѣдварително приятелско съвѣщание съ премиеритѣ на съюзнитѣ държави.

Хартвигъ.

Посланикътъ въ Бѣлградъ.

20 Априлъ, 1913 год.

Азъ се обяснихъ по съдържанието на Вашата телеграма отъ 7 априлъ съ г. Пашичъ.

Сърбия, каза той, както и прѣди, поддържа съюза съ България и съвсѣмъ не мисли да го разруши, а намира за необходимо, прѣдъ видъ настѣпилитѣ събития, да подложи съюзнитѣ договоръ на приятелска ревизия. Той не губи надѣжда, че двѣтѣ държави ще съумѣятъ да дойдатъ до полюбовно съгласие. Ако пъкъ, обаче, това се укаже неосъществимо, сръбското правителство е всѣкога готово, по силата на договора, да прѣдстави своите прѣтенции и тълкувания на сѣда на Императорското правителство.

Хартвигъ.

Посланикътъ въ Бѣлградъ.

24 Априлъ, 1913 год.

Г-нъ Пашичъ дълбоко благодари на Императорското правителство за благожелателното отношение къмъ Сърбия и оцѣнката на усилията му да съгласи политиката на Сърбия съ приятелскитѣ съвѣти на Русия. Той вече изрази готовностъ, както съобщихъ въ телеграмата си отъ 20 Априлъ, да се ръководи по точката зрѣние на Русия въ дѣлата на сръбско-българскитѣ недоразумѣния; но, за да разясни характера на възникналия споръ, за да даде нравствено удовлетворение на сръбската армия, да умири възбуденитѣ политически кръгове, и послѣ, за да запази връзки съ Гърция, имаща тождествени интереси съ Сърбия, и по тоя начинъ да облегчи бъдещата задача на арбитра — Г. Пашичъ счита безусловно необходимо прѣдварително приятелско размѣняване на възгледи, между премиеритѣ на всички съюзнции, или, въ краенъ случай, между тяхните пълномощници.

Хартвигъ.

Министрътъ на Външнитѣ работи до Посланикътъ въ Бѣлградъ и Атина.

Петербургъ, 14 май, 1913 г.

Сръбското и гръцкото правителства изглежда, че водятъ уклончива и опасна игра, като ни заявяватъ за мирнитѣ си намѣрения и сѣщеврѣменно се отклоняватъ отъ прави и опрѣдѣлени

отговори на нашите представения, като дѣятелно се готвятъ за съвмѣстна борба противъ България.

Ние не можемъ да не прѣдупрѣдимъ двѣтѣ правителства отъ гибелнитѣ резултати на подобна политика и Ви натоварваме да направите на министра на външнитѣ работи най-сериозно прѣд-
ставление въ посочения смисълъ.

Савоновъ.

Министрътъ на Външнитѣ работи до Посланика въ Бѣлградъ.

Петербургъ, 5 юни, 1913 год.

... Благововете да укажете нужното въздѣйствие за най-скорошния отговоръ на г. Пашича (по съгласието му за арбитража). По-дългото упорство и протакания могатъ да иматъ най-гибелни послѣдствия.

Отъ най-вѣренъ източникъ се научаваме, че сегашното положение може да се продължи само нѣколко дни, слѣдъ което могатъ да се очакватъ най-сериозни осложнения.

Савоновъ.

Министрътъ на Външнитѣ работи до руския посланикъ въ Бѣлградъ.

Петербургъ, 6 юни, 1913 г.

Свѣдѣнията, получени отъ разни източници, посочватъ на разтягачето въ българската армия брожение въ полза на незабавна война или разпущане. Ако Сърбия не приеме арбитража на Русия, *безъ оговорка, по примѣра на България*, българското правителство не иска да чака и срѣщата тукъ на премиеритѣ не ще стане.

Съгласието на Сърбия за арбитража на Русия безъ оговорка не може да се счита като каквато и да е отстъпка въ полза на България.

Съгласието на Сърбия за посочената постановка на въпроса е нужно не само на България, но и намъ, защото, безъ увѣреността, че двѣтѣ страни ще се подчинатъ на нашия арбитражъ безъ оговорка, ние не можемъ да осъществимъ обязаността си на арбитръ.

Благововете да поканите г. Пашича да ни даде безъ отлагане ясенъ и опрѣдѣленъ отговоръ. Употрѣбете всичкото си възможно въздѣйствие за да се прѣдотврати гибелното и неминуемо пакъ стълкновение между съюзницитѣ.

Савоновъ.

Посланикътъ въ Бѣлградъ.

8 Юни, 1913 год.

Получихъ телеграмитѣ Ви отъ 5 и 6. Ръководейки се отъ Вашитѣ упътвания, азъ употрѣблявамъ всички усилия за да склоня сръбското правителство къмъ приемане нашия арбитражъ безъ оговорка, но, сега за сега, срѣщамъ силни прѣпятствия. Общото впечатление тукъ е, че ние желаемъ да заставимъ Сърбия да се подчини на всички искания на България, противъ което азъ се

бора съ всичката си енергия. Азъ не губа при това надѣжда за благополучно рѣшение.

Хортвигъ.

Министрътъ на Външнитѣ работи до Посланика въ София.

Петербургъ, 12 юни, 1913 год.

... Ние осъждаме и Сърбия, която не даде опрѣдѣленъ отговоръ, подчинява ли се тя на арбитража на Императорското правителство.

Савоновъ.

Ромжнскиятъ Министръ въ Бѣлградъ до Министра на Външнитѣ Работи въ Букурещъ.

Бѣлградъ, ^{23 февр.}_{8 мартъ} 1914.

Отъ нѣколко мѣста се научавамъ, че Сърбия третира съ гърцитѣ за сключването на единъ отбранителенъ съюзъ срѣщу България. Както правителството, тъй и гръцкиятъ министръ сж, разбира се, непроницаеми. Последниятъ прѣкарва нѣколко часа всѣки день въ министерството на външнитѣ работи.

Филалити.

Ромжнскиятъ Министръ въ Бѣлградъ до Министра на Външнитѣ Работи въ Букурещъ.

... Генералъ Радко Димитриевъ се изпрати въ Русия по въпроса за опрѣдѣление границитѣ между съюзницитѣ, които очевидно не могатъ вече да се разбератъ. Всички, съ които говорихъ по тая работа, ми заявиха, че отъ генерала до послѣдния войникъ, всички сърби, които се намиратъ подъ оръжие, отказвали да напустнатъ Битоля и другитѣ градове искани отъ българитѣ (на основание на съюзния договоръ) и щѣли да прѣдпочетатъ да бждатъ убити отъ Савова, отколкото да се откажатъ отъ онова, което сж завоювали.

Филалити.

Докладъ до Н. В. Краля.

Букурещъ, сжбота, 6/19 Априлъ, 1913 г.

Тая заранъ на 9 часа, ме посѣти сръбскиятъ пълномощенъ министръ, г. Ристичъ, който ми говори за недоразумѣнията, които съществували между сърби и българи. Каза ми, че българитѣ не били изпълнили ангажмента, поетъ въ съюзнишкия договоръ съ сърбитѣ и пр. Слѣдъ това въведение, прѣзъ което бѣхъ уаѣдовоменъ за взаимнитѣ задѣлжения на съюзницитѣ, г-нъ Ристичъ ми каза, че г. Пашичъ желае още едно приятелско съглашение съ българското правителство, но, въ случай че конфликтътъ би станалъ неминуемъ, той билъ го натоварилъ да ни попита, какво ще бжде нашето поведение и дали ние бихме били разположени да сключимъ съ Сърбия единъ съюзъ чисто отбранителенъ противъ България.

Отговорихъ му, че трѣбва прѣди всичко да доложа на Н. В. Краля направеното ми прѣдложение и че ще отговоря по-късно; твърдѣ възможно е че отговорътъ ми ще закъснѣе въ очакване резултата отъ посрѣдничеството въ Петроградъ.

Имайки прѣдвидѣ, че грѣцкиятъ краля, въ ауденцията за връчване отзователнитѣ си писма на нашия пълномощенъ министъръ, къмъ края на м. мартъ, ни тѣй сжщо говори върху единъ съюзъ между Гърция и Ромъния противъ българскитѣ претенции, възможно е грѣцкото правителство да ни направи аналогични прѣдложения на сръбскитѣ. Но прѣдъ видѣ твърдото държане на Н. В. Краля, естествено е да отговоря на грѣцкото правителство тѣй сжщо по единъ уклончивъ начинъ. Винаги е за боене, да не би до момента, въ който двѣтѣ правителства скъсатъ открито съюза съ България и единъ истински конфликтъ избухне между тѣхъ, прѣговоритѣ за единъ съюзъ съ насъ не послужатъ освѣнъ да направатъ българитѣ по-примирителни въ отношение на исканитѣ отстъпки отъ сърби и гърци и да заякчатъ отново тѣхния миналъ съюзъ, въ вреда на Ромъния.

Ние не можемъ да се намѣсимъ освѣнъ въ момента, когато въоръжениятъ конфликтъ между сърби, гърци и българи избухне; тогава ще трѣбва да имаме рѣцѣтъ си свободни за да наложиме мира.

Т. Майореско.

Докладъ до Н. В. Краля.

Букурещъ, 2/15 Май, 1913.

Днесъ, на 11 часа заранъта, грѣцкиятъ министъръ, г-нъ Пападиамантопулосъ, дойде въ министерството на външнитѣ работи, и ми направи, по заповѣдь на своето правителство, слѣдното устно съобщение:

1. Че грѣцкото правителство ще даде на македоно-ромънскитѣ черкови и училища, въ земитѣ присъединени къмъ Гърция, пълна свобода да функциониратъ, като употребяватъ македоно-ромънския езикъ.

Отговорихъ му, че очаквахъ това, слѣдъ изявлението на г-нъ Венизелосъ направено на г-нъ Таке Ионеску още въ Лондонъ, но че по моля да ми даде сега писмено тази декларация и да прибави, че се разбира отъ само себе си, какво ромънската държава ще субсидира (както прѣди при турското владичество) казанитѣ черкови и училища и че, съгласно източно-православнитѣ канонически правила, македоно-ромънската черква ще има право на единъ епископатъ.

Г-нъ Пападиамантопулосъ прибави:

2. Че грѣцкото правителство иска да знае, да ли сме съгласни да сключимъ единъ съюзъ съ Гърция, прѣдъ видѣ, че исканията на България ставатъ застрашителни.

Отговорихъ му, че за единъ такъвъ въпросъ, ще трѣбва да докладвамъ на Негово Величество Краля и на моитѣ колеги министри и че за сега моето лично мнѣние е да свършимъ въ парламента съ резултата отъ посрѣдничеството въ Петроградъ и слѣдъ това да рѣшимъ поведението, което ще държи Ромъния въ новата балканска криза.

(подп.) *Т. Майореско.*

Докладъ до Н. В. Краля.

Букурещъ, недѣля 26/9 юни, 1913 г.

Днесъ, на 10 ч. заранъта, грѣцкиятъ министъръ, г-нъ Пападиамантопулосъ, отново доде при мене за да ми говори за единъ съюзъ съ Гърция срѣщу едно прѣголѣмо увеличение на България и притури, че такъвъ съюзъ може да стане като се включи въ него и Турция. Относително Турция, отговорихъ му, че мисля какво ще бѣде по-благоразумно да се чака заякчаването на нейното вътрѣшно положение. Колкото за едно сближение съ Гърция, отложихъ отговора си за по-късно, когато търканията между съюзницитѣ се усилятъ повече.

Т. Майореско.

И успоредно съ тия усилия да се дирятъ съюзници противъ насъ, полагаха се старания за да се не подписва договорътъ съ турцитѣ, договоръ, който бѣ вече готовъ въ Лондонъ отъ 19 априлъ. Прѣговоритѣ съ несъюзници за да се сключи съюзъ срѣщу насъ не можахъ да се знаятъ отъ публиката. Но опититѣ на сръбското и грѣцкото правителства да протакатъ прѣговоритѣ въ Лондонъ не можахъ да останатъ тайни. И възбуждението, причинено отъ тѣхъ въ срѣдата на нашата армия, въ срѣдата на нашия народъ, бѣ извънредно силно. Нищо не се експлоатира противъ нашитѣ съюзници тѣй много, както това нещастно отлагане. И азъ не веднажъ обърнахъ сериозното внимание и на тѣхнитѣ прѣдставители и на великитѣ сили върху опаснитѣ послѣдци, които то може да има. Но всичко бѣ напусто. Нѣщо повече. Споредъ една депеша на единъ членъ отъ нашата делегация въ Лондонъ по подписването на договора, „сръбски и грѣцки делегати прѣди „подписването ходили и у турския посланикъ Тефикъ „Паша и му прѣдлагали да телеграфира въ Цариградъ, а „отъ тамъ да дадатъ инструкции на Османъ Низами паша „да не подписва мира, а да го проточи, като обѣщали „компенсации на Турция при конфликта, що ще избухне „между България, Сърбия, Гърция, а именно да се възста- „нови въ Тракия границата на западъ отъ Одринъ. Тефикъ „паша обаче, като опитенъ държавенъ мжжъ отъ стария „режимъ, не се подаль на това внушение и отказалъ даже „да телеграфира“.

Възмутенъ отъ тоя начинъ на дѣйствие, който по всѣка вѣроятностъ му бѣ извѣстенъ въ всичкитѣ му подробности, сръбъ Едуардъ Грей най-послѣ направи паметния жестъ, описанъ въ слѣдната окръжна телеграма до английскитѣ посланици:

„Лондонъ, 15 май. Съръ Едуардъ Грей каза на балканските делегати, че ония изъ тѣхъ, които желаятъ да подпишатъ прелиминарния договоръ безъ измѣнения, трѣбва да сторятъ това веднага. Ония, които не сж разположени да подпишатъ, по-добръ ще сторятъ да напустатъ Лондонъ, тъй като е безполезно за тѣхъ да останатъ и да продължаватъ разисквания, едничкиятъ резултатъ на които е безконечно отлагане. Ония, които подписатъ, ще иматъ нашата нравствена подкѣпа.“

Същеврѣменно, английската агенция Райтеръ телеграфираше, че „съобщенията на съръ Едуардъ Грея причиняватъ голѣма изненада въ извѣстни балкански кръгове, които съглеждатъ въ тѣхъ доста явенъ характеръ на намѣса, вмѣсто на посрѣдничество.“

И слѣдъ два дѣня договорътъ бѣ подписанъ отъ всичките делегати. Това тържество на балканския съюзъ се посрѣщна съ безпрѣдѣлна радостъ отъ всичките приятели на съюзниците. Едничката дизхармонираща нотка ни дойде отъ съюзникъ. И дѣйствително, съ депеша отъ 17 май, дѣня на подписването на мира, г. М. К. Сарафовъ, нашия делегатъ въ Солунъ, ми телеграфира, че находящиятъ се тамъ г. Венизелосъ му се оплакалъ, какво „отъ силитѣ имъ се наложило подписването и безъ да се взематъ въ внимание направенитѣ отъ тѣхъ резерви“.

Но въпрѣки тая нотка, триумфътъ на балканския съюзъ бѣ безспоренъ. Той бѣ прѣдолѣлъ не само крупната турска сила, но и дребнитѣ смѣтки на сръбскитѣ и грѣцки шовинисти, отъ осждителната агитация на които се оплакваша г. г. Пашичъ и Венизелосъ, но отъ пакостния натискъ на които тѣ не можахъ да останатъ незасегнати. У нашитѣ съюзници, както и у насъ, имаше за жалостъ военни, имаше и гражданни, които застъпваха национализма въ това, що той има най-прѣкалено, най-изключително и най-нападателно. Азъ не имъ нанасямъ, мисля, нито обида, нито неправда, като посочвамъ у тѣхъ това, що тѣ безъ съмнѣние смѣтатъ за добродѣтель. Но азъ съмъ длъженъ да припомня гибелната роля, изиграна отъ тѣхъ въ ония дни пълни съ драматизмъ, които се свършиха съ подписването на лондонския договоръ, както и въ още по-трагическите четири седмици, които изтекоха отъ 17 май до 18 юни, отъ апотеозата на балканския съюзъ до неговото проваляване.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

Проваляването на Балканския Съюзъ.

Трима бѣхъ ние, министритѣ-прѣдседатели на Сърбия, Гърция и България, при подписването въ София на съюзнитѣ договори между България и Сърбия, между България и Гърция: Г. г. Миловановичъ, Венизелосъ и азъ. Смъртта прѣждеврѣменно покоси още на 18 юни 1912 живота на първия. На негово мѣсто, на 30 августъ, дойде г. Пашичъ. И ние тримата приготвихме, почнахме и свършихме балканската война, която ни наложи Турция. Отъ тримата, на двамата мои колеги бѣ писано да почнатъ и свършатъ и междусъюзнишката война. Мѣсець прѣди нея азъ бѣхъ си далъ оставката.

Защо я дадохъ? Това не е вече тайна въ България. Критикуванъ отъ мои противници, защо да я дамъ, критикуванъ още и за нѣкои мними грѣшки, сторени ужъ отъ мене прѣзъ врѣмето на балканската война, азъ бѣхъ принуденъ да издамъ цѣла*) книга за да оборъ обвиненията.

*) *Прѣстѣпното Безумие и Анкетата по Него*. София, 1914. Въ тоя мой трудъ, прѣдизвиканъ отъ критикитѣ на моята политика, азъ доказахъ, че бѣхъ противъ атаката на Чатаджа; противъ влазването въ Цариградъ; противъ подновяването на военнитѣ дѣйствия въ началото на 1913, подновяване, което ни се наложи отъ младотурския прѣвратъ на 10/23 януари. Съвѣтътъ на г. Сазонова противъ това подновяване се получи късно отъ г. Данева, комуто ние бѣхъ дали заповѣдь да не скѣсва прѣговоритѣ безъ съгласието на прѣдставителитѣ на великитѣ сили. Не бѣхъ азъ, който искахъ войната отъ освободителна да стане завоевателна, както искаха да стане тя нѣкои наши националисти и както я направиха сръбскитѣ и грѣцки шовинисти. Г. Милоковъ ми е свидѣтель, както той писа още на 4 октомври 1913 г. въ своя вѣстникъ *Рѣчь*, че на 5 януари 1913 г. азъ му говорихъ, какво бѣхъ на мнѣние да се отстъпи Солунъ на Гърция. И на 21 мартъ същата година, въ едно заседание на министерския съвѣтъ подъ прѣдседателството на царя, азъ настояхъ да се подложи на арбитражъ и спорътъ ни съ Гърция. И въ моята книга азъ давамъ доказателства, че не нашата партия и не азъ сме виновницитѣ на пропадането на рѣшението, което тогава се взе и върху което ние настояхме до края. Натякването, че сме били колебливи въ политиката си, че сме бавили

хвърлени върху мене, за да посоча на моитѣ сънародници истинскитѣ виновници на нещастията на моето отечество. И азъ разгласихъ въ нея както текста, тъй и мотивитѣ на оставката ми. Ето текстътъ:

„Ваше Величество,

„Телеграфътъ ни донесе извѣстието, че договорътъ „за миръ съ Турция е днесъ подписанъ. Съ това подписване се свършва една война, която прослави българското име и възвеличи българското отечество. Но съ това подписване се почва и ликвидирането на резултатитѣ добити отъ борбата на съюзникитѣ противъ Турция. За това ликвидиране може би Ваше Величество ще намѣрите, че е необходимо да се повѣри управлението на страната на новъ кабинетъ. За да дамъ възможностъ да се състави подобно ново министерство, азъ имамъ честъ да помоля Ваше Величество да благоволите и приемете оставката на прѣдседателствуемия отъ мене кабинетъ.

„Като благодаря отъ негово и мое име Ваше Величество и пр. и пр.

„София, 17 Май 1914.

Ив. Ев. Гешовъ.

Колкото за мотивитѣ, тѣ бѣха познати на всички, които бѣха посветени въ работата. Моята политика, да свършимъ безъ война съ нашитѣ съюзници, да се не разваля балканскитѣ съюзъ, да прибѣгнемъ до арбитражъ не само съ Сърбия, но и съ Гърция, не се одобряваше. За това азъ смѣтнахъ за необходимо да прѣдоставя на държавния глава да рѣши, дали за ликвидирането нашитѣ спорове съ съюзникитѣ не трѣбваше да се викатъ

и отлагали, е неоснователно. Ние не можехме по никой начинъ да третираме съ сѣрбитѣ за изправяне договорната граница. При всичко, че и споредъ договора ни съ тѣхъ и по съвѣтитѣ на Русия ние трѣбваше да чакаме подписването на мира съ Турция прѣди да пристѣпимъ къмъ ликвидиране прѣдбикитѣ, ние още прѣзъ м. Априль помолихме руското правителство да влѣзе въ своята функция на арбитъръ. И отъ неговата Оранжева книга става явно, защо то не можа да стори това. Въ единъ безподобенъ периодъ отъ народния животъ, когато, подиръ блѣскавитѣ побѣди на българската армия, не бѣ популярно да бѣде човѣкъ умѣренъ, азъ се старахъ да не се отклонявамъ отъ оная умѣреностъ, която, споредъ мене, бѣ единственната спасителна за България политика. И ако неумѣренитѣ съвѣтѣха и извършиха прѣстѣпното безумие на 16 юни 1913 г., ни една дума, ни едно дѣло отъ тая моя политика не може да имъ послужи за оправдание.

нови хора. Пръвъ подвижникъ на балканския съюзъ, азъ ставахъ и пръвъ неговъ мѣченикъ, не толкова защото жертвувахъ моя прѣдседателски портфейлъ, колкото защото се излагахъ на критиката, че напуштамъ всрѣдъ криза моя постъ. Но азъ трѣбваше да дамъ оставка, защото имаше несъгласие между короната и мене и защото мислѣхъ, че, прѣдъ видъ на критическото положение, повелително ни се налагаше тогава единъ широко-коалиционенъ кабинетъ. Азъ бѣхъ дълбоко убѣденъ, че никоя отъ другитѣ партии, единъ пжтъ на властъ, не би взела тежката отговорностъ за втора война. И дѣйствително, кабинетътъ на г. Данева, който, подиръ несполуката да се състави широко-коалиционенъ кабинетъ, пое подиръ мене властта и въ който влѣзоха членове отъ двѣ партии, единодушно рѣши, на 9 юни, да отиде г. Даневъ въ Петроградъ, да се подложатъ на арбитражъ нашитѣ спорове съ Сърбия и Гърция.

И въпрѣки това единодушно рѣшение на българското правителство и безъ негово знание, на 16 юни, по заповѣдъ отъ българското главно командване, втората и четвъртата български армии нападнаха нашитѣ съюзници. Ония, които прѣпоръчиха и заповѣдаха тия атаки отъ никого не сж били тъй жестоко осждени както отъ мене. Текстътъ на тѣхнитѣ заповѣди се обнародва отъ Карнегиевата Комисия и справедливо се окачества въ нейния рапортъ като смутолевенъ (embarassé) и дѣтински. Но колкото и историята да осжди тоя прѣстѣпенъ актъ, тя трѣбва да признае, че за него не може да бѣде отговоренъ българскиятъ народъ. Свѣтътъ видѣ, какъ България влѣзе въ балканската война. Слѣдъ одобрена отъ цѣлия министерски съвѣтъ мобилизация, Народното събрание бѣ свикано за да гласува кредити прѣди избухване на войната. То единодушно одобри мобилизацията, гласува кредититѣ. И слѣдъ обявяването отъ турцитѣ на войната, манифестътъ за нея до народа излѣзе подписанъ отъ царя и министритѣ. Може ли тогава тоя сжщъ народъ да отговаря за единъ прѣвратъ, за едно прѣстѣпно безумие, извършено не само безъ прѣдварителното одобрение на законодателното му тѣло, но и безъ знанието на отговорното му правителство? А че българското правителство не е рѣшило отваряне на война противъ съюзникитѣ, се доказа напоследно и прѣдъ българското правосудие. Разглеждаше се на 8/21 Януари тая година едно дѣло за обида, заведено противъ познатия български публицистъ, г. Д. Мишевъ. И послѣд-

ниятъ прѣдстави на сѣда едно удостовѣрение, издадено отъ секретаря на сегашния министерски съвѣтъ, който, както се знае, е непримиримъ противникъ на прогресисти и народняци, които бѣха министри на 16 юни 1913. Ето що гласи това удостовѣрение, издадено на 7/20 Януари 1915, подъ № 66:

„Канцеларията на министерския съвѣтъ съ настоящето удостовѣрява, че въ протоколитъ на министерския съвѣтъ не се намира постановление за начеване военнитѣ дѣйствиа на 16 юни 1913 г. срѣщу бившитѣ съюзници, гърци и сърби.

„Настоящото се дава на г. Д. Мишевъ, отъ София, за да го прѣдстави въ Софийския Окръженъ сѣдъ по „углавно дѣло № 2865/914 г.

(подп.) Секретаръ М. Арnaudовъ“.

Единствениятъ конституционенъ органъ, слѣдователно, на българския народъ, българскиятъ кабинетъ, не само не знаеше нищо за дадената заповѣдъ да се нападнатъ части отъ войскитѣ на съюзницитѣ, но той спрѣ тая акция, която тѣй безспорно противъ неговата воля бѣ почната на 16 юни. И той се отправи къмъ руското правителство съ настоятелна молба да подѣйствува то енергически да се спратъ враждебноститѣ и отъ сръбска и гръцка страни. Нашитѣ бивши съюзници не само отказаха да ги спратъ, но и обявиха война на България. И текстътъ на сръбската прокламация, съ която се обяви тая война, бѣ неопоримо доказателство, че не вече нѣкои неотговорни сръбски фактори, а сръбскитѣ министри бѣха рѣшили да се възползватъ отъ първия случай, за да отворятъ война на България. И съ тая своя постѣпка тѣ завършиха злото, наченато отъ заповѣдитѣ на 16 юни. Балканскиятъ съюзъ бѣ погребанъ.

Не азъ ще се наема да разпрѣдѣля отговорноститѣ по това погребване. Но отговоренъ прѣдъ историята за сключването на балканския съюзъ, азъ мисля, че не ще си изпълня напълно длъжността ако не кажа всичко, що може да бѣде нужно за бѣдещия историкъ, който ще има окончателно да се произнесе върху това разпрѣдѣление.

1. Първата сръбско-българска война.

Два пѣти вѣтрѣ въ двадесетъ и осемъ години сръбитѣ ни обявиха война.

Първиятъ пѣтъ бѣ на 1 ноември 1885 година. Миланъ поиска да осуети съединението на България съ Източна Румелия, отъ което съединение се възхитиха и въ Англия и въ Франция и по поводъ на което покойниятъ Александръ III бѣ казалъ на депутацията, която бѣ отишла въ Копенхагенъ за да го моли да го одобри, че „о разѣединеніи и рѣчи бытъ не можетъ“. Азъ самъ чухъ тия думи, тѣй като бѣхъ членъ на казаната депутация. Отъ Копенхагенъ азъ, по заповѣдъ на тогавашното българско правителство, отидохъ въ Лондонъ за да пледирамъ каузата на съединението противъ Милана. И на 4/16 октомври, когато се прѣдставихъ на тогавашния министръ на външнитѣ работи, лордъ Солзбери, азъ случайно се срѣгнахъ въ чакалната на министерството съ тогавашния пълномощенъ министръ на Сърбия въ Англия, г. Чедомилъ Миятовичъ. И отъ неговата пледария за тогавашната политика на Милана, азъ съ ужасъ видѣхъ, по какви несъстоятелни мотиви тогавашниятъ кралъ на Сърбия се готвѣше да хвърли единъ братски народъ срѣщу други. „Г. Миятовичъ признава, писахъ азъ тогава по тая срѣща „на нашия министръ на външнитѣ работи, че сръбитѣ сж пропуснали минутата за едно нашествие въ Стара Сърбия, и тѣй като сега, ако рекатъ да нападнатъ Турция, ще бѣдатъ надвити, затова вѣроятно е, кралъ Миланъ, който трѣбва да направи нѣщо, да навлѣзе въ България. То ще бѣде твърдѣ жалко, забѣлѣжи г. Миятовичъ, и дано въ послѣдната минута се намѣри нѣкое срѣдство, за да се прѣдотврати такава опасностъ. Но какво да се прави, когато и вашето правителство отъ три години насамъ никакъ не се влада добръ съ насъ. Защо грабнахте Брѣгово? Защо се обѣщавате да интернирате Пашича и Павловича, а ги пушате да интригуватъ? Защо направихте тоя прѣвратъ безъ да се споразумѣете прѣдварително съ насъ? Защо и сега не се обръщате къмъ насъ за едно братско споразумѣние? Тия сж главнитѣ оплаквания на г. Миятовичъ противъ насъ. Азъ не пропуснахъ да дамъ нуждитѣ отговори на г. Миятовича и го докарахъ да признае, че и за тѣхъ ще бѣде твърдѣ опасно, ако безразсѣдното имъ нападение върху България причини заплитания и вмѣшателства, слѣдствието на които тѣхниятъ късогледъ егоизмъ не може още да види. Една само бѣлѣжка на г. Миятовичъ, мисля, заслужава да се вземе въ внимание, а тя е, да се спратъ всичкитѣ сръбски агитатори и нашето правителство, ако не е вече

„направило, да направи една постъпка прѣдъ сръбското „за едно прямо споразумѣние“.

Нека тукъ веднага забѣлѣжа, че тогавашното българско правителство, и прѣди да получи моя рапортъ, изпрати въ Сърбия единъ делегатъ, покойния г. Грековъ, но той не бѣ приетъ. Ако бѣ приетъ, той щѣше да обори безосновнитѣ твърдения на тогавашниятъ адвокатъ на кралъ Милана, че ние сме грабнали незначителното островче на Брѣгово и че не сме интернирали г. Пашича. Иронията на сѣдбата поиска, щото тогавашниятъ български чиновникъ, г. Пашичъ, да стане отпослѣ министръ прѣдседателъ на Сърбия и г. Миятовичъ да му защитава противобългарската политика. Не се ползуваше отъ популярностъ въ западъ тогавашната политика на Милана. Тя се единодушно осъждаше въ Англия. И краснорѣчивъ изразъ на това осъждане даде тогава великиятъ Гладстонъ, съ слѣдното писмо, което отправи до мене:

Хаурденъ-Каслъ, Честеръ, Октомври 15, 1885 год.

Любезни Господине,

Имахъ честта да получа Вашето писмо и едва ли има нужда да Ви увѣрявамъ въ моето продължително интересване отъ работитѣ на Балканския полуостровъ и особно на България.

Съ очудване видѣхъ въ вѣстникитѣ моето частно писмо до г. де Лавле, или по-голѣмата частъ отъ него, което прѣдполагамъ се е прѣвело и прѣпрѣвело. Както и да е, надѣя се да не причини вреда, ако се разбере, че то просто съобщаваше, какво азъ съмъ въ полза на припознаването извършения фактъ, че се надѣя съединението да бѣде реално и че азъ никакъ не одобрявамъ, до колкото се простиратъ свѣденіята ми, движения като ония, съ които заплашватъ Сърбия и Гърция, чието право да се намѣсватъ въ страни извънъ тѣхнитѣ граници азъ не мога да призная.

Немисля да имамъ право да кажа повече, тъй като въ тия заплетени работи е много по-лесно да стори човѣкъ зло, отколкото добро. Въ всѣкой случай азъ не ще пропусна да дамъ най-голѣмо внимание на всѣко писмо отъ Васъ.

Оставамъ, любезни Господине, Вашъ вѣренъ

У. Е. Гладстонъ.

Въпрѣки възмущението, обаче, на европейското обществено мнѣние, Миланъ, потикнатъ отъ тогавашното австрийско правителство, ни обяви война съ едно послание, което има чудно сходство съ прокламациитѣ на извѣстни велики сили въ днешната велика война. Ето една извадка отъ съобщението за обявяване войната, отправено, както казахъ вече, на 1/13 ноември 1885 г.:

„Командующиятъ първата дивизия и пограничитѣ власти едновременно съобщаватъ, че българскитѣ войски „нападнаха, днесъ 1/13 ноември, на 7^{1/2} часа заранѣта, позицията завзета отъ една дружина на първия пѣши полкъ, „на сръбска територия, въ околността на Власина. Кралското правителство смята това немотивирано нападение „като едно обявяване на война и азъ Ви моля да обадите „на г. министра на външнитѣ работи на България, че „Сърбия, приемайки послѣдницитѣ на това нападение, се „счита като влѣзла въ война съ Княжество България, „отъ сѣбота, 2/14 ноември, 6 часа заранѣта.“

Извѣстно е, че никакво нападение отъ българска страна тогава нѣмаше. Извѣстно е тъй сѣщо, какъ се свърши тая война, обявена безъ мотиви противъ една братска страна, когато тая послѣдната бѣ пратила цѣлата си войска противъ турцитѣ. Миланъ бѣ битъ вътрѣ въ двѣ недѣли. И българската войска, на пътъ за Нишъ, бѣ спрѣна отъ прѣдставителя на Австрия, графъ Кевенхюлеръ. И на 20 януари 1886 г. се отвори въ Букурещъ конференцията за подписване мира между побѣдителката България и побѣдената Сърбия. И по едно чудно съвпадение, делегатътъ на първата бѣхъ азъ, а делегатътъ на втората г. Миятовичъ. И стана тогава едно небивало въ историята въ конференциитѣ събитие. Подиръ като се съгласихме съ г. Миятовичъ върху първитѣ два члена — по възстановлението на мира и приятелството между двѣтѣ държави и по амнистията — получи се депеша отъ Милана, споредъ която той не приемвалъ освѣнъ единъ единственъ членъ: la paix est rétablie entre la Serbie et la Bulgarie à dater du jour de la signature du présent traité — мирътъ се възстановява между Сърбия и България отъ деня на подписването тоя договоръ. И подписахме ние тогава договоръ за миръ съ тоя единственъ членъ. И не взехме отъ Сърбия ни педя земя населена съ сърби.

Разбира се, че безпристрастната история не ще направи отговоренъ сръбския народъ за осъдителнитѣ дѣла на тогавашния неговъ кралъ. Но ние имаме право, мисля,

да очакваме, че тя нѣма да държи и българския народъ отговоренъ за частичната атака на 16 юни, за онова осъдително дѣло на неотговорни фактори, отъ което сръбското правителство се възползва за да ни отнеме обширни мѣстности, които и то бѣ признало за български съ договора отъ 29 февр. 1912.

II. Втората сръбско-българска война.

Както при разглеждането междусъюзнишкитѣ отношения прѣзъ врѣмето на балканската война, тъй и при кратката ми бѣлѣжка по обявяването втората сръбско-българска война, азъ ще си послужа съ небългарски документи.

На 16 юни става нападението. И на 17 българското правителство дава заповѣдъ да се спратъ военнитѣ дѣйствия и моли г. Неклюдова да телеграфира въ Петроградъ и да настои да посрѣдствува Русия за спиране враждебноститѣ и отъ страна на Сърбия и Гърция. И г. Неклюдовъ телеграфира както слѣдва (Руска Оранжева книга, № 271):

„Съгласно полученитѣ днесъ извѣстия, станали сж твърдѣ сериозни стѣлкновения на българскитѣ войски съ грѣцкитѣ и сръбскитѣ. Прѣдъ видъ прѣдстоящото си заминаване въ Петербургъ, г-нъ Даневъ *настоятелно* Ви моли да направите възможното въ Бѣлградъ и Атина, за да се прѣустановятъ по-нататъшнитѣ стѣлкновения.

Неклюдовъ“.

Г. Сазоновъ незабавно депешира тая настоятелна молба на рускитѣ прѣдставители въ Гърция и Сърбия. Депешира и въ София успокоително. Отъ Атина идатъ по примирителни депеша. Отъ Бѣлградъ обаче пристига единъ рѣшителенъ отказъ. Ето тия телеграми, все отъ Оранжевата Книга, № № 276, 274, 279 и 278.

„Министрътъ на Външнитѣ работи до Посланика въ София.

17 юни, 1913 г.

„Посочете г-ну Даневу, че всѣко осложнение на границата затруднява получаването сръбското съгласие за прѣдаването на мемоара, като прѣдизвиква ново възбуждане на уковетѣ и поставя г. Пашичъ въ безизходность. Мислимъ, че ако Даневъ не желае войната, той трѣбва да вземе рѣшителни мѣрки, щото въ първитѣ редове на войската да се въдвори спокойствие.

Сазоновъ“.

„Посланикътъ въ Атина.

17 юни 1913 г.

„Прѣдъ видъ на едноврѣменнитѣ атаки на българитѣ върху сръбския и грѣцкия фронтъ, кралятъ заминава за Солунъ за да поеме командването на грѣцката армия. Флотата получи бърза заповѣдъ да отплува къмъ Елефтерисъ, гдѣто, по официални свѣдѣния, грѣцкитѣ отряди сж отрѣзали настѣпващитѣ български сили. Г-нъ Венизелосъ счита, че макаръ войната да не е обявена, грѣцкото правителство все пакъ е принудено да вземе съотвѣтни мѣрки за отбрана. То е още готово за примирие, ако отъ страна на българското правителство послѣдва официално съобщение за това, че настѣпването на българскитѣ войски се явява слѣдствие на недоразумѣние.

Демидовъ“.

„Посланикътъ въ Атина.

18 юни 1913 г.

„Министрътъ съглежда въ генералното българско настижение опитъ да се създаде свършенъ фактъ и съ насилнически сръдства да се закрѣпятъ окупационнитѣ права на българитѣ въ грѣцкитѣ области.

„При такива условия, той не може да отпътува прѣди да получи отъ българското правителство формално отказване отъ неговитѣ послѣдни дѣйствия — обратно връщане българскитѣ войски до демаркационната линия, установена съ протоколъ, и официално заявление за прѣемането отъ България задължителния арбитражъ, макаръ и да не е общъ, а едноврѣмененъ съ сръбско-българския, по разграничаването. Положението е критическо.

Демидовъ“.

Сжщиятъ день обаче г. Хартвигъ отъ Бѣлградъ телеграфира, че „всѣко мирно въздѣйствие на правителството ще бѣже безсилно прѣдъ видъ всеобщото възбуждение, достигнало крайни прѣдѣли“. И нѣмаше полза вече отъ какво да е въздѣйствие на влиятелния г. Хартвигъ, тъй като прѣди да пристигне тая послѣдня негова депеша въ Петроградъ, Сърбия бѣше обявила война на България. Ето текстътъ на прокламацията, за която говорихъ по-горѣ и съ която се прогласява братоубийственната война:

НАРЕДБА

Врховног команданта 18 юни 1913 године у Београду.

Војници!

Съ моята наредба отъ 6 Октомври миналата година, пови-
кахъ Ви на война срѣщу Турция за освобождението на нашитѣ по-
тискани братя; за освѣтяването на тѣжното Косово. За единъ не-
пъленъ мѣсецъ вие съ вашето юначество, безпримѣрна храбростъ
и пожертвование — побѣдихте неприятеля, освободихте Косово.

Војници!

Войната на Балканитѣ е свѣршена. Нашитѣ братя сж осво-
дени. Мирѣтъ съ Турция е сключенъ. Сега би трѣбвало да се вър-
нете по своитѣ домове и работа, при своитѣ роднини, при своитѣ
драги и мили, които Ви очакватъ нетърпеливо.

За Мое голѣмо съжаление, драги Мои войници, вие не мо-
жете още да се върнете въ своитѣ кѣщи; вие още не можете да
се видите съ своитѣ мили и драги и да си почините отъ тежкитѣ
напори. Българитѣ, довчераши наши съюзници, съ които заедно
до скоро се борихме рамо до рамо, които сме, като истински братя
съ все сърдце подпомагали и тѣхния скѣпоцѣненъ Одринъ съ
своята кръвъ обляхме, оспорватъ на насъ ония краища въ Маке-
дония, които ние сами съ толкова жертви придобихме. България
два пѣти увеличена въ тая обща съюзна война, не дава два пѣти
по-малкото на Сърбия нито Прилѣпъ Крали-Марковъ, нито Битоля,
гдѣто сте се, юнаци Мои, толкова много прославили и изпѣдихте
последната турска войска (срѣщу насъ. България, обградена отъ
двѣ морета, не дава на Сърбия да се свѣрже нито съ едно. Сърбия
и нейнитѣ творци — сръбската армия — това не могатъ и не бива
да допустнатъ. Тѣ трѣбва своитѣ придобивки, кървави придобивки,
да бранятъ и отбранятъ отъ всѣкого, та дори и отъ вчерашния
свой съюзникъ — българитѣ.

Съ насъ заедно противъ българитѣ въ война идатъ и на-
шитѣ съюзници гърцитѣ, отъ които българитѣ сжко така искатъ
да отнематъ и тѣхнитѣ придобивки и нашитѣ братя черногорци,
защото и тѣ искатъ да бранятъ сръбската земя.

Војници!

Въ името на Бога и нашата права кауза — напредъ! От-
ново развѣйте сръбското побѣдоносно знаме и понесете го побѣдо-
носно прѣзъ редоветѣ на нашия новъ неприятель, както побѣдо-
носно го прѣнесохте на Вардара до Солунъ, прѣзъ Прилѣпъ и
Битоля, прѣзъ Косово и Призренъ.

Напредъ войници! На любящия отечеството и праведния и
Богъ помага.

Петръ (с. р.).

Тая наредба да се съобщи на всички войници.

Началникъ щаба на върховната команда почетенъ адютантъ
на Н. В. Кралътъ, войвода

Р. Путникъ.

VIII пѣх. полкъ II позивъ, Народна войска

№ 222, 18 юни 1913 год.

За коменданта на I баталионъ, на съответно разпореждане
да се съобщи въ баталиона по тържественъ начинъ.

18 юни 1913 год. Орах.

Комендантъ: п. полковникъ Симоѣъ Йовановичъ.

Както вижда читателтъ, въ тоя манифестъ ни дума
не се споменува за атакитѣ на българитѣ, извършени на
16 юни, атаки които, споредъ г. Хартвигъ, били причи-
нили силно възбуждение въ Бѣлградъ. Очевидно, прокла-
мацията е печатана прѣди тия атаки, толкозъ повече, че
не можеше тя, издадена на 18 юни въ Бѣлградъ, да при-
стигне на 18 юни и въ рѣдѣтъ на Орах. комендантъ под-
полковникъ Симоѣъ Йовановичъ. Впрочемъ, отъ фото-
графията на тоя документъ, помѣстена въ в. *Миръ* отъ
25 юни 1913 и която азъ възпроизвеждамъ се види, че
въ заглавието датата 18 юни и у Београду сж рѣкописни.

Тръгна и Гърция съ Сърбия. Кралъ Константинъ
бѣ се упѣтилъ, както се доказва въ рапорта на Карне-
гиевата Комисия, още на 14/27 окт. за Солунъ, съ про-
кламацията за война срѣщу българитѣ въ джеба. И при
страхотитѣ на балканската война се притруиха ужаситѣ
на междусъюзническата. Удари се отново Каиновиятъ печатъ
на народи, станали тѣй симпатични на образования свѣтъ
по своята рѣшителностъ и своята храбростъ въ бор-
бата за свобода. И писаха тогава вѣстници, които от-
послѣ съ влиянието си много помогнаха на гърци и
сърби, че еднакво сж отговорни всичкитѣ съюзници за
тая последна война. Викна *Русское Слово*, че ако
Сърбия и Гърция не прѣкрятъ военнитѣ дѣйствия, теж-
ката отговорностъ на братоубийственото клане ще падне
върху бѣлградскитѣ и атинскитѣ политикани. Ако тия
последнитѣ отхвърлятъ прѣдложението на г. Данева да
спратъ враждебноститѣ, продължаваше сжщиятъ руски
вѣстникъ, тѣ ще докажатъ съ това вѣроломството и
дволичността на своята политика. Обади се на 21 юни/
4 юли и в. *Temps*, като каза, че ако българитѣ изглежда
да сж първи нападнали, сърбитѣ веднага показаха, че не
чакаха освѣнъ единъ случай за да разширочатъ въ истинска
война аванпостови схватки. Гърцитѣ, които справедливо
бѣха напоследне се оплакали отъ снарядитѣ, хвърлени
противъ тѣхната флота отъ българитѣ въ Кавала, си
навѣрвоха подобенъ срамъ съ безславното изколване на
1200 българи войници въ Солунъ.

Една поправка, мисля, историята ще внесе въ тая
присѣда. А тя е, че когато въ България неотговорни фак-
тори само се провиниха, у други отговорнитѣ правительства
се отнесоха къмъ договори, които бѣха подписали, като
къмъ парцали хартия. Потѣпкаха се най-безцеремонно тия
договори. И кой знае, дали ония, които извѣнъ България

бъха най-усърдни за потъпкването имъ, не ще бждатъ най-първи да се каятъ за него. Крахътъ на балканския блокъ, днешната велика война не криятъ ли за тяхъ изненади и разочарования?

Мжченикъ на възвишения идеалъ, който той си бѣ поставилъ за непрѣложна цѣль, балканскиятъ съюзъ умрѣ и отъ мжченическа смъртъ. Нѣма нищо по-горестно отъ междусъюзнишките схватки, като оная въ Солунъ, за която говори французкиятъ листъ, отъ междусъюзнишките битки, които окървавиха полетата на току-що освободенитѣ съ обща съюзнишка кръвъ македонски и тракийски области. Нѣма нищо по-печално отъ начина, по който се погребва въ Букурещъ, това лобно мѣсто на балканския съюзъ, оная етническа автономия на балканските народи съ всичките ѣ послѣдствия, която бѣ единодушно посочена отъ съюзенитѣ балкански държави, като цѣль на тяхната лига, като обектъ на това, що гонеха съ своята мобилизация. Съ букурещкия договоръ не само безспорни български земи се подѣлиха между сподвижниците на краха на съюза, но и най-сжщественитѣ отъ послѣдствията на етническата автономия не се гарантираха на българитѣ жители на отнетитѣ земи.*) Забравиха се въ столицата на Ромъния кардиналнитѣ условия за умиротворяването на балканския полуостровъ, забрави се и вѣчната истина, че никога не трѣбва да се злоупотрѣбвява съ силата. C'est au moment où l'on veut redoubler de force qu'on doit redoubler de grâce, е казалъ Edmond Rostand. Именно когато човѣкъ иска да стане двойно силенъ той трѣбва да стане двойно милостивъ. За България нѣма милостъ отъ ония, на които тя бѣ принесла толковъ неоспорими, колкото и неоцѣнени услуги. Нѣма милостъ за страната, която съ непосилни жертви сломи главната мощъ на турцитѣ и по тоя начинъ улесни задачата на днешнитѣ имъ противници.

България се ограби, опропасти, унижи, обезслави.

Има болки, които сж нѣми. Мълчанието подобава на горести, които сж неизгладими. И ако азъ, сломенъ отъ тия болки и тия горести, намирамъ днесъ силата да про-

*) Нищо по-назидателно отъ това, що изнесе по тоя въпросъ Карнегиевата Комисия въ своя рапортъ. Грозенъ е режимътъ на безправие, подъ който днесъ живѣятъ македонските българи, грозенъ е начинътъ, по който тѣ се лишиха отъ черковна и училищна автономия.

говоря, правя го, защото смѣтамъ за повелителна длъжностъ да изнеса, прѣди свѣршването на днешната кървава разправа, това, що знамъ върху отговорноститѣ на оня крахъ на балканския съюзъ, който крахъ не само докара новъ хаосъ въ Балканския полуостровъ, но и мощно допринесе за избухването на великата война. Ако сжденето на частни лица е най-мжчната и благородна функция, повѣрена на човѣка спрѣмо обществото, много по трудна и възвишена е мисията, която му се възлага, когато се касае да сжди народи. И прѣди общественото мнѣние на цивилизования свѣтъ да издаде присжда надъ българския народъ по неговата отговорностъ за проваляването на балканския съюзъ необходимо е, мисля, да се изслушатъ съ търпение основанитѣ на факти и документи обяснения на българи, които сж били непоколебими защитници на казания съюзъ, непримирими противници на неговитѣ врагове.

Не бѣха въ България най-лошитѣ отъ тия врагове. Не сж и днесъ. За пръвъ пжтъ въ българския парламентъ се заговори, подиръ междусъюзнишката война, за възстановление на онова сближение между балканските народи, пропадането на което докара и тѣмъ и на цѣль свѣтъ неизчислими злини. И смѣта се то за осжществимо, като се удовлетвори България, тъй като никакви жизнени интереси на Сърбия и Гърция не изискваха станалия въ Букурещъ дѣлежъ на Македония. Другояче Сърбия не щѣше да се съгласи, съ договора отъ 29 февр. 1912 год., да се даде на България тъй наречената безспорна зона отъ Македония, а Гърция, чрѣзъ г. Венизелосъ и г. Генадиаусъ (*Прѣстѣпното безумие*, стр. 12), не щѣше да прѣдлага да ѣ отстъпи България само Солунъ, да бжде границата „линията на езерата по базата на Халкидика.“

Никой не отрича героизъма, съ който сръбскиятъ народъ рамо до рамо съ тройното съглашение се бори днесъ съ една велика сила. Но никой не ще откаже, че не той ще разгроми тая велика сила. Способно е да я разгроми само онова тройно съглашение, което нѣмаше да влѣзне въ исполинската война и нѣмаше да понесе колосалнитѣ жертви, които то носи, ако се не касаше за спасението на Сърбия. На Сърбия, па и на Белгия. Цѣль свѣтъ се прѣкланя прѣдъ храбростта и самотвержеността на тия два народа. Но ако самотвержеността и храбростта създаватъ титули за свобода и обединение, ако народи, които ги проявяватъ, заслужаватъ да бждатъ избавени отъ погибель, не доби ли и българ-

скиятъ народъ подобни титули, не заслужава ли и той сжщата сждба? Велики сили се изтощаватъ за да спасятъ Сърбия и Белгия. България никакви жертви не иска отъ тия велики сили, не за нейно спасение то тѣ сега се биятъ. Но България има право, за минали услуги по разгромяването на Турция, на което тя допринесе много повече отъ колкото Сърбия ще допринесе за разгромяването на Австрия, има право, казвамъ, да иска справедливостъ отъ тия велики сили, да иска да се постъпи спрѣмо нея върху основата на спасителнитѣ принципи, тѣй авторитетно поставени за цѣль на сегашната война. Говорейки въ банкетата на Guildhall, на 9 минали ноември, французкиятъ посланикъ въ Лондонъ, г. Поль Камбонъ, отъ името на силитѣ на тройното съглашение, бѣ казалъ, че послѣдното се бие за малкиятъ потиснати народи. Десетина деня подиръ тая рѣчь английскиятъ централенъ комитетъ за освѣтление на публиката върху причинитѣ на войната, отправи едно окръжно, подписано отъ сегашния английски министъръ-прѣседателъ, г. Asquith и отъ двамата бивши министри-прѣседатели на Англия, Лордъ Розберъ и г. Балфуръ. И въ това възване се казва слѣдното: „Нашата кауза е двойно права, защото ние се биемъ не само за зищитата на нашето съществуване, на нашата свобода, но и за правата на малкиятъ народи да се радватъ на сжщата свобода; и за цивилизацията и демокрацията, както ние ги разбираме“. Щомъ тая е цѣльта на тройното съгласие, щомъ то иска оня дълготраенъ миръ, който трѣбва да почива на принципа на свободното самоопредѣление на народитѣ, мислимо ли е да се откаже на България това, що и велики сили, що и балкански държави, смѣтаха за нейно прѣди краха на балканския съюзъ? Ще се остави ли непоправена несправдата сторена въ Букурещъ? Ще се остави ли тя непоправена, дори и ако България късно вземе участие въ сегашната война, както късно взе участие и Сърбия въ войната 1877 г., или никакъ не вземе участие, както никакъ не взе участие Гърция въ 1877 г.? Удовлетвориха се тогава исканията на сърби и гърци. Ще ли останатъ сега неудовлетворени само исканията на България?

Res sacra miser. Вещъ свещенна е влочестиятъ. И онеправдана, бѣдна България има, мисля, повече отъ всѣкиго друго, право да бжде сждена безпристрастно, да бжде третирана като другитѣ.

поносну тробѹку и пронесите је, победоносно кроз редове нашег повог непри-
жатеља, као што сте је победоносно пронели Барларом до Солуна, преко Прилипа
и Битоља, преко Косова и Призрена.

Найбед војници! Прегоау и ираведнику и Бог помаже

НАРЕДБА

ВРХОВНОГ КОМАНДАНТА ВОЈСКЕ 18. јуна 1913 ГОДИНЕ у Београду

Војници!

Наредбом Мојом од 6. октобра прошле године, позвао сам вас у рат против Турске, ради ослобођења наше потлачене браће; ради освојења тужног Косова. За непуних месец дана ви сте вашим јунаштем, беспримерном храброшћу, и пожртвовањем — непријатеља победили, своју браћу ослободили и Косово осветили.

Војници!

Рат је на Балкану свршен. Наша су браћа ослобођена. Мир је са Турском закључен. Сад би требало да се вратите својим пословима и домовима, својим породицама, својим драгим и милим, који вас жељно очекују.

На Моју велику жалост, драги Моји војници, ви се не можете још вратити својим кућама; ви још не можете да се видите са својим драгим и милим и да се одморите од ваших тешких напора. Бугари, дојучерашњи наши савезници, са којима смо се заједно до скоро раме уз раме борили, којима смо, као права браћа, од свег срца помагали и њихово драгоцењо. Једрене својом крвљу нештеднимце залили, оспоравају нам оне крајеве у Македонији, које смо ми сами толиким својим жртвама задобили. Бугарска, два пута увећана у овоме заједничком рату, не да два пут мањој Србији ни Прилип Краљевића Марка, ни Битољ, где сте се, јунаци Моји, толико прославили и сагрли последњу турску војску према нама. Бугарска, непосредно на два мора, не да Србији везу ни са једним. Србија и њена узданица Српска Војска то не могу и не смеју допустити. Они морају своје тековине, крвљу задобивене, бранити и одбранити од свакога, па и од дојучерашњег савезника свога — Бугара.

С нама заједно против Бугара у рат иду и наши савезници Грци, од којих Бугари такође хоће да отму и њихове тековине, и наша браћа Црногорци, јер и они хоће да бране српску тековину.

Војници!

У име Бога и наше праведне ствари — Напред! Развите, опет српску поносну, пробојку и пронесите је, победоносну кроз ратове нашег товог непријатеља, као што сте је победоносно пронали Бардаром до Сојуна, преко Прилипа и Битоља, преко Косова и Призрена.

Напред војници! Прегоди и праведнику и Бог помаже.

ПЕТАР с. р.

Да се ова Наредба саопшти свима трупама

Начелник штаба Врховне Команде,
почасни ађутант Њ. В. Краља
Војвода,

Р. ПУТНИК с. р.

III ПЕШАД. ПУК II ПОЗИВА
НАРОДНЕ ВОЈСКЕ

Бр. 222

18. јуна 1913 г.

Команданту 1. баталјона, — саопштите
ову наредбу баталјону на месту где он се налази,
на његовој команди

18. јуна 1913 г.

Знај

Команданту, П. пука
Симеон Јовановић

Прибавление.

Българският договор и конвенции съ Сърбия и Гърция.

I.

Договоръ за приятелство и съюзъ между царство България и кралство Сърбия.

Негово Величество Фердинандъ I, царъ на българитѣ, и Негово Величество Петръ I, кралъ на Сърбия, проникнати отъ увѣрението за взаимността на интереситѣ и еднаквостта на сждбата на тѣхнитѣ държави и на двата братски народа, българския и сѣрбския, и рѣшени солидарно съ задружна сила да бранятъ тия интереси и да се стараятъ за тѣхното всестранно напредване, се споразумѣха върху слѣдното:

Чл. 1. Царство България и кралство Сърбия си гарантиратъ една на друга държавната независимостъ и цѣлокупността на държавната територия, като се задължаватъ абсолютно и безъ никакво ограничение да се притекатъ на помощъ една на друга съ цѣлокупната си сила въ всякой случай, когато едната отъ тѣхъ се нападне отъ една или повече други държави.

Чл. 2. Двѣтъ договарящи страни се задължаватъ тъй сжщо да се притекатъ на помощъ една на друга съ цѣлокупната си сила въ случай когато, коя и да е велика сила се опита да присѣдини, или окупира, или съ войската си вземе, било дори и приврѣменно, каква и да е частъ отъ балканскитѣ територии, които се намиратъ днесъ подъ турска властъ, ако една отъ тѣхъ счете това като противно на своитѣ жизненни интереси и като *casus belli*.

Чл. 3. Двѣтъ договарящи се страни се задължаватъ да не сключватъ миръ освѣнъ задружно и по прѣдварително споразумение.

Чл. 4. За пълното и най-цѣлесобразното изпълнение тоя договоръ ще се сключи военна конвенция, въ която изчерпателно ще се прѣдвиди както всичко, което ще има да се прѣдприеме отъ едната и другата страна въ случай на война, тъй и всичко, що, съ огледъ на военната организация, дислокация и мобилизация на войската и отношенията на върховнитѣ команди, би имало да се утвърди въ мирно врѣме заради приготвлението, за военното положение и успѣшно

водене на войната. Военната конвенция ще се счита като съставна част отъ тоя договоръ. Къмъ нейното изработване ще се пристъпи най-много 15 деня подиръ подписването на тоя договоръ, а за нейното изработване оставя се срокъ най-много два мѣсеца.

Чл. 5. И тоя договоръ и военната конвенция ще бждатъ въ сила, отъ деня на подписването имъ, до 31 дек. 1920 год. включително. Само слѣдъ допълнително споразумение, изрично утвърдено отъ двѣтъ договарящи страни, тѣ могатъ да се продължатъ и подиръ този срокъ. Но въ случай, че въ деня на изтичането договора и конвенцията, странитѣ се заварятъ въ война или съ още неликвидирано положение подиръ войната, договора и конвенцията иматъ сила, до като мира се сключи и положението, което войната е докарало, се ликвидира.

Чл. 6. Договора ще се подпише въ два еднакви екземпляра и двата на български и сръбски. Ще ги подпишатъ владѣтелитѣ и министритѣ на външнитѣ работи. Военната конвенция, тѣй сѣщо въ два екземпляра, и двата на български и сръбски, ще се подпише отъ владѣтелитѣ, министритѣ на външнитѣ работи и специални военни пълномощници.

Чл. 7. Договора и конвенцията могатъ да се обявяватъ, или да се съобщатъ на други държави само по прѣдварително споразумение на двѣтъ договарящи се страни и то съвмѣстно и едновременно.

Тѣй сѣщо само по прѣдварително споразумение ще може-коя да е друга държава да се приеме въ сѣюза.

Съставенъ въ София на 29 февруарий хилядо деветстотинъ дванадесета година.

*Ив. Ев. Гешовъ.
И. Миловановичъ.*

2.

Тайно приложение (аппехе) къмъ договора за приятелство и сѣюзъ между царство България и кралство Сърбия.

Чл. 1. Въ случай, че въ Турция настѣпятъ вътрѣшни безредици, които биха докарали въ опасностъ държавнитѣ или народни интереси на договарящитѣ се страни, или на една отъ тѣхъ, както и въ случай, че вследствие вътрѣшни или външни мжнотии, които биха сполѣтѣли Турция, би се открилъ въпросъ за задържането на statu quo-то на Балканския Полуостровъ, оная отъ двѣтъ договарящи се страни, която би първа дошла до увѣрение че вследствие на това е-потрѣбно да се отвори въоръжена акция, се обръща съ мо-

тивирано прѣдложение къмъ другата страна, която е длъжна веднага да пристѣпи въ размѣна на мисли и ако се не съгласи съ своята сѣюзница, тя трѣбва да ѝ даде мотивиранъ отговоръ.

Постигне ли се споразумение за акция, то се съобщава на Русия, и ако тя не се възпротиви, акцията се отваря споредъ постигнатото споразумение и въодушевлявайки се въ всичко отъ чувствата на солидарностъ и взаимностъ на интереситѣ. Въ противенъ случай, ако споразумението не се постигне, ще се апелира на мнѣнието на Русия, което мнѣние ще бжде, ако и до колкото Русия се произнесе, задължително за двѣтъ страни.

Не иска ли Русия да даде своето мнѣние и ако споразумението между договарящитѣ се страни дори и подиръ това не би могло да бжде постигнато, тогава, ако би страната, която е за акция, сама на своя отговорностъ би почнала акция противъ Турция, другата страна ще бжде длъжна да държи приятелски неутралитетъ спрямо своята сѣюзница, като прѣдприеме веднага мобилизация въ размѣритѣ, прѣдвидени въ военната конвенция и като се притече съ всичкитѣ си сили на помощъ на своята сѣюзница, ако нѣкоя трета държава би отишла на страната на Турция.

Чл. 2. Всичкитѣ териториялни придобивки, които биха се добили съ задружно дѣйствие въ смисълъ на членове 1 и 2 отъ договора, както и на членъ 1 отъ това тайно приложение, влизатъ подъ задружната властъ (condominium) на двѣтъ сѣюзници и тѣхната ликвидация ще се извърши веднага и най-късно въ срокъ отъ три мѣсеца слѣдъ като мира ще бжде възстановенъ и то на слѣднитѣ основи:

Сърбия признава на България правото на територията източно отъ Родопитѣ и рѣката Струма, а България на Сърбия правото на територията сѣверно и западно отъ Шаръ-планина.

Що се отнася до територията измежду Шаръ-планина и Родопитѣ, Архипелага и Охридското езеро, ако двѣтъ страни се увѣрятъ, че организацията на тая територия въ особна автономна областъ е невъзможна прѣдъ видъ на общитѣ интереси на българската и сръбска народности, или по други външни или вътрѣшни причини, то съ тая територия ще се постѣпи на основа на слѣднитѣ заявления: Сърбия се задѣлжава да не дири нищо отвѣдъ линията, отбѣлзана на приложената карта и която линия почва турско-българската граница отъ върха Голѣмъ (сѣверно отъ Кр. Паланка), слѣдва въобще юго-западно направление до Охридското езеро, като минава прѣзъ върха Китка, между селата Метехово и Подържиконъ, прѣзъ върха източно отъ село Неравъ, по водораз-

дѣла до върха 1000, сѣверно отъ село Бачево, между селата Любенци и Потърлица, прѣзъ върха Остричъ 1000 (Лисецъ-планина), върха 1050, между селата Драчъ и Опила, прѣзъ селата Талишманци и Живалево, върха 1050, върха 1000, прѣзъ село Кжшали, по главния водораздѣлъ Градище планина до върха Горище, къмъ върха 1023, по водораздѣла между селата Иванковци и Логинци, прѣзъ Вѣтерско и Сопотъ на Вардаръ и прѣзъ Вардаръ, по планинскитѣ гребени къмъ върха 2550 и до Перополе планина, по нейния водораздѣлъ между селата Крапа и Барбаресъ до върха 1200, между селата Еркеново и Дрѣново, до върха Чесма (1254), по водораздѣла на Баба-планина и Крушка Тепеси, между селата Сълпъ и Цѣрско, до върха Протойска планина източно отъ село Бѣлица, прѣзъ Брѣжани до върха 1200 (Илинска планина) по водораздѣла прѣзъ върха 1330, до върха 1217 и между селата Ливоища и Горенци до Охридското езеро при манастира Гжбовци; а България се задължава да приеме тая граница, ако Н. И. В. Руския царь, който ще бѣде помоленъ да бѣде върховенъ арбитръ по тоя въпросъ, се произнесе въ полза на тая линия. Разбира се, че двѣтъ страни се задължаватъ да приематъ като окончателна граница оная линия, която Н. И. В. Руския царь, въ горѣозначенитѣ граници, би намѣрилъ, че най-отговаря на правата и интереситѣ на двѣтъ страни.

Чл. 3. Прѣписъ отъ договора и отъ това тайно приложение, както и отъ военната конвенция, ще се съобщатъ заедружно на царското руско правителство, което същевременно ще се помоли да вземе актъ отъ тѣхъ, да бѣде благосклонно къмъ тѣхнитѣ цѣли, както и да помоли Н. И. В. Руския царь да благоволи Той да приеме и одобри ролитѣ, които сж прѣдопрѣдѣлени както за Него, тъй и за Неговото Правителство отъ договорнитѣ разпоредби.

Чл. 4. Всѣкой споръ, който би се появилъ по поводъ тълкуванието и изпълнението на коя и да е разпоредба на тоя договоръ, на тайното приложение и на военната конвенция, се поднася на окончателното рѣшение на Русия, щомъ едната или другата страна заяви, че счита за невъзможно да се постигне съглашение съ непосредствени прѣговори.

Чл. 5. Ни една разпоредба на това тайно приложение не може да се разгласи, нито да се съобщи на коя и да е друга държава безъ прѣдварително споразумѣние на двѣтъ страни и съгласието на Русия.

Съставено въ София на 29 февр. хилядо деветстотинъ и дванадесета година.

Ив. Ев. Гешовъ.
М. Миловановичъ.

3.

Военна конвенция между царство България и кралство Сърбия.

Съгласно съ духа и върхъ основа чл. 3 отъ приятелския и съюзенъ договоръ между царство България и кралство Сърбия и, най-послѣ, за по-добрь усигуряване успѣшното водене на войната и за по-пълното осществление цѣлитѣ, които съюза има прѣдъ видъ, двѣтъ контрактующи страни постановиха долнитѣ условия, които ще иматъ сжщата сила и стойностъ на прѣдписанията въ сжщия договоръ.

Чл. 1. Царство България и кралство Сърбия се задължаватъ, въ случаи прѣдвидени отъ членове 1 и 2 на съюзническия договоръ и отъ чл. 1 на тайното приложение на тоя договоръ, да си даватъ взаимно съдѣйствие: България съ една въоръжена сила не по-малко отъ двѣстѣ хиляди войници и Сърбия съ една сила не по-малка отъ сто и педесетѣ хиляди войници, въ състояние, както да се сражаватъ на границата, тъй и да взематъ участие въ военни операции вънъ отъ родната територия.

Въ това число не влизатъ нито войницитѣ отъ свръх-комплектния съставъ, нито тия отъ третия сръбски банъ, нито българското опълчение.

Тая армия ще трѣбва да изпрати на границата, или задъ границата на родната територия по направление мѣстността, дѣто ще се развиятъ военнитѣ дѣйствия и споредъ причинитѣ и цѣльта на войната — най-късно 21 день слѣдъ обявяване войната или слѣдъ съобщение на едно отъ съюзнитѣ правителства, че casus foederis е настѣпилъ. Въ войсковой случай, и прѣди изтичането на тоя срокъ, двѣтъ страни ще считатъ за своя съюзническа длъжностъ — ако това е съобразно съ естеството на военнитѣ дѣйствия и може да повлияе на благоприятния изходъ на войната — да изпращатъ, даже на части и съразмѣрно мобилизацията и концентрацията, войскитѣ си на бойното поле веднага слѣдъ седмия день отъ обявяване войната или пъкъ отъ почване casus foederis'a.

Чл. 2. Ако Ромжния нападне България, Сърбия е длъжна веднага да ѝ обяви война и да отправи противъ нея силитѣ си, най-малко сто хиляди войници, било къмъ оръдния Дунавъ, било на бойното поле въ Добруджа.

Въ случай, че Турция нападне България, Сърбия се задължава да навлѣзе въ Турция и да отдѣли една частъ отъ мобилизираната си войска, най-малко сто хиляди войници, за да я изпрати на Вардарското бойно поле.

Ако Сърбия се намъри въ това време, сама или заедно съ България, въ война съ третa държава, тя ще употреби против Ромжния или против Турция всичките си свободни войски.

Чл. 3. Ако Австро-Унгария нападне Сърбия, България се задължава да отвори веднага война на Австрия и да изпрати войските си, най-малко двестъ хиляди войници въ Сърбия, тъй щото, съединена съ сръбската армия, тѣ ще дѣйствуватъ, нападателно или отбранително, противъ Австро-Унгария.

Сжщата длъжностъ пада връзъ България къмъ Сърбия въ случай, че Австро-Унгария, подъ какъвто претекстъ и да било, съгласно или безъ съгласието на Турция, изпрати свои войски въ Ново-пазарския санджакъ и Сърбия бжде заставена да ѝ обяви война, или, за защита на своите интереси, изпрати своите войски въ санджака и чръзъ туй прѣдизвика въоруженъ конфликтъ съ Австро-Унгария.

Въ случай, че Турция нападне Сърбия, България се задължава веднага да мине турската граница и да отдѣли отъ своята армия, мобилизирана съгласно членъ първи на настоящата конвенция, най-малко сто хиляди души, които ще бждатъ изпратени на Вардарския воененъ театръ.

Ако Ромжния нападне Сърбия, България се задължава да нападне ромжнските войски щомъ тѣ минатъ Дунава и навлѣзатъ въ сръбска територия.

Ако България, въ единъ отъ случаите, за които се говори въ настоящия членъ, се намъри сама или заедно съ Сърбия, въ война съ една третa държава, тя се задължава да даде въ помощъ на Сърбия всичките си войски, които биха ѝ се намърили свободни.

Чл. 4. Ако България и Сърбия, спорѣдъ едно прѣдварително съгласие, обяватъ война на Турция, и едната и другата се задължаватъ, ако не е разпоредено иначе отъ друго специално разпореждане, да отдѣлятъ отъ своите войски, мобилизирани съобразно членъ първи на настоящата конвенция, най-малко сто хиляди души, които да изпратятъ на Вардарския операционенъ театръ.

Чл. 5. Въ случай, че една отъ контрактующите страни обяви война на третa държава безъ прѣдварително споразумѣние и безъ съгласието на другата контрактующа страна, тая послѣдната се освобождава отъ задълженията, прѣдвидени въ членъ първи на настоящата конвенция, но се задължава да пази, въ продължение на войната, приятелски неутралитетъ спрямо съюзницата си, а тъй сжщо веднага да мобили-

зира една сила най-малко отъ петдесетъ хиляди войници, която ще бжде съсрѣдоточена по начинъ добръ да осигури свободното движение на сжщата съюзница.

Чл. 6. Въ случай на съвмѣстна война, никоя отъ контрактующите страни нѣма право да сключва съ неприятеля примирие по-дълго отъ 24 часа, безъ прѣдварително споразумение и безъ съгласието на другата страна.

Едно прѣдварително и писмено съгласие е нужно, за да могатъ да се почнатъ прѣговори за миръ и да може да се подпише миренъ договоръ.

Чл. 7. До дѣто трае войната, войските на всѣка една отъ контрактующите страни ще бждатъ командувани и всичките тѣхни операции ще бждатъ ръководени отъ собствено тѣхно командване.

Когато военни корпуси отъ армиите и на двѣтѣ държави дѣйствуватъ противъ единъ и сжщи обектъ, общото командване ще вземе, за части отъ равна важностъ, по-стария по чинъ началникъ, като се има прѣдъ видъ изпълненото командване.

Когато една или нѣколко разни армии, принадлежащи на една отъ контрактующите страни, ще бждатъ поставени подъ разположението на другата страна, тѣ ще се намърватъ подъ заповѣдите на своите собствени началници, които, по ръководенето на стратегическите операции, ще бждатъ подчинени на главния командующъ армията, подъ разположението на който сж поставени.

Въ случай на съвмѣстна война съ Турция, главното командване на Вардарския операционенъ театръ ще принадлежи на Сърбия, ако главната сръбска армия дѣйствува на тоя театръ и ако тя численно е по-голъма отъ българските войски на сжщия театръ, съгласно чл. 4 на настоящата конвенция. При всичко това, ако главната сръбска армия не оперира на тоя театръ и численно е по-слаба отъ българските войски, главното командване на тоя театръ се дава на България.

Чл. 8. Въ случай че войските и отъ двѣтѣ контрактующи страни се намиратъ подъ заповѣдите на единъ началникъ, всичките прѣдписания и заповѣди по стратегическото водене на общите тактически операции ще бждатъ съставлявани на два езика — на български и на сръбски.

Чл. 9. Що се касае до обличането и въобще до предоставянето, помѣщението, медицинската помощъ, прѣнасяне ранените и болните или погребение мъртвите, прѣнасяне военни материали и други подобни прѣдмѣти, армията на

всѣка контрактующа страна ще има сжщитѣ права и улеснения вързъ територията на другата страна и чрѣзъ сжщитѣ способности както и войскитѣ на тая послѣдната страна, съгласно мѣстнитѣ закони и правилници. Всички мѣстни власти сж длѣжни, съ сжщата цѣль, да даватъ съдѣйствие на съюзнитѣ войски.

Плащането на всички продоволствия ще бжде наредено отъ всѣка страна за нейна смѣтка по мѣстнитѣ цѣни, прѣдпочтително въ брой и, въ изключителни случаи, срѣщу специално издавани разписки.

Прѣнасяне войскитѣ и всички военни материали, продоволствия и други прѣдмѣти по желѣзницата и разноска за това прѣнасяне ще бждатъ за смѣтка на страната, вързъ територията на която става транспорта.

Чл. 10. Трофеитѣ принадлежатъ на войската която ги е взела.

Въ случай, когато тия трофеи сж вземени чрѣзъ общъ бой на едно мѣсто, двѣтъ армии ще си ги раздѣлятъ съразмѣрно силитѣ на воюющитѣ, които сж взели прямо участие.

Чл. 11. Въ врѣме на война, всѣка контрактующа страна ще има единъ делегатъ въ щаба на главното командуване, или при командуването на войскитѣ, които делегати ще поддържатъ врѣзкитѣ между двѣтъ армии въ всѣко отношение.

Чл. 12. Стратегическитѣ операции и непрѣдвиденитѣ случаи, както и споровѣтѣ, които биха се появили, ще бждатъ урѣждани по общо съгласие отъ двѣтъ главни командувания.

Чл. 13. Началницитѣ на главнитѣ щабовете на съюзнитѣ армии ще се споразумѣятъ, веднага слѣдъ сключване настоящата конвенция, върху разпрѣдѣлянето на мобилизиранитѣ войски, съгласно първия членъ на настоящата конвенция, и тѣхното събиране въ концентрационната зона въ случаи изложени по-долѣ; върху пѣтищата, които трѣбва да се поправятъ или изново строятъ за бързото съсрѣдоточаване войскитѣ на границата и за по-нататѣшнитѣ операции.

Чл. 14. Настоящата конвенция се туря въ дѣйствие отъ деня на подписването ѝ и ще трае до когато е въ сила приятелския и съюзенъ договоръ, къмъ който е прибавена като съставна часть.

Варна, 29 априль, 1912.

Ив. Ев. Гешовъ.

М. Миловановичъ.

Генералъ-Лейтенантъ

Н. Никифоровъ.

Генералъ Р. Путникъ.

4.

Споразуменіе между българския и сръбския щабовете на армията.

Съгласно чл. 13 отъ военната конвенция, между царство България и кралство Сърбия, тѣхнитѣ отредени делегати, възъ основа на респективнитѣ оперативни планове, се споразумѣха за слѣдното:

При една война между България и Сърбия съ Турция.

При прѣдположение, че главната турска армия ще бжде съсрѣдоточена въ района: Скопие, Куманово, Кратово, Кочане, Велесъ, съюзнитѣ войски, за дѣйствие на Вардарския операционенъ театръ, ще бждатъ разпрѣдѣлени както слѣдва:

1. Една сръбска частна армия отъ двѣ дивизии ще настѣпи прѣзъ Кара-Дагъ къмъ Скопие, която ще образува дѣсното крило на съюзната армия.

2. Една сръбска армия отъ петъ пѣхотни и една кавалерийска дивизии ще настѣпи по долината на Моравица и Пчина на фронтъ Куманово-Кратово. Тази армия ще образува центра на съюзнитѣ войски, съ задача да дѣйствува по фронта на неприятеля.

3. Една българска армия отъ три дивизии ще образува лѣвото крило на съюзнитѣ войски, съ задача да дѣйствува на дѣсния флангъ и тила на неприятеля по посокитѣ Кюстендилъ, Крива-Паланка, Скопие, Куманово, Царево-село, Кочани.

4. Дватама началници на щабоветѣ на армитѣ съвмѣстно ще рекогносциратъ района между Кюстендилъ и Враня и ако резултата на тая рекогносцировка покаже, че по посоката Кюстендилъ, Егри-Паланка, Скопие може да се употребятъ голѣми маси, тогава двѣтъ сръбски дивизии, назначени да дѣйствуватъ прѣзъ Кара-Дагъ за Скопие, ще се употребятъ за усиление на лѣво-крилната съюзна армия, ако общата обстановка позволява, като ще се съсрѣдоточатъ при Кюстендилъ.

5. За обезпечение дѣсния флангъ на съюзнитѣ войски, началника на щаба на сръбската армия ще употреби останалитѣ три дивизии отъ II призивъ по свое усмотрение.

6. Началникътъ на щаба на българската армия се задѣлжава да дѣйствува за по-бързото направяне пѣтя отъ Босилоградъ за Власина.

7. Ако ситуацията изиска да се усили българската войска на Марицкия операционенъ театръ и ако за операциитѣ

на Вардарския операционен театър не е нужно да се държат всичките уговорени войски, тогава потребните войски се прънасят от Вардарския на Марицкия операционен театър, и обратно — ако ситуацията изиска да се усилят съюзните войски на Вардарския операционен театър и ако за операциите на Марицкия операционен театър не е нужно да се държат всички опрѣдѣлени войски, тогава потребните войски се прънасят от Марицкия на Вардарския операционен театър.

Добавка.

Двата щабове на армиите се задължават:

а) Да си размѣняват всички свѣдѣния за съседните армии.

б) Да си изпращат единъ на други потребното число отъ всички устава, инструкции, карти и пр., както официални, тъй и секретни.

в) Да изпращатъ въ съюзната армия извѣстно число офицери за запознаване съ армията и изучаване езика, съгласно чл. 11 отъ военната конвенция.

г) Началниците на щабовете на българската и сръбската армии ще се срѣщатъ всѣка година прѣзъ есента за да се ориентиратъ по общата обстановка и за да направятъ потребните измѣнения въ тѣхните споразумения, които биха се продиктували отъ промѣната на обстановката.

19 юний, 1912 год. гр. Варна.

Подписалъ: *Генералъ Р. Путникъ.*

Подписалъ: *Генералъ Фичевъ.*

Бѣлѣжка. Групираната на съюзните войски и първоначалната идея за операциите принадлежи на сръбския генерален щабъ, за което не поемамъ никаква отговорностъ.

Подписалъ: *Генералъ Фичевъ.*

5.

Мнѣния на прѣдставителите на генералните щабове.

При срѣщата и разглеждането операционния планъ противъ Турция, началникътъ на българския генерален щабъ прѣдложи:

1. Сметамъ за главенъ воененъ театър на една война противъ Турция, гдѣто трѣбва да се отправи рѣшителниятъ ударъ, долината на р. Марица, тъй като прѣдполагамъ, че

главната сила на турската войска, и по причина на разположението на терена и на важните стратегически обекти, ще бѣде тамъ съсредоточена;

2. Прѣдлагамъ на съюзнишкия сръбски главенъ генераленъ щабъ да проучи, по какъвъ начинъ, прѣдъ видъ на моето горно гледище, може да усили българската войска въ долината на р. Марица, съ което тя да добие численно надмощие надъ неприятеля, като се има прѣдъ видъ, че турската сила — както се прѣдполага — ще бѣде тамъ съсредоточена.

3. Нужните войски за усиляване българската армия на Маришкия воененъ театър, могатъ да се взематъ отъ съюзнишките контингенти отъ македонския воененъ театър безъ огледъ на народността, къмъ която принадлежатъ.

23 августъ, 1912 г. Бѣлградъ.

Началникъ щаба на българската армия, отъ генералния щабъ, (подп.) Генералъ-майоръ: *Фичевъ.*

При срѣщата и разглеждането операционния планъ противъ Турция, началникътъ на сръбския главенъ генераленъ щабъ е на мнѣние:

1. Че Вардарско ще бѣде главниятъ воененъ театър и че най-големата неприятелска сила ще бѣде тамъ съсредоточена;

2. На основание това разсуждение, трѣбва отначало на тоя воененъ театър да се концентрира една по-многобройна съюзнишка сила;

3. Главниятъ генераленъ щабъ, като цѣни общата важностъ на Вардарския воененъ театър, а особено имайки прѣдъ видъ конфигурацията на неговия теренъ, па и сезона на годината, прѣзъ който се прѣдвигдатъ операциите, а освѣнъ това и онова политическо обстоятелство, че противъ турската войска на сѣщия воененъ театър сжцврѣменно ще опериратъ гръцка и черногорска войски, заявява:

а) че противъ турската войска на вардарския воененъ театър трѣбва да оперира цѣлата сръбска войска;

б) съюзнишката българска войска трѣбва на вардарския воененъ театър, направо отъ Кюстендилъ, да изпрати най-малко една своя дивизия (24 баталиона съ артилерия и останалите припадащи части) въ състава на сръбската армия.

23 августъ, 1912 г. Бѣлградъ.

Замѣстника помощникъ-началника на главния генераленъ щабъ, генералъ-щабенъ полковникъ:

(подп.) *Животинъ Мишичъ.*

6.

Споразумение между българския и сръбския
генерални щабове.

Въз основа на чл. 4. от военната конвенция между царство България и кралство Сърбия, тяхните отредени делегати, началниците на респективните генерални щабове, като обсъдиха проекта за една настъпателна война против Турция, по взаимно съгласие, взеха следующето решение:

1. Цялата сръбска армия ще дѣйствува въ Македонския операционен театър, като се задължава да осигури оперативната посока Игри-Паланка—Кюстендилъ.

2. Цѣлокупната българска армия ще дѣйствува въ долината на р. Марица, като на първо време остави една дивизия на линията Кюстендилъ—Дупница. За охраната на градъ Дупница ще се остави специаленъ гарнизонъ.

3. Една сръбска дивизия отъ първи призивъ ще бъде прѣвозена въ Кюстендилъ по желѣзница и съ българската дивизия на първо време ще състави една армия, която ще кооперира съ сръбската главна армия.

Ако сръбската главна армия отблъсне турците отъ линията Скопие—Велесъ—Шипъ и нападне на югъ, тогава българите могат да си послужатъ съ своята дивизия за да усилятъ войските на Марицкия театър, като оставятъ опълченски войски на Македонската граница.

4. Организирането на транспорта ще стане по следния начинъ: линията Пиротъ—Царибродъ—София—Кюстендилъ се оставя въ разположение на сръбския генераленъ щабъ още отъ петия денъ на мобилизацията. Транспортитъ ще ставатъ съ сръбски влакове, понеже въ това време българския подвиженъ материалъ ще бъде заетъ.

5. Прѣхраната на сръбската дивизия ще се осигури първоначално отъ българското военно министерство.

Взетитъ хранителни припаси ще се върнатъ въ натура отъ сръбското военно министерство.

6. Споразумѣнието между началниците на респективните генерални щабове отъ 19 юний, 1912 година (подписано въ гр. Варна) остая въ сила и при настоящата комбинация.

15 септемврий, 1912 год., гр. София.

Подписалъ: началникъ щаба на българската армия *Генералъ-майоръ Фичевъ.*

Подписалъ: *Генералъ Р. Путникъ.*

7.

Отбранителенъ съюзнишки договоръ между България
и Гърция.

Като взематъ прѣдъ видъ, че двѣтъ царства силно желаятъ запазване мира на Балканския полуостровъ и могатъ, чрезъ единъ солиденъ отбранителенъ договоръ, по-добъръ да отговарятъ на тая нужда;

Като иматъ прѣдъ видъ, въ сщия редъ на мисли, че едновременно мирно съществуване на разнитъ народности въ Турция, въз основа на едно реално и истинско политическо равенство, и респектиране правата, произходящи отъ договоритъ или по другъ начинъ отстъпени на християнскитъ народности въ империята, съставляватъ необходими условия за затвърдяване положението на изтокъ;

Като иматъ най-послѣ прѣдъ видъ, че едно взаимно работене на двѣтъ царства въ помѣнатата смисль е отъ естество, въ интереса и на тяхнитъ добри отношения съ османската империя, да улесни и да укрепи съгласието между гръцкия и българския елементи въ Турция;

Правителството на Негово Величество царя на българитъ и на Негово Величество краля на еленитъ, като си обѣщаватъ едно на друго да не даватъ каквато и да било нападателна тенденция на своето чисто отбранително съглашение и като сж рѣшили да сключатъ помежду си единъ миренъ и взаимно протекционенъ договоръ съ съдържание изложено по-долу, назначиха за свои пълномощници. . . .

Които, следъ като размѣниха своитъ пълномощия, установиха следното:

Членъ 1. Ако, противъ искреното желание на двѣтъ високи контрактующи страни и въпреки поведението на тяхнитъ правителства за избѣгване всѣко нападение и всѣко прѣдизвикателство спрямо турската империя, една отъ двѣтъ държави се нападне отъ Турция, било въ своята територия, било чрезъ систематично нарушение правата, произходящи отъ трактатитъ или основнитъ принципи на международното право, двѣтъ високи контрактующи страни се задължаватъ да си даватъ взаимно съдѣйствие съ всичкитъ си въоружени сили и следъ това да не сключватъ миръ освѣнъ заедно и съгласно.

Чл. 2. Двѣтъ високи контрактующи страни взаимно си обѣщаватъ, отъ една страна, да употребятъ нравственото си влияние надъ своитъ сънародници въ Турция въ смисль искренно да способствуватъ за мирното съществуване на еле-

ментитѣ, които съставляватъ населението въ империята, и отъ друга — да си даватъ взаимно съдѣйствиe и да вървятъ, прѣдъ турското правителство или прѣдъ великитѣ сили, дружно въ всѣко дѣло, което ще има за цѣль да се получи или осигури осъществлението на права, които произтичатъ отъ договоритѣ, или по други начинѣ отстъпени на грѣцката и българската народности, прилагане политическото равенство и конституционни гаранции.

Чл. 3. Настоящиятъ договоръ ще има трайностъ три години отъ деня на подписването му и ще бѣде мѣлчеливо продълженъ още за една година, освѣнъ ако се денонсира. Денонсирането трѣбва да бѣде обявено поне шестъ мѣсеца прѣди изтичането третата година отъ деня на подписването.

Чл. 4. Настоящиятъ договоръ ще се пази въ тайна. Той не ще може да се съобщи на третя сила, било цѣль било отъ части, нито ще се обнародва, било цѣль или на части, освѣнъ съ съгласието на двѣтъ високи контрактующи страни.

Настоящиятъ договоръ ще бѣде утвърденъ колкото е възможно по-скоро. Утвърждаванията ще бѣдатъ размѣнени въ София (или въ Атина).

За увѣрениe на което, респективнитѣ пълномощници подписаха настоящия договоръ и приложиха своитѣ печати.

Направенъ въ София въ два екземпляра, на 16 май, 1912 година.

*Ив. Ев. Гешовъ.
Д. Панасъ.*

Декларация.

Първиятъ членъ не се отнася именно за случая, когато една война би избухнала между Гърция и Турция вслѣдствие приемането въ грѣцкия парламентъ критскитѣ депутати противъ волята на турското правителство; въ такъвъ случай, България не е длъжна освѣнъ да държи спрѣмо Гърция единъ благосклоненъ неутралитетъ. И по причина, че ликвидиране кризата на източнитѣ дѣла, произлѣзла отъ събитията прѣзъ 1909 год., тоже и относително критския въпросъ, се съгласява съ общия интересъ и даже е отъ естество, безъ да наруши равновѣсието на Балканския полуостровъ, да затвърди, въ интереса на мира, международното положение, България (независимо отъ задълженията, прѣдвидени въ настоящия договоръ) обѣщава по никакъвъ начинъ да не затруднява една евентуална акция на Гърция, клоняща да разрѣши тоя въпросъ.

*Ив. Ев. Гешовъ.
Д. Панасъ.*

8.

Военна конвенция между България и Гърция.

Н. В. царьтъ на българитѣ и Н. В. кралътъ на еленитѣ, като желаятъ да допълнятъ чрѣзъ една военна конвенция отбранителния съюзенъ договоръ, сключенъ въ София на 16 май, 1912 между царство България и кралство Гърция, назначиха съ тая цѣль за свои пълномощници:

Негово Величество царьтъ на българитѣ: Не ово Прѣвъзходителство г. Ив. Ев. Гешовъ и пр. и пр.

Негово Величество кралътъ на еленитѣ: Негово Прѣвъзходителство г. Д. Панасъ и пр. и пр.

Които, слѣдъ като прѣдставиха пълномощията си, които се намѣриха въ добра и редовна форма, се съгласиха на слѣдното:

Чл. 1. Въ случай че, съгласно задълженията, произхождащи отъ отбранителния съюзенъ договоръ, сключенъ въ София на 16 май, 1912 между България и Гърция, тая послѣдната (Гърция) съ войска се намѣси противъ Турция въ една българо-турска война, или България противъ Турция въ една грѣцко-турска война, двѣтъ държави, българска и грѣцка, се задължаватъ да си даватъ взаимно съдѣйствиe, именно: Гърция съ единъ ефективъ най-малко отъ сто и двадесетъ хиляди войници, и България съ единъ ефективъ най-малко отъ триста хиляди войници; тия сили трѣбва да бѣдатъ готови както да встъпятъ въ походъ къмъ границата, тъй и да взематъ участие въ военни операции вънъ отъ границитѣ на народната територия.

Казанитѣ войски трѣбва да бѣдатъ съсредоточени на границата и готови да я минатъ най-късно до двадесетия денъ слѣдъ мобилизацията, или слѣдъ знака, даденъ отъ една отъ контрактующитѣ страни, че casus foederis е настѣпилъ.

Чл. 2. Въ случай, че Гърция се нападне отъ Турция, България се задължава да обяви война на тая послѣдната държава и да трѣгне противъ нея съ всичкитѣ си сили, състоящи, споредъ чл. първи, най-малко отъ триста хиляди души, като съгласява своитѣ военни операции съ изработения отъ българския генераленъ штабъ планъ.

Въ случай че България се нападне отъ Турция, Гърция се задължава да обяви война на тая послѣдната държава и да трѣгне противъ нея съ всичкитѣ си сили, състоящи, споредъ членъ първи, най-малко отъ сто и двадесетъ хиляди души, като съгласява своитѣ военни операции съ изработения отъ грѣцкия генераленъ штабъ планъ. Главния обектъ на

гръцката флота трябва въ всякой случай да бъде — да стане господарка на Егейско море и да прѣкъсне съобщенията по тоя пътъ между Мала-Азия и Европейска Турция.

Въ случаи, прѣдвидени въ прѣдидните два параграфа, България се задължава да оперира нападателно съ една важна частъ отъ армията си противъ турските сили, съсредоточени въ областитѣ на вилаетитѣ Косовски, Битолски и Солунски. Ако Сърбия, въ силата на своитѣ съглашения съ България, вземе участие въ войната, България може да разполага съ всичкитѣ си сили въ Тракия, но въ такъвъ случай тя взема, чрезъ настоящия договоръ, задълженията спрямо Гърция щото сръбски военни сили най-малко отъ сто и двадесетъ хиляди войници да опериратъ нападателно противъ турските сили, съсредоточени въ областитѣ на тритѣ споменати вилаети.

Чл. 3. Ако България и Гърция, на основание специално съглашение, обявятъ война на Турция, тѣ се задължаватъ — освѣнъ ако е разпоредено иначе съ специално съглашение — да извадятъ толкова войски, колкото сж прѣдвидени въ първия членъ на настоящата конвенция.

Разпорѣжданията на двата послѣдни параграфа отъ чл. 2 въ тоя случай сж тоже изпълними.

Чл. 4. Въ случай, че едно отъ контрактующитѣ правительства объяви война на друга нѣкоя държава освѣнъ Турция, безъ прѣдварително съглашение и безъ съгласието на другото правителство, това послѣдното се освобождава отъ задълженията, изложени въ първия членъ, но при всичко това, задължава се да пази, въ продължение цѣлата война, приятелски неутралитетъ спрямо съюзника си.

Чл. 5. Въ случай на съвмѣстна война, никоя отъ съюзнитѣ държави не може да склучи примирие по-дълго отъ 24 часа безъ прѣдварително споразумение и безъ съгласието на другата съюзна държава.

Ще бъде тоже нужно съгласието на двѣтѣ контрактующи страни, писмено направено въ едно съглашение, щото една отъ тѣхъ да може да почне прѣговори за миръ, или да склучи миренъ договоръ.

Чл. 6. Въ случай че България и Гърция, слѣдъ като мобилизиратъ войскитѣ си, или слѣдъ като влѣзатъ въ война, послѣдната се види принудена да разрѣши Критския въпросъ споредъ желанието на населенията въ острова и, за това, бъде нападната отъ Турция, България се задължава да ѝ отиде на помощъ, съгласно членъ първи на настоящата конвенция.

Чл. 7. Началниците на българския и гръцкия генерални щабове се задължаватъ взаимно и при сгоденъ случай да се освѣдомяватъ, въ случай на война, върху операционнитѣ планове. Задължаватъ се, освѣнъ това, да се запознаватъ всѣка година съ измѣненията, внесени въ тия планове по случай нови обстоятелства.

Чл. 8. Настоящата конвенция ще стане задължителна за двѣтѣ контрактующи страни веднага слѣдъ като се подпише; тя ще бъде въ дѣйствие додѣто е въ дѣйствие отбранителния договоръ отъ 16 май, 1912 г., къмъ който тя е прибавена като сжщественна частъ

Направена въ София, въ двоенъ екземпляръ, на 22 септемврий 1912 год.

Ив. Ев. Гешовъ

Генералъ Фичевъ

Д. Панасъ

К-нъ Ж. Г. Метаксасъ.

Мемоаръ

на българското правителство по изпълнението на сръбско-българския договор*).

Мемоарътъ започва съ напомняне историческата освободителна роля на Русия, очертава българо-сръбските борби за Македония, сключените договори и съглашения и оборва сръбските домогвания както слѣдва:

1. Сърбитѣ поддържатъ, че събитията, които разгромиха турската империя, въ своята съвокупностъ не били прѣдвидени отъ съюзниците въ момента на сключването съюзните договори, а това, споредъ сърбитѣ, имъ дава право настоятелно да искатъ корена ревизия на договора. По нашето мнѣние текстътъ на договора е ясенъ и дава категорически отговоръ на тия неоснователни сръбски искания. И наистина, въ договора е казано, че сърбитѣ иматъ право да взематъ

*) Въ свръзка съ тоя мемоаръ, приготвенъ, както се каза въ глава III, по искането на руското правителство, въ качеството му на арбитръ, не ще е излишно да се напомнятъ усилията, направени още прѣвъ априлъ 1913, въ правителствения органъ *Самоуправа*, отъ единъ членъ отъ кабинета на г. Пашичъ, за да се докаже, че нашиятъ договоръ съ Сърбия не трѣбва да се изпълни, тъй като, споредъ една извѣстна клауза отъ международното право, договоритѣ се съблюдаватъ наистина, *pacta sunt servanda*, но съ условие да нѣма измѣнение въ положението: *rebus sic stantibus*. Карнегиевата Комисия строго осажда тая теза, поддържана отъ сръбски държавници и професори съ многобройни цитати отъ нѣмски публицисти, като Keffter, Bluntschli, Jellinek и особено отъ нова една студия на професоръ Erich Kauffmann (*Das Wesen des Völkerrechts und die Clausula «rebus sic stantibus»*). Карнегиевата Комисия казва: „претенцията, че сѣ се измѣнили обстоятелствата, не бѣ освѣнъ едно послѣдно прибожище, подиръ несполучливитѣ опити направени за да се даде на договора едно прѣсилено тълкуване и по тоя начинъ да се докаже, че българитѣ първи го нарушиха. Това, що прави нарушението на договора особено отвратително, то е, че същественото, жизненното условие за една отъ контрактуващите страни *и безъ което договорътъ не би се сключилъ, се наруши отъ другата страна щомъ общата цѣль се постигна*. Сърбитѣ не постѣпиха почтенно, *fair play*, както казватъ

зоната по оная страна на Шаръ планина, а на България пъкъ е присждена цѣлата територия на изтокъ отъ Родопи и Струма, и въ сжщото врѣме въ договора е казано и за сждбата на територията между Шаръ планина и Родопи; слѣдователно, договорътъ има прѣдъ видъ именно това, което се случи, — разгрома на цѣла Европейска Турция.

2. Сърбитѣ основаватъ своитѣ претенции за ревизия на договора на обстоятелството, че слѣдъ сключването на договора въ войната противъ Турция взели участие Гърция и Черна-Гора. Но тоя елементъ по никакъвъ начинъ не се отнася до отношенията между Сърбия и България. Нѣщо повече: появяването на гърцитѣ за дѣйствуване въ западната половина на Балканския полуостровъ е непрѣдвидена, въ съюзния договоръ, помощъ на Сърбия. А въ резултатъ ние, българитѣ, сме били длѣжни да заплатимъ за тая помощъ на Сърбия. И тъй, появяването на гърцитѣ не само не засилва позицията на сръбските претенции, но, наопаки, може да даде право на България да заяви още по-голѣми претенции.

3. Безосновно е сжщо и домогването на сърбитѣ за ревизия на договора подъ прѣдлогъ, че ужъ тѣ мобилизирали повече войска отъ колкото било прѣдвидено въ самия договоръ. И ако на минута допустнемъ сжществуването на тоя фактъ, то въ случая е важно, че прѣдвидениятъ по договора контингентъ е минимумъ, отъ който всѣка отъ странитѣ, по свое благоусмотрение, може да се отклони, като призове подъ знамената по-голѣмъ контингентъ. Ако Сърбия е по-стапила тъй, макаръ България да не е искала отъ нея това, — Сърбия наврѣмето нито дори е съобщила на България за това, — то тя не може да основава това за да доказва необ-

англичанитѣ. . . Може да се каже заедно съ Jellinek, че нѣма, не само международенъ договоръ, но законъ изобщо, на който клаузата *rebus sic stantibus* да не може да се приложи. Не щѣше да има напредъкъ, ако не се намираше срѣдство да се приспособява законодателството къмъ измѣненията на обстоятелствата. Но отъ това не слѣдва, че редицата нуждни приспособления трѣбва да се разбира като редица правонарушения (*Rechtsbrüche*). Законъ се измѣнява съ другъ законъ. Договоръ трѣбва да се измѣня съ другъ договоръ. Тоя принципъ е формално признатъ въ единъ отъ случаитѣ, които сръбските професори привеждатъ като прецедентъ. И комисията цитира единодушното мнѣние на делегатитѣ на седемтъ велики сили, събрани въ Лондонъ на 17 януари 1871 г. на конференция по въпроса на черното море и споредъ което мнѣние призна се, че същественъ принципъ на международното право е, какво нѣкоя сила не може да се освободи отъ задълженията на единъ договоръ, нито да измѣни условията му, безъ съгласието на контрактуващите страни, чрѣвъ едно полюбовно споразумѣние.

ходимостта от някаква ревизия на договора. Освѣнъ това, въ името на справедливостта ние сме длъжни да отбѣлжимъ и това, че България не се е придържала у прѣдвидения въ договора минимумъ, а свика подъ знамената сила много по-голяма отъ сръбската, а именно 620,000 челоѡѡка.

4. Сърбитѣ се мжчатъ да оправдаятъ своята претенция за ревизия на договора още и съ това, че, въпрѣки текста на договора ние не сме изпратили на Вардарския театъръ на войната 100,000 челоѡѡка, а по-малко, а сърбитѣ ни помагали на тракийския театъръ на войната съ двѣ свои дивизии. Отъ формално гледище тоя сръбски доводъ не се оправдава, защото отъ съпоставянето на съюзния договоръ съ военната конвенция и съглашенията, сключени между генералнитѣ шабове на 19 юни, 23 августъ и 15 септем. 1912 год., които, по силата на чл. чл. 2, 3, 4 и 13 отъ военната конвенция, съставляватъ едно нераздѣлно цѣло, ясно се вижда, че разпрѣдѣлението и употреблението на съюзнитѣ сили до обявяването на войната, на основание съглашенията на съответнитѣ началници на генералнитѣ шабове на двѣтѣ армии, е било установено, въпрѣки първоначалната конвенция, тъкмо тъй, както е било и изпълнено въ дѣйствителностъ.

Въ военната конвенция изпращането 100,000 български войници на Вардарския воененъ театъръ е уговорено условно; а именно тамъ, е казано: „Ако не бѣде другояче установено по специално съглашение“. А допълнителнитѣ съглашения, сключени въз основа на тая военна конвенция, отмѣниха по-сетнѣ това задѣлжение, като го замѣниха съ ново задѣлжение за България, да изпрати само една дивизия на Вардарския воененъ театъръ, и то само за опредѣлено време, до като сръбскитѣ войски прогонятъ турскитѣ задъ линията Скопие—Велесъ—Шипъ (съглашение на двата генерални шаба отъ 15 септември 1912 година). И наистина България изпрати своевременно една своя дивизия и именно VII рилска, въ усиленъ съставъ 32 хиляди души която като повлия на кумановския бой, зае цѣлия басейнъ на р. Струма и напусна Вардарския театъръ много по-късно, отколкото бѣше това прѣдвидено.

Сърбия, освѣнъ това, твърди, че макаръ и незадѣлжена по договора, тя изпратила двѣ свои дивизии за да се обезпечи на българитѣ вземането на Одринъ. А военната поддръжка отъ страна на Сърбия около Одринъ е прѣдвидена въ чл. 7 на военното съглашение отъ 19 юни, въ който членъ е прѣдвидено прѣнасянето, ако това изискватъ обстоятелствата, на нуждитѣ войски отъ Вардарския театъръ на

Маришкия и обратно. Тѣй, че тия двѣ сръбски дивизии, които бѣха изпратени при Одринъ, бѣха изпратени тамъ да замѣстятъ ония български войски, които трѣбваше да отидатъ на Чаталджа и тамъ да се борятъ съ неприятеля за благополучния край на съюзното дѣло. Независимо отъ това, главната цѣль на договора е да се разбие турската военна мощъ, а отъ това гледище не е толкова важно това или онова второстепенно распорѣждане, колкото е важенъ фактътъ, кой въ сжщностъ нанесе рѣшителенъ ударъ на турцитѣ. По договора съотношението между българскитѣ и сръбскитѣ сили трѣбваше да бѣде както 3 : 4; слѣдователно справедливо може да се твърди, че България всецѣло изпълни ония свои длъжности, които сега ѣ се поставятъ въ вина, понеже тя успѣ да разгроми четири седми отъ турскитѣ въоръжени сили; а останалитѣ 3 седми по договора оставатъ дѣлъ на Сърбия. А разгрома на турскитѣ сили при Бунар-Хисаръ и Люле-Бургазъ, както и задържането имъ при Чаталджа и Булаиръ, дѣто безпрѣпятствено се събираха всички турски резерви въ Мала-Азия далеко прѣвъзхожда онова, което България бѣше длъжна да направи. Отъ това гледище повече отъ смѣло е да се твърди, че ужъ успѣхътъ на освободителната балканска война се намира въ зависимостъ отъ това, че Сърбия извадила сравнително по-голяма военна сила, отколкото е било прѣдвидено по договора. Историческата истина — както това ще се признае и сега се признава отъ всички специалисти по дадения въпросъ — ще стане ясна ако се обърне внимание върху нашитѣ по-голями, сравнително съ сръбскитѣ, загуби въ време на войната (93 000 българи убити, умрѣли отъ болести и ранени, а у сърбитѣ максимумъ 25 000).

5. Само мимоходомъ струва да се обърне внимание върху заявлението на сърбитѣ, че присъединяването на Одринъ къмъ България давало право на Сърбия за някакви особени компенсации, тѣй като отъ самия договоръ е ясно, че съ прѣдоставянето на България зоната на изтокъ отъ Родопи, ней ѣ е прѣдоставенъ и Одринъ като първокласна крѣпостъ, находяща се на 35 километра отъ границата и, тѣй да се каже, въ подножието на самитѣ Родопи.

Колкото се отнася до заявлението, че ужъ войната била възобновена само за Одринъ, необходимо е да се отбѣлжи, че войната биде възобновена по рѣшението на всички съюзници, прѣдъ видъ на общитѣ интереси на всички тѣхъ. Не само Одринъ, а и Шкодра и Янина не бѣха прѣвзети,

Турция отказваше да отстъпи островитѣ и не искаше дори да слуша за каквато и да било военна контрибуция.

6. Остава да разгледаме старанието на сѣрбитѣ да обосноватъ ревизията на договора съ това обстоятелство, че по рѣшението на великитѣ сили, Сѣрбия трѣбвало да се отдрѣпне отъ крайбрѣжието на Адриатическото море, завоювано отъ нейнитѣ войски.

Ние не можемъ да не съжяляваме за това рѣшение на великитѣ сили, но отъ гледище на нашитѣ правоотношения тоя фактъ не играе никаква роль, защото договорътъ не вмѣнява въ дългъ на съюзницитѣ непрѣмѣнно да задържатъ крайбрѣжието на Адриатическото море, а неговото завоюване и задържане се поставя въ зависимостъ отъ благоприятнитѣ обстоятелства. Независимо отъ това, България, която трѣбва да поддържа Сѣрбия, ако нейнитѣ завоювания се подложатъ на опасностъ, никога не ѝ е отказвала своето съдѣйствие въ границитѣ на договора. Освѣнъ това, сѣрбитѣ се отдрѣпнаха отъ брѣговетѣ на Адриатическо море не само безъ наше знание и съгласие, но дори и не ни прѣдизвѣстиха за това. При това, въ името на справедливостъта трѣбва да прибавимъ още и слѣдното: ако Сѣрбия се лиши отъ частъ отъ завоюваната територия, то сжщата участъ постига и България, която по рѣшението на тѣзи сжщитѣ велики сили, трѣбваше да се оттегли отъ прѣднитѣ си позиции близо до Цариградъ, а тѣй сжщо да се отдрѣпне отъ брѣговетѣ на Мраморното море и да приеме за граница линията Мидия-Еносъ. Въ дадения случай има и нѣщо по-важно: България, заради нарушението statu-quo-то на Балканския полуостровъ, нарушение, направено въ полза на всички съюзници, заплати съ отстъпването на своя собствена територия, като отстъпи града Силистра, а това е една отъ най-болѣзненитѣ операции, каквито можемъ да си прѣдставимъ. Наистина, въпроса по излѣзването на Сѣрбия на брѣга на Адриатическото море е важенъ за нея, но той е разрѣшенъ първо съ това, че великитѣ сили сж рѣшили въпросътъ за построяване желѣзница до едно отъ пристанищата на брѣга на Адриатическото море, а второ съ това, че слѣдъ завладяването на Санджака, Сѣрбия има възможностъ да се ползува отъ черногорскитѣ пристанища на Адриатическото море. Слѣдователно, ако не обръщаме внимание на този въпросъ, по който Сѣрбия получи удовлетворение, то е защото икономическата стойностъ на отстъпната отъ нея територия едва ли е равна на стойността на отстъпенитѣ отъ насъ земи по брѣга на Мраморното море.

Кѣмъ всички прѣдидещи претенции на сѣрбитѣ може да се направи една обща забѣлѣжка: а именно, че въ врѣме на войната Сѣрбия напълно се съображаваше съ постановленията на генералнитѣ щабове, по съотвѣтенъ начинъ прѣдприемаше редица дѣйствия по своя инициатива, при което не правѣше никакви прѣдварителни заявления за своитѣ договорни права относно България. Може да се прѣдполага, че това нейно поведение ѝ е било продиктувано отъ съзнанието, че тя дѣйствува въз основа на договора и тѣкмо въ неговитѣ граници. Ако тя би съзнавала, че въ единия или въ другия случай тя е излѣзла извънъ границитѣ на договора, вземайки на себе си непрѣдвидено въ договора бreme, и съотвѣтно облекчавайки участъта на България, то нѣма никакво съмнѣние, че тя своеврѣменно би заявила за това. Въ такъвъ случай. т. е. ако би подобни заявления да бѣха направени, то тогава и на българското правителство би била дадена възможностъ да заеме съотвѣтни позиции, и ако формулиранитѣ отъ сѣрбитѣ заявления нанасятъ вреда на жизненитѣ интереси на България, ако тѣ засѣгатъ основитѣ на сключения съ Сѣрбия договоръ, то по-скоро да се спрѣ реализирането на договора, отъ колкото да се съгласи съ подкопаването на самитѣ му основи. И наистина, ако Сѣрбия, поради съглашението съ гърцитѣ или черногорцитѣ, што и тѣ да се явятъ въ качеството на съучастници на бойното поле срѣщу турцитѣ, ако тя поради това, че е мобилизидала по-голѣмо количество войски, отъ колкото е прѣдвидено въ договора, ако тя, поради особеното разпрѣдѣление и употребление на бойнитѣ сили на съюзницитѣ, ако тя, въ свръзка съ това, че се е отдрѣпнала отъ брѣговетѣ на Адриатическото море, или въ свръзка съ вземането на Одринъ отъ българскитѣ войски, формулираше макаръ и най-малко заявление въ смисълъ, че трѣбва да бѣде нарушена самата основа на съглашението между България и Сѣрбия, че на Сѣрбия трѣбва да бждатъ дадени части отъ безспорната зона, то безъ прѣувеличение може да се каже, че България би прѣдпочела да постави точка на всѣко съвмѣстно начинание, но по никакъвъ начинъ не би допуснала каквото и да било посѣгателство върху безспорната зона — върху зоната, която бѣше установена слѣдъ толкова трудни и продължителни прѣговори между двѣтѣ страни, върху зоната, която е тѣй тѣсно свързана съ нея по вѣковни страдания и въжделения.

Впрочемъ, по-голѣмата частъ отъ фактитѣ, за които се говори по-горѣ и на които се основаватъ аргументитѣ на

сърбитъ, сж се случили прѣди мобилизацията и прѣди обявяването на войната, тъй че сръбскитъ заявления, ако тѣ бѣха направени своеврѣменно, биха могли да възпрѣпятствува- ватъ на България да хвърди жребие, защото хвърленото на жребие би било фатално за тая именно областъ на Македония, къмъ която отъ толкова години вече сж обърнати погледитъ на България и за освобождаването на която България и сключи своето съглашение съ Сърбия.

Отъ всичко горѣизложено става явно, че въ врѣме на войната не се е случило нищо, което би могло да видоизмѣни основитъ на договора и да даде право на сърбитъ да претендиратъ върху територията на югъ отъ граничната линия. А това значи, че ако ние, макаръ и за минута да допуснемъ, че е възможно да се посѣгне върху самото съществуване на договора, разклащайки неговитъ основи — а това ние категорически отричаме — то въ дадения случай нѣма нищо такова, което би оправдало такова смѣло посѣгателство. Слѣдователно, отъ само себе си слѣдва заключението, че настоячивото искане отъ сръбското правителство ревизия на договора, което по своето същество е равносилно на разрушаването основитъ на договора, е домогване, което противорѣчи на точния смисълъ на текста на договора; което нѣма основание въ събитията на войната, и, като такова, трѣбва да бжде оставено безъ послѣдствие.

Съзнавайки, че нейнитъ претенции нѣматъ никакви основания въ договора, Сърбия се старае да подкрѣпи своето домогване още съ едно, нѣмащо основание въ договора, обстоятелство, а именно, тя основава своето домогване на това, че за нея е необходимо политическо равновѣсие на балканския полуостровъ. Ще отбѣлѣжимъ прѣди всичко, че политическо равновѣсие между България и Сърбия не е съществувало и прѣди войната. То не може да бжде и слѣдъ войната, до тогава, до като съществува значителна разлика както по отношение числеността на населението на двѣтъ държави, тъй и по отношение на заеманитъ отъ тѣхъ географически положения.

Съдържание.

	стр.
1. Прѣдговоръ	3
2. Глава I. Сключването на Балканския Съюзъ	5
Българско-сръбскитъ договоръ	11
Българско-гръцкитъ договоръ	27
Българско-черногорското съглашение	29
3. Глава II. Прѣдистория на балканската война	31
4. Глава III. История на междусъюзнишкитъ отношения прѣзъ врѣмето на балканската война	42
5. Глава IV. Провалването на Балканския Съюзъ	59
I. Първата Сръбско-българска война	62
II. Втората Сръбско-българска война	66
III. Факсимиле на Прокламацията на Кралъ Петра	72
6. Прибавление. Българскитъ договори и конвенции съ Сърбия и Гърция	
1. Договоръ за приятелство и съюзъ съ Сърбия	73
2. Тайно приложение къмъ договора	74
3. Военна конвенция между България и Сърбия	77
4. Споразумѣние между българския и сръбския генерални шабове	81
5. Мнѣния на прѣдставителитъ на генер. шабове	83
6. Споразумѣние между българския и сръбския генерални шабове	84
7. Отбранителенъ съюзнишки договоръ между България и Гърция	85
8. Военна конвенция между България и Гърция	87
7. Мемоаръ на Българското Правителство	90

Печатни грѣшки.

Стр.	Редъ	Намѣсто	Четете
46	7	националноститѣ	националиститѣ
61	41	напоследно	напоследъкъ
72	4	нейно спасеснието	нейното спасение
80	4 (отдолу)	Варна	София

